

UiT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi og sosialantropologi

Dyrenes rolle i germansk gravskikk

En komparativ analyse av dyrenedleggelsene i nordnorske jernaldergraver

—
Arild Klokkervoll

Masteroppgave i Arkeologi

Februar 2015

Dyrenes rolle i germansk gravskikk

En analyse av dyrenedleggelsene i nordnorske jernaldergraver

Arild Klokkervoll

Mastergradsoppgave i arkeologi
Institutt for arkeologi og sosialantropologi
UIT Norges Arktiske Universitet

Februar 2015

Forord

Idet jeg skriver dette forordet er det på dagen 10 år siden jeg leverte hovedfagsoppgaven min i religionsvitenskap, og jeg er litt usikker på om jeg bør tolke dette som et tegn eller avskrive det som en tilfeldighet. Enkelte vil kanskje beskyldre meg for med vilje å ha somlet meg fram til denne datoen istedenfor min opprinnelige innleveringsfrist, men hovedårsakene til at jeg ikke leverer til normert tid er nok langt mer ordinære, i hvert fall i arkeologifaglig sammenheng. De kan kort oppsummeres med to store rapporter og et materiale som ble større enn det som er vanlig, samt en noe uheldig kombinasjon av feltarbeid og en nødvendig sykemelding.

Men enten min tilbakekomst til arkeologien skal oppfattes som skjebne eller tilfeldighet kan det være på sin plass å trekke fram noen faktorer som har ført meg hit. Den viktigste av dem er selvfølgelig at det alltid var arkeolog jeg skulle bli, fram til jeg var kommet inn på hovedfaget i 2001 og droppet det til fordel for et hovedfag i religionsvitenskap og en studietur til India. I forhold til den foreliggende avhandlingen har arbeidet med den forrige hatt en del å si, som det vil komme fram av enkelte referanser i teksten. Valget av tema og problemstilling skyldes først og fremst et ønske om å benytte meg av min tverrfaglige nisje, men er også knyttet til en del spørsmål og løse tråder jeg satt igjen med forrige gang, da kildematerialet mitt hovedsakelig var av historisk art.

De andre faktorene som bør trekkes fram er av mer personlig art, om enn ikke min person. Det var Kristian Roll Valen som i 2008 tipset meg om at det var behov for erfarne feltarkeologer i Stavanger, etter at jeg hadde begynt å innse at det var vanskelig å livnære seg som religionsviter ute i den virkelige verden. Sånn sett er det nesten bare på sin plass at det var han som hjalp meg med et av de siste grepene i denne oppgaven, generering av oversiktskartet over de ulike lokalitetene, men han skal i hvert fall ha en stor takk for begge deler. Jeg har de siste årene jobbet for en rekke arkeologiske institusjoner og sammen med en mengde trivelige og dyktige folk. Jeg kan ikke nevne alle her, men i Stavanger vil jeg særlig takke Theo Gil Bell og Barbro Dahl, som var hovedansvarlige for å friste og pushe meg i retning av en ny mastergrad. Kombinasjonen med en senebetennelse som i en lengre periode satte meg ute av stand til å jobbe i felt var uslåelig, og det er på sin plass å takke fagmiljøet på instituttet ved UiT for å ha tatt imot meg med store smil og på nokså kort varsel. Det var hyggelig å bli husket, med tanke på at jeg ikke hadde vært student her siden 1999!

På institutt for arkeologi og antropologi må jeg først og fremst takke Asgeir Svestad for kyndig veiledning, og Reidar Bertelsen og Bjørnar Olsen for å ha ledet masterseminarene. Jeg har også hatt stort utbytte av å følge de andre masterkursene de tre nevnte har undervist i mens jeg har vært her. På Tromsø Museum fortjener Monica en takk for hjelp med Gjenstandsbasen og omvisning i magasinet, Aud for veiledning i å finne fram i Topografisk arkiv, og Sveinulf for hjelp med lysbildearkivet. Jeg vil dessuten sende en hilsen til alle på instituttet og museet som har uttrykt interesse for prosjektet mitt – det har vært inspirerende å vite at folk har lyst til å lese oppgaven når den er ferdig!

Og til sist vil jeg sende en stor takk til «hjemmefronten», i form av familie og venner som har gledet seg over at jeg har kastet meg over et nytt prosjekt. For mine nærmeste har det antakelig vært en noe blandet fornøyelse etter hvert som jeg har gravd meg mer og mer ned i arbeidet, så en egen takk går til kjæresten min Lene, og til mine alltid tålmodige og støttende foreldre.

Tromsø, 15.02.2015

Innhold

1 Innledning.....	7
Avhandlingens tema og grunnleggende forutsetninger	7
1.1 Avhandlingens oppbygning og struktur	8
1.2 Kulturdualitet: Etniske identiteter i begreper og utvalg	9
1.3 Forskningshistorie	10
1.4 Skriftlige kilder til førhistorisk tid	14
2 Konteksten – kultur og gravskikk i norrøn jernalder	15
2.1 Jernalderens graver – variasjon og tendenser	15
Brent og ubrent	16
Skjelettmaterialet	18
Morfologi.....	19
Plassering.....	21
2.2. Den samfunnsmessige konteksten.....	26
Religion og samfunn i norrøn jernalder.....	26
Samisk-norrøne relasjoner og interregional kontakt	34
2.3 Oppsummering.....	40
3.0 Datainnsamling og presentasjon	41
Utvalgskriterier	42
Fokus for lokalitetsbeskrivelsene i kap.3.1.....	44
Distribusjonskart: Lokalteter i utvalg	45
.....	45
3.1 Lokalteter i utvalg.....	46
Finnmark.....	46
Ts1064-70 Lille-Tamsøy, Nordkapp k.	46
Nordre og midtre Troms.....	47
Ts10775 – Ask-ID 18882-1 Indre Hamre, Karlsøy k.	47
Ts10193 Ask-ID 48475 Kammen, Karlsøy k.	48
Ts10272 Musvær, Tromsø.....	49
Ts11056/Ts3335 Ask-ID 57030 Marisletta, Tromsø k	50
Ts8472 Edøy, Tromsø k.....	50
Ts4020 Sandvik, Tromsø k.	52

Ts5751 Ask-ID 47290 Greipstad, Tromsø k.	52
Søndre Troms – lokaliteter rundt Vågsfjorden.....	53
Ts8462 Stangnes, Tranøy k.	53
Ts71-76 Krøttøy, Bjarkøy k.	54
Ytre Elgsnes, Harstad k.	55
Ts3071	55
Ts6740	55
Ts521-5 Bergseng, Harstad k.	56
Ts 10340 Ask-ID 27185 Nord-Rollnes, Ibestad k.....	56
Andøya.....	57
Ts10604 og Ts10907-9 Ask-ID 150901 Toften, Andøy k.....	57
Ts4371 Ask-ID 27717 Skarstein, Andøy k.	60
Ts11765 Stave, Andøy k.....	61
Myre, Andøy	61
Ts4466	61
Ts5034	62
Langøya og Risøya	62
Sjøberg, Bø k.....	63
Ts4415 Ask-ID 17972	63
Ts11649 Ask-ID 8171	63
Ts 5337-46 Føre, Bø k. Gravfelt med Ask-ID 8915.....	64
Ts5337 Grav 1.....	65
Ts 5338 Grav 2	66
Ts5339 Grav 3.....	67
Ts5342 Grav 6 (VII)	67
Ts5344 Grav 8 (VIIIb)	68
Ts5346 Grav 10.....	69
Ts8968 Føre, Bø k.	69
Ts6362 Ask-ID 37086 Haukenes, Hadsel k.....	70
Ts6363 Ask-ID 37086 Haukenes, Hadsel k.....	71
Ts2983 Risøy, Hadsel k.	71
Lofoten	72
Ts11089 Hov, Vågan k.	72
Ts4460 Kvalnes, Vestvågøy k.....	73

Ts3497 Utakleiv, Vestvågøy k.	73
Ts6739 Holsøy, Vestvågøy k.	74
Ts8307 og Ts7748 Flakstad prestegård, Flakstad k.	75
Ts 10300 Ask-ID 57435 Nes Nedre, Røst	77
Ofoten og Hamarøy	77
Ts7566 Sand, Tjeldsund k.	77
Ts5657 Hustad, Lødingen	78
Ts4294 Valle, Ballangen k.	79
Ts2439-42 Hundholmen, Tysfjord k.	80
Ts12156 Ness, Hamarøy k.	81
Steigen	82
Ts5402 Ask-ID 68320 Haug II Nedre Bø, Steigen k.	82
Ts5278q-s Haug IV Bø, Steigen k.	83
Ts5278t-v Ask-ID 47831 Bø, Steigen k.	83
Ts5282b Grav II Hagbartholmen, Steigen k.	83
Ts4898 Laskestad, Steigen k.	84
Ts5100 Sund, Steigen k.	85
Bodø og Gildeskål	85
Ts972 Strandå, Bodø k.	85
Ts1395 Ask-ID 18577 Mjønes, Bodø k.	86
Ts1409-16 Ask-id 37329(?) Ljønes, Bodø k.	86
Ts10771 Ask-ID 73959 Lekanger, Gildeskål k.	87
Meløy og Lurøy kommune	88
Ts7586 og Ts7587 Øysund, Meløy k.	88
Ts6370-6382 Ask-ID 63116 Ytre Kvarøy, Lurøy k.	90
Ts6370 Grav I	91
Ts6371 Grav 2	92
Ts6372 Grav 3	92
Ts6373 Grav 4 (Grav II)	92
Ts6375 Grav 6	93
Ts6377 Grav 8 (Grav III)	94
Ts6376 Grav 7 (Grav III A)	94
Ts6657 Grav 13	95
3.2 Oppsummering av materialet i utvalget	96

Anomalier, funnvurdering og hermeneutikk.....	96
Observasjoner og tendenser	98
Kronologiske tendenser: Eldre jernalder.....	99
Yngre jernalder	100
Regionale og lokale tendenser	103
Oppsummering.....	105
4 Dyrenes rolle i jernalderens gravskikk.....	107
Innledning.....	107
4.1 Graver og dyrenedleggelse som uttrykk for krysskulturell interaksjon.....	109
Om bjørneklør, hybridkulturelle markører og symboler på samisk etnisitet.....	111
Gravgods som symboler på etnisitet og kulturkontakt	116
Oppsummering.....	122
4.2 Dyrenes betydning i hedensk gravskikk	124
Ulike nedleggelse, ulike tolkninger	125
Hele skjeletter: i en særstilling i germansk gravskikk.....	127
Dyresymbolikk og tilhørende forestillinger	133
Dyrebein og dødsreiser	135
Et avsluttende argument for beinas betydning.....	138
4.3 Oppsummering.....	141
5 Konklusjon	143
Litteraturliste.....	145
Appendix 1 Lokalitet, nedleggelsesform og periode, samlet oversikt	163
Appendix 2: Avskrevne lokaliteter	165
Ts5782 Greipstad, Tromsø k.....	165
Ts7577 Ask-ID 8242 Austein, Tromsø k.....	165
Ts10485 Botn, Lenvik k.....	166
Ts6940 Åkerøy, Harstad k.....	166
Ts5341 Grav 5 (VI) Føre, Bø k.	167
Ts5345 Grav IX Føre, Bø k.....	167
Ts10659 Ångstad, Hadsel k.....	167
Ts7655 Tofte, Tjeldsund k.....	167
Ts940-949 Ytterstad, Lødingen.....	167
Ts9734 Uteide, Hamarøy k.	168
Ts1168-1181 Lund, Steigen k.....	168

Appendix 3 Nordnorske graver med dyrenedleggelse	169
Errata	175

Figurliste

Figur 1 Germanske graver med dyrelevninger innen Tromsø museums forvaltningsområde.	45
Figur 2 Skjelettgrav på Musvær, Tromsø k. (Ts10272). Skjelettet in situ, med landskapet mot SSØ i bakgrunn.	49
Figur 3 Gravfunn fra Marisletta, Tromsø k. (Ts3335/Ts11056). Kamskjell og tre dyretenner (den største av dem perforert), samt et knivblad av jern og linhekle, hårnål og to kammer av bein. Foto fra TMUs lysbildearkiv.	50
Figur 4 Romertidsgrav på Edøy, Tromsø k. (Ts8472). Skisse av skjelettet og funnene i grav 1 (Holand 1986:5).	51
Figur 5 Funn fra vikingtidsgrav på Stangnes, Tranøy k. (Ts8462). Sigd og bor til venstre, sverd (R-491) med hjaltknapp (R-494) i midten og fragmentert beinkam til høyre.	54
Figur 6 Vikingtidsgrav på Nord-Rollnes, Ibestad k. (Ts10340). Skjelett og oksehode fotografert in situ fra SSØ (v) og ØSØ (h). På bildet til høyre ligger oksehodet i forgrunn. Sigden synlig foran skjelettets lårbein. Sverdet ligger inntil underarmsbeinet.	57
Figur 7 De avdekkede steinsettingene på Toften, Andøy k. (Ts10604). Foto fra Tromsø Museums lysbildearkiv. Fotografert mot ØNØ.	58
Figur 8 Barneskjelett in situ. Steinsetting 1, kammer 2, Toften, Andøy k. (Ts10604). Foto fra TMUs lysbildearkiv.	59
Figur 9 Slettebos oversiktsskisse av gravfeltet på Føre, Bø k. (Ts5337-5346). Top.ark. TMU	64
Figur 10 Skjelett in situ i gravkammer 1, Føre, Bø k. (Ts5337). Hundebain synlige i fotenden (nord).	66
Figur 11 Grav 8, Føre, Bø k. (Ts5344). Skjelett med leirkar og skjoldbule bak hodet. Fotografert in situ, ovenfra og mot syd.	68
Figur 12 Til dels svært store perler fra kvinnegrav på Haukenes, Hadsel k. (Ts6362), rekonstruert som kjede. Foto: Arild Klokkervoll.	70
Figur 13 Gravrøys nr. 8 (R6) på Holsøy, Vestvågøy k. (Ts6739) etter restaurering. Bautasteinen og inngangen til kammeret synlige. Utsikt mot havet i SV.	74
Figur 14 Vikingtids gravfunn fra Hundholmen, Tysfjord k. (Ts2439-42). Tungebein av hval med synlige kuttmerker, funnet sammen med skjelettet av en ung mann. Beinet har en ventral buelengde på 55 cm. Foto: Schreiner 1927:231; fig.23.	80
Figur 15 Avkappet hestehode in situ i båtgrava på Ness, Hamarøy k. (Ts12156). Foto: Johan Arntzen.	81
Figur 16 Gravfunn fra Haug II, Nedre Bø, Steigen k. (Ts5402). Brente bein, leirkar og perforerte bjørneklør. Foto: Bakke 2012:50 fig.7.	82
Figur 17 H.E. Lunds skisser av gravfeltet (Ask-Id 79449) og grav II (Ts5282b) på Hagbartholmen, Steigen k. Grava er markert med tykk sirkel nederst på kartet, som er orientert mot SV. Skissa av grava viser plasseringen av dyrebain bak skjelettets bekkenområde. Top.ark. TMU	84
Figur 18 Skjoldbule, menneske- og hundeskjelett in situ. Haug 1, Øysund, Meløy k. (Ts7586).	89
Figur 19 Hundeskjelettet ved menneskets fot- og leggbein. Haug 1, Øysund, Meløy k. (Ts7586).	89
Figur 20 Utgravningsområde (Ask-Id 63115) og steinsetting (Ts6382), begge fotografert mot NØ. Ytre Kvarøy, Lurøy k.	91
Figur 21 Kam og kuskjell in situ, sett mot SV. Grav 2, Ytre Kvarøy, Lurøy k.	92

Figur 22 Grav 6 (Ts6375), Ytre Kvarøy, Lurøy k. Skjelett in situ, med øks ved venstre hoft og del av dyrekranium (så vidt synlig) nedenfor høyre underarm. Fotografert mot NNØ.....	93
Figur 23 Skisse av fordelingen av smykkematerialet i grav 13 (Ts6657), Ytre Kvarøy, Lurøy k. Top.ark. TMU	95
Figur 24 Periodevis artsfordeling	98
Figur 25 Tabell: Ulike nedleggelsesformer i nordnorske graver fra eldre jernalder.	99
Figur 26 Tabell: Ulike nedleggelsesformer i nordnorske graver fra yngre jernalder	101
Figur 27 Kranium og sneglehus in situ. Grav 8, Føre, Bø k. (Ts5344)	110
Figur 28 Bjørnetann (Ts5034) Myre, Andøy k. Foto: Arild Klokkervoll.....	114
Figur 29 Ts4460e Ornamentert hornskje fra Kvalnes, Vestvågøy k. (Ts4460e).	120
Figur 30 Menneske- og hundeskjelett fra grav 7 (Ts6376) i gravfeltet på Ytre Kvarøy, Lurøy k. Foto: Per Terje Haaland, Vinsrygg 1985:13.	128
Figur 31 Hesteskjelett in situ i båtgrava på Ness, Hamarøy k. (Ts12156). Foto: Johan Arntzen.....	130
Figur 32 Barne- og hundekranie fra Toften, Andøy k. (Ts10604). Hundens hode ligger over barnets skulder, mot nedre venstre hjørne.	133

Der fotograf eller annen kilde ikke er oppgitt stammer bildene fra Tromsø Museums arkivmateriale. Bildene fra Topografisk arkiv er fotokopiert, digitalisert og tilpasset av Arild Klokkervoll

Forsidefoto: Per Terje Haaland (Vinsrygg 1985:13).

Kraniet avbildet på tittelbladet ligger på en samling sneglehus og stammer fra grav 8, Føre, Bø k.

1 Innledning

Avhandlingens tema og grunnleggende forutsetninger

I denne avhandlingen vil jeg rette et religionsvitenskapelig blikk mot dyrenes rolle i jernalderens germanske gravskikk i Nord-Norge. Gravene fra perioden – og innholdet i dem – har tidligere blitt behandlet fra mange ulike perspektiver, men for meg er det vesentlig at de står som noen av de tydeligste materielle uttrykkene for hedensk kult og forestillingsverden. En stor andel av disse gravene er fortsatt godt synlige i kulturlandskapet, som enkeltstående og samlede hauger og røyser, tidvis markert med fotgrøfter, bautaer og andre steinkonstruksjoner. Andre er usynlige og forblir ukjente inntil naturlige prosesser og menneskeskapt utvikling får dem fram i lyset, der arkeologenes og konservatorenes innsats kan sikre data og føre gravgodset til nye hvilesteder i landsdelsmuseenes magasiner og monterer. Her har smykker, våpen og redskaper blitt sortert og satt i typologiske systemer til fordel for datering og videre forskning, mens skjeletter og beinmateriale fra mennesker og dyr har blitt analysert og definert, og tidvis også karbondatert.

I utstillinger og vitenskapelig arbeid har imidlertid dyrene fått en langt mindre rolle enn menneskeskjelettene og resten av gravgodset, og i arkeologiske avhandlinger ender gravenes religiøse funksjon og meningsinnhold ofte med å drukne i diskusjoner som i større grad relaterer strukturene og gjenstandene til status og maktpolitikk, økonomi og kontaktlinjer, teknologi og samfunnsteori. Dette er viktige tema som også er relevante for forståelsen av den førkristne kulten og dens integrerte rolle i samfunnene den eksisterte i, men gravene og innholdet i dem er også spor av ritualer og religiøs symbolikk som reflekterer glemte tradisjoner og forestillinger. Det er disse jeg ønsker å fokusere på, og dette er noe av grunnen til at jeg tar for meg dyrelevningene.

Bjørneklør, hestetenner, hundeskjeletter, hvalbein, sneglehus og andre dyrelevninger som blir funnet i gravene er ofte vanskeligere å relatere til "verdslige" samfunnsteorier enn resten av gravgodset, men så lenge disse ikke har kommet dit gjennom naturlige prosesser må de anses som meningsbærende symboler. Med mindre dyrebeina er omformet til redskaper og andre gjenstander er det overveiende sannsynlig at de reflekterer relasjoner mellom dyr og mennesker – om ikke annet som tegn på at dyret har inngått i en viktig offerhandling eller blitt spist i et rituell måltid. Denne «minimumsfortolkningen» forklarer imidlertid ikke hvorfor dyrebeina måtte inkluderes i grava, med mindre det var svært viktig å kommunisere (til maktene, den avdøde eller ettertiden) at offeret var utført og dyret eller måltidet blitt spist. Slik tolkninger fungerer heller ikke like godt på alle de aktuelle nedleggelsesformene.

Analysen og diskusjonen av materialet vil i stor grad støtte seg på religionsvitenskapelige perspektiver for å besvare den sentrale problemstillingen: *Hva var dyrenes rolle i jernalderens germanske gravskikk?* For å presisere tilknytningen til det arkeologiske materialet jeg baserer meg på kan spørsmålet også formuleres som *hvorfor* dyrelevninger ble nedlagt i de aktuelle gravene. På grunn av mangfoldet og variasjonene i gravskikken generelt og dyrenedleggelsene spesielt er det grunn til å tro at spørsmålet har flere ulike svar, og det vil derfor bli behandlet på grunnlag av en analyse av *hvordan* dyrene er representert i de ulike gravene. Ulike tilnærminger vil bli framsatt og diskutert i lys av de ulike nedleggelsesformene og representerte dyreartene, og sett i lys av den kulturelle og regionale konteksten.

Som undertittelen tilsier har jeg begrenset utvalget og undersøkelsesområdet mitt til Nord-Norge, nærmere bestemt Tromsø Museums forvaltningsområde, som går fra Lurøy kommune (omtrent midt i Nordland fylke) og nordover. Jeg tar dermed for meg et større område enn de fleste avhandlinger som har omhandlet landsdelens jernaldergraver. Fordi jeg i tillegg har tatt sikte på å behandle *alle* de aktuelle gravene (definert av dyrenedleggelse og germansk opprinnelse) som er undersøkt og dokumentert innenfor området, er utvalget mitt relativt stort: jeg tar for meg 66 graver. Materialet kan sies å være i største laget for en masteravhandling, men totaliteten gir et unikt grunnlag for kvantitative og komparative analyser, også i forhold til kronologiske og geografiske tendenser.

1.1 Avhandlingens oppbygning og struktur

Det hører med til et innledningskapittel å klargjøre hvordan oppgaven er strukturert, og å begrunne viktige valg. Her er det også på sin plass å klargjøre bruken av noen sentrale begreper og utvalgskriterier i tilknytning til samisk-germansk kulturdualisme (kap.1.2), og å si noe om grunnlaget for prosjektet. Dette ligger i stor grad i tidligere forskning på relevante temaer, noe som gjøres kort rede for i kap.1.3, og i materialet som er til rådighet for diskurser om germansk kult. I den forbindelse tas noen innledende betraktninger knyttet til de historiske kildene opp i kap.1.4.

Kapittel 2 skal utgjøre en kontekstuell bakgrunn for behandlingen, forståelsen og analysene av materialet mitt. Her vil jeg gjøre rede for viktige tendenser i og perspektiver på den arkeologiske og kulturhistoriske konteksten, med særlig fokus på nordnorsk gravskikk og religiøs kult i jernalderen. Gravene i utvalget mitt vil bli presentert i kapittel 3. Utvalgskriteriene mine presiseres nærmere i kap.3.0, mens materialet legges fram i kap.3.1. Innledende betraktninger og rent kvantitative analyser knyttet til dette arbeidet presenteres i kap.3.2. Den videre analysen av disse dataene – og betydningene som lå bak de rituelle nedleggelsene – vil bli diskutert i kap.4. Forholdet mellom samisk og germansk kultur anses som nevnt å være definerende for utformingen av de nordnorske jernaldersamfunnene, og fordi dyrenedleggelse har vært en viktig del av samisk gravskikk (jf.

Schanche 2000) er det også naturlig å drøfte hvilken betydning disse relasjonene kan ha hatt for gravene i utvalget mitt. Analysen av disse vil derfor også komme inn på etnisk tvetydighet og hybriditet, i tillegg til temaer som materialitet og symbolteori. Diskusjonen i siste del av kapittel 4 vil fokusere på den religiøse kulten og avhandlingens hovedtema: de mytiske og rituelle årsakene til å plassere dyrelevninger i menneskegraver. Nedleggelsesens meningsinnhold vil bl.a. bli diskutert i relasjon til geografisk og kronologisk variasjon, og de viktigste resultatene og konklusjonene mine vil bli oppsummert i kap.5. Statistiske og skjematisk framstillinger presenteres hovedsakelig i appendix.

1.2 Kulturdualitet: Etniske identiteter i begreper og utvalg

Germansk er et begrep som er ladet med en del uheldige konnotasjoner. Faghistorisk sett lar det seg knytte til ariosofien og kulturkretslæren, som i ytterste konsekvens bidro til å legitimere nazismen og Holocaust. Det er derfor på sin plass å presisere at min bruk av begrepet er ment å være en verdinøytral definisjon av et indoeuropeisk kultur-, språk- og symbolfelleskap som er knyttet til Nord-Europa og bl.a. ble definert av den romerske historikeren Tacitus rundt år 100 e.Kr. Mens den romerske historikeren Tacitus brukte begrepet for å definere «de andre», «barbarene» som holdt til i *Germania* (Europa nord for Romerriket), brukes det her for å definere den germansktalende, agrarøkonomiske og i stor grad kystbundne befolkningen i Norden. Fra yngre jernalder av (575/600-1050 e.Kr.) er det vanlig å omtale denne kulturen som *norrøn*, som også er en lingvistisk betegnelse.

Det er nokså små distinksjoner som skiller mellom begrepene kulturkretser, folkegrupper og (ulike former for) kulturfelleskap, men fungerende begreper er nødvendige for å skildre kulturdualismen og skille mellom de etniske gruppene som har bebodd regionen. Den andre store folkegruppen som har hatt tilhold i Skandinavia kan beskrives som (semi-)nomadiske natur- og fangstfolk som tilhørte den finsk-ugriske språkgruppen og særlig var knyttet til innlandet, høylandet og nordre strøk. Beskrivelsen refererer åpenbart til samene. Samisk (material-)kultur har en egenart som i stor grad står i kontrast til den germanske, selv om kulturmøtet også ser ut til å ha gitt seg utslag i nær interaksjon (e.g. Hansen & Olsen 2004) og tilfeller av hybridisering (Bruun 2007). Kulturdualismen ser ut til å ha preget regionen også før jernalderen (500 f.Kr. – 1050 e.Kr), perioden som skal behandles, men det kan være problematisk å operere med dagens etniske merkelapper såpass tidlig.

Flere av gravene i utvalget mitt kan sies å ha hybride trekk i form av elementer som ofte knyttes til samisk gravskikk og kultur. Naboskapet og samhandlingene mellom germanske og samiske samfunn i Nord-Norge har etter alt å dømme vært definerende for begge folkegruppene økonomisk-kulturelle tilpasning, og samtidig som man stort sett kan snakke om to klart definerte og forskjellige kulturer har søkelyset de senere år også blitt rettet mot etnisk tvetydige graver og nedleggelse som er vanskelige å knytte til én av gruppene. Materialet mitt defineres imidlertid av graver som ut fra

innhold og form (og plassering) hovedsakelig framstår som germanske, til forskjell fra samiske urgraver og graver som mangler typiske germanske trekk eller er umulige å knytte til én av folkegruppene. Inga Malene Bruun (2007) tar for seg flere slike i sin avhandling.

Dyrenedleggelse er et element som i stor grad forbindes med samisk gravskikk (jf. Schanche 2000; Bruun 2007), men det hersker usikkerhet rundt hvor viktig og utbredt slik praksis var i germansk kult i Nord-Norge (e.g. Vinsrygg 1979:66). Her har senere bidrag i stor grad knyttet dyrebein i germanske graver til påvirkning fra samisk kultur eller utslag av etnisk hybride samfunn (Bruun 2007; Bakke 2012). Når jeg i dette prosjektet vil fokusere på dyrelevningenes plass i *germansk* og *norrøn* gravskikk er målet både å få fram omfanget av og detaljene i nedleggelsespraksisen, og å nærme meg en forståelse av årsakene til den. Dette innebærer både en diskusjon av symbolverdien som ligger bak gjenstandene og nedleggelsesritualene, og av deres kulturelle opphav. Tematikken og den regional-kulturelle konteksten medfører dermed også en diskusjon av hvilken betydning samisk-norrøne relasjoner, etnisk hybriditet og påvirkning fra samisk kultur kan ha hatt på de aktuelle gravene og nedleggelsene i utvalget.

1.3 Forskningshistorie

Nordnorsk arkeologi var fra starten av særlig orientert mot gravfunn. Innsatsen i landsdelen ble innledet av Andreas Georg Nordvis undersøkelser av samiske graver i Varanger rundt midten av 1800-tallet og opprettelsen av «Den historisk-antikvariske avdeling» ved Tromsø Museum (TMU) i 1874. Avdelingen var i de neste 50 år besatt av tre ulike lærere med fornminneregistrering og innsamling som hovedoppgave, hvorav Olaus M. Nicolaisen gjorde seg klart mest bemerket: han satt i stillingen i hele 44 år (fra 1880), og rakk på den tiden å registrere ca 3500 jernaldergraver og grave ut 800 av dem. Svært lite av dette materialet ble imidlertid publisert eller fortolket, selv om Nicolaisen gjennom årenes løp skrev en del relaterte innlegg i Tromsø Museums Årbøker og en oversikt ble publisert av Oluf Rygh i 1901 («Faste fornlevninger i Tromsø Stift»). Arkivert dokumentasjon fra Nicolaisens utgravninger begrenser seg i mange tilfeller til kjapt noterte gjenstandslistene over innleverte smykker og våpen, og det er i det hele tatt tydelig at jernaldergravene på mange måter ble behandlet som skattegjemmer utstyrt med framtidige museumsgjenstander og verdifulle samleobjekter. Gravenes struktur og morfologi ble sjeldent dokumentert med mer enn en setning eller to, og det samme kan sies om tekstilrester og dyrebein. Utilvirkede dyrelevninger ble bare unntaksvis tatt vare på, i likhet med råtne, fragmenterte og vanskelig gjenkjennelige gjenstander (e.g. Binns 1979).

Man kan godt beklage seg over den tapte informasjonen i denne første fasen. Istedenfor får man tilskrive aktiviteten tidsånden og en generell mangel på senere tiders faglige idealer, kombinert med

en imponerende energi og faglig interesse. Dette foregikk tross alt i en periode da museumsvesenet formet og etablerte seg, og der arkeologien hadde som hovedoppgave å samle inn museumsgjenstander og opprette (evolusjonspregede) typologier for disse. I den forstand utgjorde innsankingene av gjenstander et viktig grunnlag for fagets forståelse av materialkultur gjennom tidene, og la bl.a. grunnlaget for Oluf Ryghs (1885) og Jan Petersens (1919, 1928, 1951) gjenstandstypologier. Kronologiene deres brukes fortsatt aktivt for å typedatere gjenstander og funnkontekster.

Fra 1920-30-tallet av endret synet på materiell kultur seg noe. Museumsvesenet og de typologiske rammeverkene var etter hvert trygt etablert, og gravene begynte i større grad å framstå som *informasjonsmessige* enn materielle skattegjemmer – i hvert fall for arkeologene. Dette må også ses i lys av en generell profesjonalisering av faget, med Guttorm Gjessing som en av de første *utdannede* arkeologene som opererte i landsdelen etter Nordvis tid. Gjenstandsmaterialet (som i stor grad stammet fra gravene) ble i økende grad brukt til å antyde kontakt- og innflytelseslinjer, noe som bør ses i lys av rådende migrasjonsteorier og diskursen om befolkningens opphav. Et hovedtema var den nordnorske jernalderbosetningens opprinnelse, som de fleste fram til 1970-tallet forklarte med innvandring eller invasjon fra Sørvest-Norge en gang mellom 200 og 500 e.Kr., med hovedvekt på folkevandringstid (jf. Gjessing 1929, 1930; Lund 1955; Sjøvold 1962). Enkelte framhevet imidlertid motstridende teorier (Brøgger 1931; Magnus & Myhre 1972). Diskursen stilnet av i en i en lang periode etter 2.verdenskrig, og siden den tid har de nordnorske jernaldergravene hovedsakelig blitt brukt og betraktet som bosetnings- og etnisitetsindikatorer i arkeologisk forskning. Dette bosetningsfokuset er betegnende for norsk arkeologi gjennom mesteparten av 1900-tallet, men må i Nord-Norge også ses i lys av jernalderbosetningenes unnvikende karakter: foruten gravene finner man rett og slett ikke så mange spor av bosetningene i det arkeologiske materialet.

Antakelsene om «jernaldergårdene» eksistens og beliggenhet er i stor grad basert på plasseringen av gravene, noe som åpenbart er litt problematisk. Som et eksempel kan man trekke fram Thorleif Sjøvolds autoritative tobindsverk «*The Iron age settlement of arctic Norway*», som tross tittelens vektlegging av bosetninger først og fremst behandler gjenstandsfunn fra graver (jf. Sjøvold 1962:136, 140; 1974: 182). Sjøvold beskriver i den forbindelse en del arkeologisk dokumenterbare trekk og tendenser ved gravene (1962:140-151; 1974:182-195), men fokuset ligger på gravgodset og tolkningene hans handler om kronologi, kontaktlinjer og geografisk-kulturelt opphav. Både gårdsbegrepet og bruken av gravene som gårdsindikatorer har i ettertid blitt utsatt for kritikk (e.g. Holm 1999; Evensen 2003:29f; 2005), men sammenligning med historiske matrikelstudier *har* påvist viktige sammenfall mellom konsentrasjoner av jernaldergraver og steder med tett bosetning, som også var knyttet til gårder med stor avkastning (Larsen 2001:105). Det er grunn til å tro at tilsvarende prinsipper styrte jernalderens agrarbosetning, og Olav Sverre Johansen konkluderte i den forbindelse

med at de aller fleste gravene – i hvert fall fra vikingtid og yngre jernalder – må ha ligget innenfor en 200 m radius av gårdstunet (Johansen 1982:56ff). Resultatet baserte seg imidlertid på undersøkelser han hadde utført på Vestvågøy (og som også baserte seg på pollendiagrammer og historiske kilder), og lar seg ikke helt overføre til eldre jernalder eller andre steder i Nord-Norge (e.g. Larsen 2001:106).

Fokuset på bosetningene må antas å ha medvirket til at studiet av selve gravskikken ble lite utviklet før siste del av 1980-tallet (jf. Holand 1989:31), og mange av de større arbeidene knyttet til statistisk og analytisk kartlegging er utført i mastergrads-, master- og hovedoppgaver. Inger Storlis og Ingegerd Holands mastergradsoppgaver fra hhv. 1985 og 1989 står som noen av de første forsøkene på helhetlige analyser av gravenes spredning og typologi, selv om Kari Støren Binns avhandling om jernalderbosetningene på Kvaløya (1978) og Per Kyrre Reimerts avhandling om graver i Nord-Troms og Finnmark (1980) også bør nevnes. Av hovedfags- og mastergradsoppgaver med fokus på nordnorsk gravskikk i jernalderen vil jeg særlig trekke fram Børge Evensens hovedoppgave om gravholmer i Vesterålen (2003) og Inga Marlene Bruuns masteroppgave om graver med etnisk hybride uttrykk (2007).

Ser man bort fra bosetningsfokuset har arkeologer for det meste tolket gravene og gravgodset i lys av generelle kulturperspektiver, med særlig fokus på maktrelasjoner, kontakt- og påvirkningslinjer, etnisitetsindikatorer og status- og sentrumsmarkører. Kjersti Dahls (1998:48ff) diskusjon om hvorvidt gravgodset handlet om den dødes etterliv *eller* statusmarkering og maktoverføring er i så måte betegnende. Storlis bok om politiske prosesser i nordnorsk jernalder (2006) inneholder tabelloversikter over håløygske storhauger og våpengraver, men disse diskuteres karakteristisk nok kun som uttrykk for status, sentralsteder og (til en viss grad) krigerideologi. Gravskikken har gjerne i forbifarten blitt relatert til mytiske forestillinger om vikingenes dødsriker og dødsreise, tidvis med referanser til Ibn Fadlans beretning, men paradoksalt nok er det først og fremst i de senere år at graver har blitt behandlet som uttrykk for religiøse ritualer og prosesser (jf. Dommasnes 2001:32).

De siste 10-15 årene har fokuset på hedensk norrøn kult blitt merkbart sterkere, også fra arkeologisk hold. Det gir ingen mening å prøve å ramse opp alle bidragsyterne i disse diskursene, men publikasjonsrekker som *Vägar till Midgard*-prosjektet har hatt vesentlig betydning og bærer bud om nye tider for «religionsarkeologisk» forskning på nordisk hedendom. Når det gjelder denslags perspektiver på skandinavisk gravkult kan særlig Liv Helga Dommasnes (1997, 2001), Brit Solli (2002) og Neil Price (2002, 2012) trekkes fram fordi de ikke bare presenterer graver, funnfordeling og tendenser, men også diskuterer det religiøse innholdet og ritualene som ligger bak de arkeologiske levningene. Som en av foregangskvinnene innen forskningsfeltet bør også Gro Steinsland (1991, 1994, 1997, 2000) nevnes. Hun behandler myter og religiøs symbolikk som integrerte aspekter av de

førkristne samfunnene, og hennes (religions-)historisk og arkeologisk baserte arbeider er relevante for store deler av diskursen om hedensk kult og kultur, gravkulten inkludert. I nordnorsk sammenheng skiller Audhild Schanches avhandling om samisk gravskikk (2000) seg ut med sin dyptgående diskusjon om det religiøse innholdet og de kulturelle prosessene som har formet gravskikken og elementene i den. Her fokuserer hun bl.a. på nedleggelse av dyrebein i urgravene.

Når det gjelder norrøne dyrenedleggelse er det hesten som har blitt viet klart mest interesse i diskursen, bl.a. i hoved- og masteroppgaver av Kristin Oma (2000), Trond Meling (2000) og Laura Bunse (2010), men også hunder har blitt større oppmerksomhet til del enn andre dyrearter (e.g. Valen 1996; Dahl 1998; Gräslund 2004). Andre relevante perspektiver for diskusjonen av offer og nedleggelse av dyr i graver er Lotte Hedeagers (1999, 2004, 2011) og Siv Kristoffersens (1995) tolkninger av førkristen dyresymbolikk som uttrykk for relasjoner (og transformasjoner) mellom dyr og mennesker. I tilknytning til religionsvitenskapelige tolkninger av dyrenes rolle i hedensk norrøn kult kan også Thomas duBois (2012), Charlotte Fabech (2006) og Kristina Jennbert (2006) nevnes, mens den «tingteoretiske» vendingen i arkeologien kan trekkes fram som et perspektiv som bl.a. åpner for interessante nytolkninger av dyrelevningenes rolle i gravene (jf. Pétursdóttir 2007).

Som vist har dyrelevningene bare unntaksvis fått den samme oppmerksomheten som resten av gjenstandsmaterialet i gravene, noe som er en av årsakene til at jeg gjør dette materialet til tema for denne avhandlingen. Fordi det er så lite berørt har materialet og temaet stort forskningsmessig potensiale. Dyrenedleggelsene har sterkere religiøse overtoner enn (andre) gjenstandsnedleggelse i gravene, for dyreofringene lar seg relatere til religiøs praksis også utenfor gravkulten og har ikke like klare assosiasjoner til samfunnsmessige roller og sosial status som mye av det øvrige gravgodset. Selv om man godt *kan* oppfatte dyreofre og begravelse som uttrykk for rikdom, status, roller og makt er det åpenbart at de arkeologiske sporene av gravkulten også reflekterer religiøst betonte ritualer og forestillinger. Disse aspektene av gravskikken kan være mindre håndgripelige enn verdslige og «allmennkulturelle» motiver, men må oppfattes som vesentlige (og kanskje også primære) årsaker til de dokumenterte kulthandlingene – ikke minst når det gjelder dyreofre og -nedleggelse. Manglende fokus på slike perspektiver må *med nødvendighet* gi en mangelfull og skjev forståelse av ritualenes betydning, og i mange tilfeller også av gravenes innhold, konstruksjon og plassering. Målsetningen min her er ikke å komme med autoritative svar eller allmenngyldige retningslinjer, men å komme fram til plausible teorier som kan utvide forståelsen av levninger fra en for lengst utdødd kult. Med det ønsker jeg samtidig å vise at materialet *kan* bearbejdes med religionsvitenskapelige perspektiver så lenge arbeidet baserer seg på en solid forståelse av den materielle og kulturelle konteksten. Det sistnevnte forutsetter at man også støtter seg på tilgjengelig og relevante historiske kilder, selv om disse må brukes kritisk.

1.4 Skriftlige kilder til førhistorisk tid

Avhandlingen baserer seg hovedsakelig på arkeologisk materiale, men i behandlingen av perioder som er beskrevet i skriftlige kilder bør man også forholde seg til disse. Litteraturen fra og om vikingtiden er en viktig del av grunnlaget for våre oppfatninger om førkristen religion, og bør derfor brukes aktivt – med støtte i profesjonell historiefaglig kildekritikk, og veid i forhold til det arkeologiske materialet. Dette gjelder også for samtidige kilder som Ottars beretning, som inneholder uvurderlig informasjon om nordnorske stormenns økonomiske basis, samisk-norrøne relasjoner og interregional kontakt i vikingtiden. Ellers er de skriftlige kildene til førkristen norrøn kultur med noen få unntak nedskrevet i middelalderen, og unntakene er også nedskrevet av lærde, kristne menn som tross sin samtidighet heller ikke er førstehåndskilder. Dette gjelder også forfattere som Adam av Bremen og Saxo, og manglende førstehåndsbefatning karakteriserer også den romerske historikeren Tacitus verk om germanerne fra første århundre e.Kr.

Av de senere tekstene oppfattes lovtekster fra tidlig middelalder og dikt i bundet form vanligvis som de mest troverdige kildene til førkristne ritualer og forestillinger (Mundal 1994). De islandske sagaene inneholder et vell av informasjon, men overleveringene vi har tilgang på har vært kopiert og omskrevet i 2-300 år og må behandles på det grunnlaget. Kilder av dette slaget framstår som en slags «mytohistorie» der deler av informasjonen er skjult, forvrent eller konstruert¹, men de kan brukes så lenge de leses med et kritisk blikk rettet mot middelalderforfatterens politiske og religiøse føringer (jf. Klokkervoll 2005:kap.2).

Det er ingen tvil om at mye informasjon om den hedenske kulten er utelatt eller aktivt holdt tilbake i de skriftlige kildene, men tross åpenbare mangler og heftelser gir de samlet sett et greit inntrykk av grunntrekkene (og en god del av detaljene) i vikingtidens religion og samfunnsliv. Mer problematisk blir det imidlertid om man vil overføre denne informasjonen til merovingertid og eldre jernalder. Det er relativt store likhetstrekk mellom merovingertidens og vikingtidens arkeologiske materiale, og selv om enkelte nye elementer kommer til og dekorstilene utvikler seg gir det et inntrykk av kontinuitet mellom periodene. Her bør man derfor kunne forutsette en relativt stor overføringsverdi fra vikingtidens kult og samfunnsforhold. Både gjenstandsmaterialet og gravskikken antyder imidlertid et markant brudd i overgangen fra eldre til yngre jernalder. Om fortiden (og forhistorien) generelt sett er et fremmed land, framstår religiøs kult i eldre nordisk jernalder som et virkelig *terra incognita*. De arkeologiske levningene er kikkehull som kan kaste lys på deler av det store bildet, men det er likevel grenser for hva man kan si om glemte forestillinger og ukjente tradisjoner på slikt grunnlag.

---

¹ Særlig Fornaldersagaene er i overkant eventyrlige. Disse er for det meste skrevet på 1300-tallet og senere, og virker mer distanserte fra samfunnene og handlingene de beskriver enn konge- og heltesagaer fra 1200-tallet.

2 Konteksten – kultur og gravskikk i norrøn jernalder

I første del av dette kapittelet vil jeg gjøre rede for tendenser, variasjoner og problemstillinger tilknyttet de arkeologiske levningene av gravskikken, iblandet relevante observasjoner og diskusjoner. Jeg vil deretter behandle sentrale perspektiver på den samfunnsmessige konteksten, med særlig fokus på religion og kult. Det er et bevisst valg å ikke behandle religion og samfunn hver for seg, da en slik «dualistisk» framstilling lett kan bli misvisende i forhold til den religiøse kultens integrerte rolle i det førkristne samfunnet. Fokuset i kapittelet vil gjennomgående ligge på Nord-Norge, men de regionale særtrekkene vil bli sett i forhold til de interregionale og krysskulturelle påvirknings- og kontaktlinjene som har bidratt til å definere og forme den religiøse kulten og kulturen som helhet.

2.1 Jernalderens graver – variasjon og tendenser

Norrøn gravskikk preges av stor variasjon og kan ved første øyekast framstå nokså kaotisk. Gravene det er snakk om er nedgravninger med brente eller ubrente levninger av mennesker, som regel nedlagt sammen med gjenstander og tidvis sammen med dyr. Innholdet i gravene varierer sterkt. Enkelte er helt tomme (uten nødvendigvis å ha spor etter plyndring), mens andre kan være utstyrt med importerte praktgjenstander, fulle våpensett og smykker av edelmetall. I tillegg (og tidvis istedenfor) kan de inneholde mer ordinære redskaper og bruksgjenstander, noe som særlig er vanlig i graver fra yngre jernalder. I eldre graver finner man oftere begre, krukker og kar, og her er det også vanlig å finne jernslag og fragmenter som det kan være vanskeligere å tolke symbolikken bak (jf. Dommasnes 2001:36f, 102ff). Gravgodset må oppfattes som bevisst utvalgte nedleggelse som både kan ha vært myntet på livet etter døden og fungert som symboler på de avdødes status, personlighet og tilhørighet.

De fleste dokumenterte gravene er markert på overflaten, men det har også blitt funnet mange umarkerte flatmarksgraver, særlig fra yngre jernalder. De vanligste overflatemarkeringene er røyser og hauger i ulike former, tidvis kombinert med andre formtrekk, som fotgrøft og fotkjede. Bautasteiner, steinsettinger og steinlegningner bør også nevnes, bl.a. fordi disse markeringene kan stå alene og erstatte (andre) forhøyninger av jord og/eller stein.² Etter antallet å dømme (samt rikdommene og arbeidet som er nedlagt i de rikeste og største gravene) tilhørte de markerte og velutstyrte gravene en gravskikk som var forbeholdt de få. Folk flest må ha blitt deponert på enklere vis etter sin død, f.eks. i umarkerte og minimalt utstyrte flatmarksgraver (jf. Vinsrygg 1979; Holand 1989; Solberg 2000; Skre 2001).

---

² Begrepene steinlegning og steinsetting brukes tidvis om hverandre. Førstnevnte defineres her som steinlagt på overflaten over grava, mens steinsettinger består av stående, «innrammende» stein (Evensen 2003).

Gravrøyser og -hauger er oftest runde, men kan også være lange og ovale, firkantede, spissovale/båtformet, trearmet/stjerneformet og trekantet. Størrelsen på gravene er svært varierende, og definisjonsforskjellen mellom gravrøyser og gravhauger er flytende. Røyser er et begrep som tradisjonelt har vært brukt om strukturer som utelukkende eller hovedsakelig er bygd av stein, mens hauger består av en overvekt av jord (Holand 1989). Mange anlegg kommer imidlertid i grenseland mellom kategoriene og er umulige å definere uten utgravning, og selv i undersøkte anlegg har terminologien variert fra arkeolog til arkeolog. Det er derfor mange som velger ikke å skille mellom kategoriene og bruker gravhaug som fellesbetegnelse, slik O. M. Nicolaisen gjorde (jf. Binns 1978:134; Holland 1989; Sjøvold 1962:146; Evensen 2003:70).

Det er viktig å understreke at germansk gravskikk ikke er enerådende i Nord-Norge. Samisk urgravskikk framstår som en egen tradisjon som skiller seg fra den germanske i forhold til morfologi, plassering, gravgoods og likbehandling. Tradisjonene har eksistert side ved side og framstår i stor grad som markerte uttrykk for kulturelle og religiøse forskjeller, men enkelte graver ser ut til å inneha trekk fra begge folkegrupper. Dette kan reflektere en naturlig gjensidig påvirkning mellom samfunn som har hatt mye med hverandre å gjøre, men kan også tolkes som bevisste symboler på krysskulturell kontakt, genetisk slektskap eller etnisk hybriditet (e.g. Bruun 2007). Trekantede graver defineres av Per Kyrre Reimert (1980) som en samisk gravskikk, men Inga Malene Bruun (2007) har vist at det kan være problematisk å basere entydige etniske definisjoner på slike formtrekk – selv om «vanlige» hauger og røyser normalt klassifiseres som germanske og urgraver defineres som samiske. Umarkerte graver (omtalt som flatmarksgraver, strandvollgraver o.a.) forekommer i begge kulturer og må primært defineres på grunnlag av innholdet, selv om plasseringen i (kultur-)landskapet også kan være en viktig indikator. Selv om min avhandling primært handler om germansk gravskikk er Bruuns perspektiver relevante fordi flere av gravene i utvalget preges av konstruksjonstrekk og gjenstander som både kan knyttes til norrøn og samisk kultur. Slike etnisk blandede uttrykk har vist seg å være relativt vanlige i regionens graver, og kommer også til syne i edelmetalldepoter (Spangen 2005). Interaksjon og påvirkning på tvers av de etniske grensene ser både ut til å ha gitt seg utslag i markering av dualitet og hybriditet, der kontraster og sammensmeltinger mellom samisk og norrøn gravskikk både kan være utslag av bevisste strategier og “naturlige” kulturelle prosesser.

Brent og ubrent

Det er mulig å relatere dette kultur møtet til det kanskje mest innlysende særtrekket ved nordnorsk gravskikk i jernalderen – den nesten totale mangelen på branngraver. Ingegerd Holland (1989:120) har vist at andelen brente begravelser er noe høyere i Sør- og Midt-Troms (hhv. 14% og 13%) enn ellers i Nord-Norge (0-4%). Dette er særlig betegnende for eldre jernalder og bekreftes til en viss grad av Thorleif Sjøvold (1962:142ff, 145), som konkluderer med at branngravskikken i denne perioden ble

unntaksvis praktisert av et miljø rundt Vågsfjorden og i Lødingen. Inntrykket styrkes av den senere Kveøyundersøkelsen, som alene økte antallet med åtte nye branngraver fra romertid og førromersk jernalder (i tillegg til én fra bronsealder) (Sommerseth 2010), men i mesteparten av Nord-Norge er skjelettgravskikken så godt som enerådende, særlig i yngre jernalder.³ Dette bildet står i skarp kontrast til resten av Norge, der branngravskikken for det meste dominerer med god margin. Dette gjelder særlig Østlandet og Trøndelag, mens kremasjonsgravene utgjør ca 50% av de undersøkte gravene på Vestlandet, der gravskikk og materialkultur ellers har sterke paralleller med den nordnorske (jf. Sjøvold 1962:145; Holand 1989; Dommasnes 2001:32; Stylegar 2013:371). Til sammenligning har samisk gravskikk uten unntak basert seg på ubrente begravelser, noe som gjør det fristende å forklare inhumasjonsgravskikkens dominans i Nord-Norge med samisk-norrøn påvirkning, hybride verdensbilder eller religiøs kompatibilitet mellom nære samarbeidspartnere. Det er imidlertid verd å merke seg at inhumasjonsgravene er like dominerende på Island som i Nord-Norge (Eldjarn 1956), og det samme kan sies om enkelte områder i Danmark (jf. Hedeager 2001:140f), selv om sistnevnte åpenbart er mye mindre i utstrekning. Skjelettgravenes dominans i Nord-Norge trenger derfor ikke utelukkende forstås som et hybridkulturelt utslag av langvarig samisk-norrøn interaksjon, selv om denne godt kan være en del av forklaringen.

Forskjellen på brente og ubrente graver kan framstå som et av de mest markante skillene i norrøn gravskikk, ikke minst med tanke på den rituelle og performative dimensjonen ved å brenne den avdøde og (eventuelt) gjenstandene som skulle følge med vedkommende i grava. Det finnes mange variasjoner innen branngravskikken, fra gravklot bestående av beinrester, aske og utvalgte gjenstander, til nedsatte urner fylt med brente bein og supplert med brente eller intakte artefakter (e.g. Dommasnes 2001). Når man ser bort fra store, brente skipsgraver har kremasjonen i de fleste tilfeller foregått på et annet sted enn selve begravelsen, og ritualet har dermed også medført innsamling og utvelgelse av bein og gjenstander som skulle tas med (Williams 2001, 2004).

I inhumasjonsgravene er skjelettens plassering og relasjon til andre objekter en viktig del av gravas uttrykk, og har som regel blitt nøye dokumentert i forbindelse med profesjonelt utførte arkeologiske utgravninger. Valg av liggstilling, påkledning, utsmykning og annet gravgods kan også antas å ha vært viktige hensyn når lik skulle brennes (særlig når det skjedde som offentlige ritualer), men dette kommer i liten grad fram av det arkeologiske materialet (ibid). I skjelettgravene kan man anta at likene vanligvis ble begravd påkledd og at de ikke ble skjelettet i forkant av begravelsen, selv om plasseringen av beina i enkelte tilfeller har blitt tolket i lys av slik praksis, eller som tegn på at levningene har blitt redeponert fra andre steder (e.g. Johansen 1972; Sandmo 1985:81). Plasseringen

---

³ Fra yngre jernalder finnes iflg. Sjøvold (1974: 189) bare to sikre branngraver, begge fra Salten.

av smykker, amuletter, kniver o.l. tilsier at slike objekter ofte har vært festet på de avdøde, og selv om tekstiler sjeldent har overlevd fram til i dag finnes det på undersiden av enkelte korroderte spenner bevarte tøyrester fra klærne de var festet på. Ryngleie er det vanligste i de germanske gravene, men enkelte skjeletter er plassert i sittende stilling, ulike former for sideleie og mer atypiske positurer. Også når det gjelder orientering er variasjonen stor, og selv om Holands undersøkelse tyder på at nord-sør-orientering har vært det vanligste i landsdelen (35-46%) (Holand 1989:119) ser det ut til at likene i ulike graver og områder har blitt plassert etter ulike kriterier og *ikke* blitt orientert etter én felles himmelretning (jf. Sjøvold 1962:149 og 1974:188). Materialet mitt viser at dette til en viss grad også gjelder ulike graver på samme lokalitet, selv om gravene enkelte steder ser ut til å være orientert etter naturlige landskapstrekk, som lengderetningen på strandvollen eller åskammen de ligger på (e.g. Sandmo 1985). Om plasseringen av likene skal tillegges noen betydning bør den antakelig knyttes til lokale topografiske trekk og viktige steder i lokalgeografien, men kranienes ansikter har en tendens til å være vendt mot sjøen. Kartstudier og synsfeltanalyser kan være fruktbare metoder for å si mer om eventuelle lokale og regionale tendenser, men for mitt prosjekt er det mer relevant å se plasseringen av menneskelevningene i forhold til dyrenedleggelse og annet gravgods.

Skjelettet materialet

Det er vanlig å sende skjelettene fra undersøkte inhumasjonsgraver til anatomisk analyse, som regel til Anatomisk institutt ved Universitetet i Oslo, men tidvis til lokale fagfolk. Alderstendenser, kjønn, etnisitet og forståelse av tidstypiske sykdommer og slitasjeplager er noe av informasjonen som kan hentes ut av beinmaterialet, og 13C- og 15N-analyser kan gi indikasjoner på kosthold og matvaner. Tradisjonelt sett har imidlertid analysene basert seg mer på visuelle målinger, særlig av kranier, hofteparti og lange rørbein. Anatomiske undersøkelser kan gi informasjon som både kan relateres til dagligliv og gravskikk, og har bl.a. bidratt til å nyansere enkelte stereotype generaliseringer ang. forholdene mellom gravgods, kjønn og etnisitet. Metoden er imidlertid noe usikker, særlig når skjelettet materialet er ufullstendig, og problematikken kan til en viss grad relateres til den etniske diversiteten i landsdelen. Kjønnbestemmelsene har i stor grad vært basert på anatomiske trekk i den *norske* befolkningen, og selv om kroppslengde er en heller usikker indikator på både kjønn og etnisk tilhørighet har samiske skjeletter en tendens til å være kortere og mer grasilt (spinklere, mer «feminint») bygd enn norrøne (Iregren 1997). Dette gir potensiale for feiltolkninger i miljøer som har vært preget av nært samkvem mellom folkeslagene.

Etnisk bestemmelse av skjeletter kan være problematisk på flere nivåer. Kategoriene «kortsalle» og «langsalle» (brukt om hhv. samer og nordmenn) har rot i skallemålinger fra sosialdarwinismens storhetstid og gir uheldige assosiasjoner til rasebiologi og tilknyttet ideologi. De baserer seg

imidlertid på observasjon av anatomiske tendenser i de ulike folkegruppene og har blitt brukt i anatomiske analyser helt opp til nyere tid (e.g. Torgersen 1975, 1977). Elisabeth Iregrens sammenlignende undersøkelser tyder på at de ulike folkegruppene har såpass utpregede tendenser i beinbygning og (særlig) ansiktsbygning og hodeform at anatomiske analyser under rette omstendigheter *kan* brukes for å definere og sannsynliggjøre etnisk opphav (Iregren 1997:81ff, 84ff).

Verdien av slike «rasebestemmelser» er likevel noe usikker, for de viser seg ofte ikke å samsvare med de etniske indikasjonene grava og gravgodset gir. Et eksempel på dette er en båtgrav fra Lekanger i Gildeskål (Ts10771, grav B), der det lå et skjelett som i den anatomiske analysen ble kategorisert som «ekstrem kortskalle, åpenbart same» (jf. Torgersen 1977). Grava lå i en haug i et arkeologisk sett norrønt bosetningsområde, og var rikt utstyrt med typisk norrønt gravgods (Stenvik 1977, 1979). Til tross for dette definerer Lars Stenvik (1979) grava som samisk i en senere artikkel, på grunnlag av skjelettanalysen. Istedenfor å stille spørsmål ved analysemetoden eller forholdet mellom genetisk og kulturelt opphav, bruker han eksempelet til å reise tvil om hvorvidt *gravskikk og gravgods* kan brukes som etniske indikatorer! Problemet her er at genetisk opphav (som er det skjelettmaterialets anatomiske trekk reflekterer) i for stor grad gis utsagnskraft om kulturell tilhørighet. Gravskikk, gravgods og andre symboler er *aktive* uttrykk for kulturell tilknytning, og må veie tyngre enn skjelettets anatomi når kulturell tilhørighet skal diskuteres. Dette gjelder særlig i en nordnorsk kontekst der de rådende teoriene om jernaldersamfunnene (og enkelte graver) *forutsetter* nær interaksjon og giftemål på tvers av de etniske grensene (jf. Schreiner 1927:228ff; Odner 1983; Storli 1985; Schanche 1989; Hansen & Olsen 2004; Bruun 2007). Det er i dag en utbredt oppfatning at nordnorsk høvdingeøkonomi i jernalderen var basert på nær samhandling med samene, noe som både framgår av historiske kilder og antydes av «etnisk blandede» eller hybride graver. Det er grunn til å tro at både genetisk sammenblanding og kulturell utveksling har vært utbredt folkegruppene imellom, særlig om man tar i betraktning at giftemål (og gisselutveksling) var viktige germanske institusjoner for å knytte allianser (ibid; jf. også kap.2.2)

Morfologi

De fleste regionale undersøkelsene har påpekt kronologiske tendenser som kan knyttes til gravenes formtrekk. De oftest refererte verkene er Trond Løkens undersøkelser fra Øst- og Vestfold (1974) og Björn Ambrosianis (1964) undersøkelser fra Mälardalen i Sverige, mens de største undersøkelsene fra Nord-Norge dekker Kvaløya (Kari Støren Binns 1978), Sør-Salten (Inger Storli 1985), Salten til Nord-Troms (Ingegerd Holand 1989) og Vesterålen (Børge Evensen 2003). Disse er trukket fram fordi de dekker store områder og har utvalg som er store nok til å være statistisk interessante, men den som dekker det geografisk største området er Synnøve Vinsryggs (1979) studie av nordnorske merovingertidsgraver. Her kunne man også nevnt Per Kyrre Reymert (1980) og Audhild Schanche

(2000), men Schanche fokuserer på samiske graver og Reymert konsentrerer undersøkelsene sine til Nord-Troms og Finnmark, en region som ligger nord for hovedutbredelsen av norrøn bosetning i jernalderen. Thorleif Sjøvold (1962, 1974) bør imidlertid også nevnes, for ved siden av å gå gjennom gjenstandsmateriale fra hele landsdelen beskriver han mange av gravene som mesteparten av materialet hans er hentet fra og viser til en del morfologiske tendenser ved disse. Bl.a. viser han at steinkister/-kamre er et formtrekk som i Nord-Norge hovedsakelig tilhører eldre jernalder (Sjøvold 1974:188f). Evensen (2003: 68ff) har gjort en grundig gjennomgang av formelementer i sitt undersøkelsesområde og sammenlignet dem med de viktigste regionale undersøkelsene fra landsdelen. Konklusjonen her er at ingen har klart å påvise konsekvente sammenhenger mellom formelementer og kronologi, så den dateringsmessige verdien er begrenset, eller i hvert fall nært knyttet til de ulike undersøkelsesområdene. Selv kommer han til at steinlegninger, steinkamre og fotkjeder er sterkt assosiert med eldre jernalder, mens bautaer (særlig flere på/rundt én grav), gravklot og brem/brett pga. relativt små antall bare forsiktig kan assosieres med samme periode. Fotgrøfter har ofte blitt assosiert med yngre jernalder (Løken 1974; Storli 1985), men i Holands undersøkelse var de fleste av disse fra eldre jernalder (Holand 1989:46). Uoverensstemmelsen gjør at Evensen ser bort fra fotgrøfter som dateringsgrunnlag, så de eneste daterende trekkene han knytter til yngre jernalder er den korteste kategorien av avlange graver (på 1-5 m) og, antydningvis, spissovale og ovale graver (jf. Holand 1989:43f, 50). Sistnevnte er det relativt få av, og det samme gjelder graver med klot og brem. Steinlengingene og de «korte langhaugene» er de eneste kronologisk konsekvente trekkene (hhv. knyttet til eldre og yngre jernalder), mens alle de andre er representert i begge hovedperiodene.

Runde hauger og røyser er vanlige gravmarkeringer i hele Norden, og lar seg verken knytte til noen bestemte perioder eller kjønnstendenser. Sistnevnte er ikke et fokus som har stått i høysetet for morfologiske analyser og diskurser, men sør i landet (særlig i Rogaland, Østfold og Vestfold) har det blitt påvist at et overveiende flertall av de undersøkte langhaugene har blitt bygd for kvinner (jf. Holand 1989:80f; Løken 1987:63). Det nordnorske materialet viser imidlertid at disse tendensene ikke er universelle; i eldre jernalder inneholder 16 av 22 langhauger i Holands undersøkelsesområde kvinnegraver, mens det i yngre jernalder er mannsgraver i over halvparten (Holand 1989:83). For forskning på nordnorsk gravskikk er det da vel så interessant at Holand (1989: 84) påpeker en kjønnskorrelasjon ved de sju båtgravene i materialet sitt, som alle stammer fra yngre jernalder og er jevnt fordelt mellom kjønnene: alle halve båter rommer kvinnegraver. Det bør ellers understrekes at de aller fleste båtgravene stammer fra yngre jernalder, både i Nord-Norge og resten av Skandinavia (Sjøvold 1974:193), og at de spissovale gravene som forbindes med samme periode også kan omtales som båtformede (Holand 1989:43ff).

Både Ambrosiani (1964:18, 80) og Åke Hyenstrand (1974:16) advarer mot å basere daterende morfologi utenfor områdene der kronologien er utarbeidet (jf. Evensen 2003:66), et poeng som understrekes av eksemplene ovenfor og også ser ut til å gjelde morfologiske kjønnsindikatorer. Selv om det finnes tendenser og likhetstrekk er det tydelig at kronologien i ulike områder ikke nødvendigvis er kompatibel, selv innenfor samme landsdel. Variasjonen blir som regel større når resultater og tendenser fra ulike landsdeler sammenlignes, samtidig som enkelte lokalsamfunn kan se ut til å være påvirket av tradisjoner fra helt andre regioner. Tendensene er heller ikke kronologisk konsekvente – de fleste av formtrekkene nevnt ovenfor dukker opp i både eldre og yngre jernalder, selv om de er sterkere representert i én av (under-)periodene (ibid). Slike variasjoner vanskeliggjør registreringsbasert datering og statistikk, men er i seg selv en viktig observasjon som viser at jernalderens gravskikk (og kult) har vært sterkt preget av regionale og lokale tradisjoner, samtidig som den har fulgt interregionale strømninger og blitt påvirket av ulike kulturmøter. Formtrekkene blir mindre viktige som kronologiske indikatorer i denne avhandlingen, da alle gravene i mitt utvalg har blitt undersøkt (eller i hvert fall åpnet) og for det aller meste kan knyttes til daterbart gravgods. I Nord-Norge vil det antakelig være en fordel å behandle Holands og Storlis resultater atskilt i forhold til deres ulike undersøkelsesområder, samtidig som Evensens (2003) og Bruuns (2007) observasjoner ang. gravholmer og blandede graver tas med i videre kartlegging og diskusjon.

Plassering

For mange av jernaldergravenes del har konstruksjonen innebåret en enorm arbeidsinnsats som både kan si noe om ritualets, monumentets og den avdødes samfunnsmessige betydning. Gravene defineres imidlertid ikke bare av utformingen og innholdet, men også av plasseringen i landskapet. Når de lokalgeografiske variasjonene i morfologi og gravgods er så store kan det derfor være mer å hente på å analysere tendenser i gravenes plassering. En betydningsfull plassering kan være like viktig som andre statusmarkører, og er en plausibel forklaring på sekundærbegravelser i eldre hauger. Dette kommer bl.a. fram av Eva Thätes (2007) avhandling om gjenbruk av graver, og Arnfrid Opedals (2010) bok om gravriter på Avaldsnes. Gravenes relasjon til bebyggelse, utmark, naturformasjoner, grenser, ferdselsårer og andre graver og kulturminner kan være viktige utslag av gravkult, verdensbilder og samfunnsmessige prioriteringer.

Jernalderens graver kan stå alene, i større gravfelt, eller i mindre ansamlinger på to eller flere.⁴ I sistnevnte tilfeller er det oftest snakk om en kombinasjon av lang- og rundhauger (eller røyser), selv om det i materialet mitt også er eksempler på konstellasjoner av båtformede graver og steinsettinger. Når det gjelder de større gravfeltene kan to markant forskjellige og kronologisk

---

⁴ Binns (1978:145) setter grupperinger av 2-4 graver i en annen kategori enn de større gravfeltene.

atskilte lokalitetstyper utskilles: *flatmarksgravfeltene* fra yngre jernalder, og *gravholmene*, som for det meste forbindes med eldre jernalder i Nord-Norge. Kronologien er imidlertid ikke konsekvent, og det finnes også gravholmer på Vestlandet (bl.a. Fiskåholmen i Sunnmøre, jf. Vinsrygg 1972).

Gravholmene er en betegnelse på små og i utgangspunktet ubebygde øyer (og nes) som framstår som naturlig avgrensede gravfelt eller nekropoler. Én og samme holme kan romme alle gravformene nevnt ovenfor, inkludert umarkerte flatmarksgraver, men domineres vanligvis av (hovedsakelig steinbygde) gravrøyser fra eldre jernalder. Utover yngre jernalder ble de aller fleste gravene anlagt lenger inne på land. Disse omtales gjerne som *tungraver*, ut fra antakelsen om at de har ligget på eller i nærheten av *gården* (jf. diskusjon i kap.1), og er oftest konstruert som gravhauger bygget av (tidvis steinblandet) jord (jf. Holand 1989; Dommasnes 2001; Larsen 2001; Evensen 2003. Se også Skauen 1996:58f). Det er imidlertid grunn til å understreke at enkelte gravholmer er i bruk helt ut i vikingtiden, og at det er problematisk å knytte gravrøyser og -hauger for sterkt til ulike perioder – begge typer blir bygget gjennom hele jernalderen, og ulike sammensetninger av stein og jord gjør i mange tilfeller klassifikasjonen til et definisjonsproblem. Konstruksjonen av gravene er ofte litt mindre forseggjort i yngre enn i eldre jernalder, men gravgodset er som regel rikere (Evensen 2003).

De aller fleste gravene som kan relateres til germansk kultur i Nord- og Vest-Norge er anlagt nært sjøen eller med utsikt til havet, også innen yngre jernalders tungravskikk. Med tanke på topografi og jordbruksmuligheter i nevnte landsdeler kan det virke litt banalt å fremme dette som en tendens, i hvert fall med tanke på at jordbruk og skipsfart regnes som definerende trekk ved den norrøne jernalderbosetninga. Det er likevel verd å merke seg at det økonomisk-kulturelle fokuset på havet som ressurs og ferdselsåre reflekteres i gravkulten, enten gravene behandles som bosteds- og gårdsindikatorer, symboler på kontroll og råderett over viktige områder, eller kultsteder og arenaer for kommunikasjon med forfedre og ikke-menneskelige makter. Innlandsgraver er i all hovedsak samiske, men langs kysten av Nord-Norge har det kulturelle bildet i jernalderen vist seg å være ganske komplekst (e.g. Schreiner 1927:233; Reymert 1980; Schanche 1989; Bruun 2007. Se også kap.2.2).

Ingvild Larsen (2001:104, 107) har i sin undersøkelse fra Lurøy kommune funnet en sammenheng mellom plassering og periode. Hun kommer fram til at samtlige graver som har blitt «orientert mot verden» ved å plasseres ytterst i bukter og på odder og nes stammer fra eldre jernalder, mens gravene som lå langs og innerst i buktene beskrives som «orientert mot gården» og for det meste stammer fra yngre jernalder. Fordelingen tilsvarer med andre ord forholdet mellom gravholmer og tungraver. Enkelte av sistnevnte kategori er bygget i ferdselssonen mellom sjøen og gårdens/tunets antatte plassering, mens graver fra eldre jernalder som ikke lå helt ved havkanten (men kan ha ligget

nærmere gården) var lagt i høyden eller ute på bergkanten med god utsikt mot havet. Både Skauen (1996:103) og Larsen (2001:14, 96, 108) har kommet fram til at relasjonen mellom grav og hav i større grad er basert på utsynet fra enn innsynet til gravmonumentene, som i mange tilfeller ligger for lavt til å være brukbare som peilemerker. Larsens konklusjon er at eldre jernalders røyser er plassert i forhold til ferdselsårer, mens yngre jernalders hauger er plassert i forhold til gården. Også disse er imidlertid preget av orientering og utsikt mot skipsleia.

Gravenes generelle tilknytning til havet påpekes også av andre forskere (e.g. Binns 1978; Thäte 2007). Overgangen fra gravholmer til graver med større avstand til strandlinja må antakelig tilskrives nye, grunnleggende og interregionale prinsipper for plasseringen av de døde og forståelsen av landskapet. Lignende endringer skjer langs store deler av den norske vestkysten i perioden (e.g. Dommasnes 2001:96f), og selv om dette har vært en gradvis prosess er det grunn til å se den i sammenheng med andre markante endringer i gravskikken som foregår i overgangen mellom eldre og yngre jernalder. Årsakene til disse er ikke åpenbare, men kan bl.a. ligge i at gravholmene er naturlig avgrensede og potensielt liminale steder i tilknytning til maritime ferdselsårer og ressurser. De naturlige grensene kan også ha blitt brukt for å skape fysisk avstand mellom de levende og døde (jf. Evensen 2003:115), en avstand som understreker lokalitetenes liminalitet og er et perspektiv som også har blitt anvendt på de samiske urgravene – og på samiske jordgraver på øyer og holmer (Schanche 2000:316f, 341f; Svestad 2011:46). Igjen er det nærliggende å relatere likhetene mellom samisk og germansk gravskikk til samspillet og kontakten folkegruppene imellom.

Det markerte skillet mellom levende og døde kan sies å ha blitt opprettholdt og naturliggjort av kristendommens avgrensede kirkegårder og gravlunder, men i førkristen tid kan det også relateres til frykten for gjengangere (*draugr*) fra landliggende gravrøyser. Dette skildres bl.a. i den islandske vikingtidskilden Laxdøla saga kap.37 og 76 (jf. Klokkervoll 2005:85, 113). Hvis dette trusselbildet har blitt vedlikeholdt fra eldre jernalder av er det imidlertid noe underlig at både gravholmene og morfologiske «grenser» som gravkamre og fotkjeder for det meste fases ut i overgangen til yngre jernalder, selv om fotgrøfter og symbolske grenser knyttet til tun-nære graver og gravfelt kan ha overtatt denne funksjonen og samtidig forenklet nødvendig kontakt og oppsikt med de døde og hvilestedene deres. Hedensk forfedrekult og okkult praksis knyttet til gravene ble strengt forbudt i de tidlige kristne landsdelslovene, som i dag framstår som de sikreste kildene til slike kulthandlinger (Solli 2002). Andre skriftlige kilder til førkristen norrøn gravskikk og okkultisme må antas å være sterkt påvirket av kristen sensur og demonisering, men det er i alle fall trygt å si at de gir uttrykk for en sterk ambivalens til de døde og interaksjonen med dem.

Uansett tolkning framstår gravenes plassering i landskapet som bedre dateringsindikatorer enn enkeltgravenes utforming og morfologi, i hvert fall i Nord-Norge. Heller ikke lokalitetstypene er imidlertid kronologisk konsekvente, og selv om gravholmer og tungraver ofte defineres som periodiske hovedtendenser (jf. Evensen 2003) må man også ta hensyn til *flatmarksgravene* fra yngre jernalder. Disse tilsynelatende umarkerte gravene (slik framstår de i hvert fall i dag) er gjerne plassert i større og mindre gravfelt på strandvoller⁵ og bakkekammer med utsikt til sjøen, og er den dominerende gravformen i første del av merovingertiden (600-tallet). Flatmarksgravskikken opprettholdes og øker i omfang fram til kristen tid, men gravhaugene får et nytt oppsving på 700-tallet og blir i vikingtiden dobbelt så vanlige som flatmarksgravene (Sjøvold 1974:186).

Lokalitetsmessig kan flatmarksgravfeltene regnes som en tredje hovedkategori av germanske jernaldergraver, som interessant nok innehar trekk fra begge de andre hovedtypene. Samlingen i gravfelt minner om eldre jernalders gravholmskikk, men lokalitetene mangler gravholmenes naturlige avgrensning fra fastland, bebyggelse og ordinær landbasert ferdsel. Tettheten mellom gravene kan imidlertid ha definert feltene som liminale områder, og plasseringen langs høydedrag og på avgrensede sletter går igjen i begge lokalitetstyper. Samtidig er nærheten til dyrkbar mark og (antatt) bebyggelse et likhetstrekk med de samtidige tungravene, som likevel utgjør en markant forskjellig tradisjon ved å være synlige i landskapet. De forskjellige gravtypenes relasjon til omgivelsene kan – ved siden av å brukes som kronologiske indikatorer – reflektere ulike prioriteringer som kan knyttes til tilgjengelighet, synlighet og betydningsfulle lokaliteter. De ulike premisene for plassering og konstruksjon av gravene kan bl.a. bero på endrede religiøse forestillinger og strategiske hensyn knyttet til markering og beskyttelse av viktige områder.

Et problem med flatmarksgravene er at de sannsynligvis er nokså underrepresenterte i det arkeologisk dokumenterte materialet. Gravtypen kan bare unntaksvis oppdages gjennom overflaterregistrering (ved sterk erosjon, synlige steinkonstruksjoner o.l.), og blir som regel funnet i forbindelse med sandflukt, åkerbruk, anleggsarbeid, flateavdekninger og sjaktregistreringer. Navn som Mannbeinåkeren og Dødmannsjorda i jordbruksmarker som ellers har få registrerte og innleverte gravfunn kan regnes som immaterielle spor av ødelagte flatmarksgraver (jf. kap.3). Gravformen kombineres tidvis med steinkamre, kister og båtbegravelser og kan for det meste relateres til yngre jernalder (Binns 1978:37f). Samtidig må det igjen presiseres at steinkammer/-kiste er et formelement som i Nord-Norge er sterkest knyttet til eldre jernalder, der de er dokumentert i 40% av de undersøkte gravene, mot bare 5% av de yngre gravene (Sjøvold 1962:147; Sjøvold 1974:189; Binns 1978:133), og Sjøvold fant ikke noen sterk sammenheng mellom undersøkte

---

⁵ Disse omtales ofte som *strandvollgraver*, som også kan ligge enkeltvis (Evensen 2003:70).

flatmarksgraver og slike fortrekk. Poenget er imidlertid at den reelle prosentandelen av flatmarksgraver fra yngre jernalder må forventes å være langt høyere enn tallene tilsier. Samtidig kan overvekten av flatmarksgraver fra yngre jernalder (i forhold til eldre) også skyldes at den generelle plasseringen av graver endrer seg i overgangen mellom periodene.

Gravene fra yngre jernalder har som nevnt en tendens til å ligge lenger inne på land enn de fra eldre jernalder, som i stor grad ligger i gravfelt på holmer og nes – en type maritim utmark som i motsetning til «tungravene», strandvollgravene og merovingertidens flatmarksgravfelt sjeldent påvirkes av utbygninger og moderne jordbruk. Det har imidlertid blitt funnet enkelte flatmarksgraver datert til eldre jernalder på gravholmer, bl.a. under Harald Egenes Lunds utgravninger på Hagbartsholmen i Steigen (se Ts5282b, kap.3.1). Hvis de umarkerte gravene fra de ulike periodene er plassert etter noen av de samme prinsippene som de synlige gravene, er det sannsynlig at eventuelle flatmarksgraver fra eldre jernalder i stor grad vil befinne seg i utviklede og utilgjengelige deler av strandsonen, og at de derfor ikke er oppdaget og heller ikke vil bli det uten større avdekninger eller totalutgravninger av aktuelle gravfelt/lokaliteter fra perioden. Ettersom slike undersøkelser er lite realistiske per dags dato, burde utbygninger og anleggsarbeid i aktuelle topografiske soner/landskapformasjoner ideelt sett overvåkes nøye med henblikk på slike «usynlige» graver, som i så fall kan ha stor forklaringsverdi for eldre jernalders gravskikk og flatmarksgravskikken generelt.

Det bør ellers understrekes at forholdet mellom gravtyper, lokaliteter og perioder er generaliserte hovedtendenser med mange avvik. Det finnes mange enkeltstående hauger og røyser fra eldre jernalder, og enkelte gravholmer og flatmarksgravfelt er i bruk helt ut i vikingtiden. Gravene fra eldre jernalder er ikke forbeholdt gravholmene, men disse lokalitetene må likevel regnes som et definerende trekk ved nordnorsk gravkult i perioden. Noe tilsvarende kan sies om merovingertidens flatmarksgravfelt. Gravenes form og plassering kan gi en pekepinn om alder, men fordi den (lokal-)geografiske variasjonen er så stor har slik datering størst verdi innen avgrensede undersøkelsesområder med godt referansemateriale, og da særlig i tilknytning til registreringsbaserte undersøkelser. Det er egentlig bare gjenstandstypologi og karbonprøver fra undersøkte graver man virkelig kan stole på for (noenlunde) eksakt datering, men de ulike gravskikkens variasjon i tid og rom er likevel interessant. Overgangen fra gravholmer til flatmarksgravfelt og tungraver representerer en reorientering av kulthandlinger og landskapsmarkører. Den reflekterer etter alt å dømme grunnleggende endringer i religion og samfunn, selv om det er vanskelig å tolke hva slags motivasjoner og forestillinger som lå bak prosessen. Den geografiske variasjonen viser at jernalderens gravskikk har vært sterkt preget av regionale og til og med lokale tradisjoner, noe som også har implikasjoner for forståelsen av andre aspekter av de hedenske samfunnene.

2.2. Den samfunnsmessige konteksten

Religion og samfunn i norrøn jernalder

Som vist i forrige delkapittel er variasjon et av de definerende trekkene ved norrøn gravskikk. Selv om tidstypisk utforming og plassering til en viss grad muliggjør registreringsbasert tidfesting, er kronologien i ulike områder ikke nødvendigvis kompatibel. Observasjonen har faktisk betydning for helhetsforståelsen av hedensk kultur og religion, for betydningen av lokale og regionale tradisjoner i gravkulten er antakelig også betegnende for andre aspekter av de germanske samfunnenes religiøse kult og sosiale ritualer. Det er nærliggende å knytte geografiske variasjoner på disse områdene til ulike familier, samfunn, maktsentra og distribusjonsområder, som også kan la seg knytte til ulike «eksterne» nettverk og impulser. I det skriftlige kildematerialet kommer slike sammenhenger blant annet til uttrykk i de ulike kongeslektenes mytiske opphav og guddommelig støttespillere, som føres tilbake til ulike unioner mellom mannlige æser og jotunkvinner (Steinsland 1991).

Variasjonene i gravform, gravgods og likbehandling er både av regional og kronologisk art, men innebærer ikke nødvendigvis fundamentale religiøse endringer eller skillelinjer. Andreas Nordberg (2012:136f) argumenterer for at forskjellene *ikke* bør tolkes som uttrykk for religiøs diversitet, men som variasjoner innen samme religiøse kompleks. Han argumenterer også for at de interskandinaviske endringene i gravkult ved overgangen til yngre jernalder ikke nødvendigvis skyldes noe fundamentalt religionsskifte. Dette står i motsetning til Lotte Hedeagers (1999) forslag om at åsatroen kjent fra vikingtid ble innført på denne tiden, og som i tillegg til endringene i gravskikken bl.a. refererer til introduksjonen av de germanske dyrestilene i ornamentikken. Det kan bemerkes at bosetningsstrukturen samtidig ser ut til å endre seg i store deler av Norden, og at importerte statusgjenstander (og skikker) fra kontinentet får økt betydning i gravkulten, og antakelig også på andre områder. Det arkeologiske materialet viser også en generell reorientering fra naturlige til konstruerte kultplasser i perioden, selv om dette er en utvikling som starter så tidlig som 200-tallet i Sør-Skandinavia (Fabech 2006). En del av utviklingstrekkene kan forklares med at båndene til og utvekslingen med aktører og samfunn på kontinentet ble tettere mot folkevandringstidens slutt; kontakten med frankerne preger innholdet i (og kanskje også utformingen av) mange av de (nord-)norske merovingertidsgravene, og utvekslingen med kontinentet overgår i perioden også romertidens nivå (Vinsrygg 1979; Solberg 2000).

Kultens sentrale og integrerte rolle i sosial og politisk interaksjon må imidlertid ha nødvendiggjort og bidratt til en viss interregional konformitet, eller i det minste kompatibilitet, mellom ulike hedenske samfunn i Norden. Denne kompatibiliteten ser også ut til å ha inkludert samisk religion og utgjorde

en del av grunnlaget for nær samhandling mellom nordmenn og samer (Hansen & Olsen 2004:63f; Klokkervoll 2005:114-120). Det er sannsynlig at religiøs og kulturell kompatibilitet også preget forholdet til andre folkegrupper som hadde nær kontakt med nordiske folk, f.eks. russiske vikinger og en del germanske stammer på kontinentet. I sistnevnte tilfelle kan imidlertid kristendommen ha utgjort en barriere for samhandling og nære allianser med hedenske stormenn. Fra kristen side kunne dette løses med primsigning, en slags midlertidig dåp som ble brukt for å legitimere handel med hedninger, men vi vet mindre om hvordan hedningene forholdt seg til avtaler og relasjoner som ikke ble støttet på egne ritualer og guder. Håkon den Godes saga (i Snorres *Heimskringla*) gir imidlertid en pekepinn når det gjelder kongemakt og sosiale kontrakter på hedensk grunn. Der kreves det av den kristne Håkon «den Gode» Adalsteinsfostre at han skal delta i hedenske ritualer i form av spising av hestekjøtt og skåling til norrøne guder for å ratifisere alliansen med trønderne og godtas som deres konge, og stemningen blir truende når han prøver å vri seg unna. Deltakelse i slike bekreftende ritualer later til å ha vært et viktig utgangspunkt for nettverksbygging og sosiopolitisk samhandling i germansk kultur. Ut over å prege møter mellom hedninger og kristne, kan dette også kaste lys på betydningen av kultisk kompatibilitet mellom samer og nordmenn i områder med utstrakt samhandling mellom folkegruppene. Egil Skallagrimssons saga (kap.58-59) gir for øvrig uttrykk for alvorret ved å bryte med avtaler og gammel sed og skikk når det beskrives at både folket og landvettene vender seg mot Eirik Blodøks' hardstyre og normbrudd, som bl.a. bestod i angrep på odelsretten og landsdelstingenes autoritet (jf. Lincoln 1994).

Tronpretendenter med ambisjoner om å underlegge seg større regioner og opparbeide seg kongemakt og kongedømmer etter modell av kristne middelalderstater lenger sør i Europa framstår som en viktig faktor for innføringen og spredningen av kristendommen i Norden, en prosess som i stor grad ble presset gjennom ovenfra. Det er betegnende at stort sett alle vikingkongene som hadde pretensjoner om eller fikk eneveldig makt over større områder var kristne, noe som antakelig var en av forutsetningene for å få nødvendig økonomisk eller militær støtte fra kristne alliansepartnere utenfor Norden. Harald Hårfagre kan framstå som et åpenbart unntak, men det må minnes om at han lot sønnen fostre opp hos en kristen engelsk konge – derav navnet Håkon *Adalsteinsfostre*. Oppfostring hos alliansepartnere var en germansk form for gisselutveksling som kan sammenlignes med utveksling av ektefeller og fungerte som garanti for viktige avtaler, og antakelig lå mye av både Haralds og Håkons maktgrunnlag i denne alliansen. De senere Olav-kongenes bestrebelser med å kristne bøndene/befolkningen kan antakelig relateres til Håkons problemer med å få legitimitet hos sine hedenske undersåtter. Disse problemene skyldtes ikke så mye de trosmessige forskjellene som hans manglende vilje til å delta i bekreftende og legitimerende hedenske ritualer.

Norrøn hedendom er et typisk eksempel på en *ortopraktisk* religion. Slike skiller seg fra ortodokse religioner som moderne kristendom ved at religiøs (og sosial) tilhørighet hovedsakelig bekreftes og uttrykkes gjennom handlinger, og ikke gjennom personlig overbevisning. Religiøs tro, forestillinger og verdensbilde må likevel oppfattes som en viktig referanseramme og forståelsesgrunnlag for kulturs rituelle aspekter. Dette gjelder også gravkulten, selv om gravminnene i arkeologisk diskurs oftest har blitt sett i lys av sosiopolitiske markeringer av status og makt. Det finnes imidlertid en del relevant informasjon om førkristne dødsforestillinger som i større grad kan integreres i denne diskursen. Den norrøne mytologien kjent fra historiske kilder opererer med flere dødsriker, med Nivlhel, Hel, Valhall, Folkvang, Breidablikk og Alfheim som de mest kjente. Parallelt med disse eksisterer imidlertid forestillinger om *haugbuen*, den døde som lever videre i gravhaugen (jf. Steinsland 1997:100, 112ff), en forestilling som både kan relateres forfedreånder, alver og vokterånder, og også til frykten for fiendtlige gjengangere (*draugr*). I det hele tatt tegnes et bilde av forfedre som på den ene siden kan være idealiserte helter plassert i fjerne og utilgjengelige dødsriker, og på den andre siden tilstedeværende, aktive og ambivalente krefter som folk måtte forholde seg til i det daglige og som kunne påvirkes og forhandles med. *Útiseta* framstår i kildene som en meditasjonslignende praksis basert på å opprette kontakt med de døde. Skikken forbyr i lovtekster fra kristen tid, og ble ifølge disse særlig utført på gravhauger, under galger og i veikryss (jf. Solli 2002; Klokkervoll 2005). Det siste kan skyldes at mange graver ble oppført i tilknytning til veier og andre ferdselsårer, men kan også være et tegn på at veier og veiskiller ble tillagt andre egenskaper med betydning for okkult praksis og numinøs kunnskap.

Det er nærliggende å se enkelte haugbrott og plyndringsgroper i lys av forestillingene og tradisjonene beskrevet ovenfor. Slik praksis kan i mange tilfelle ha dreid seg om regelrett plyndring av rikdommer, men kan også oppfattes som rituelle handlinger som hadde som mål å ødelegge kraften i gravminnet eller å hente ut kraftfulle (eller symbolladde) gjenstander og menneskelevninger (jf. Pétursdóttir 2007; Gjerpe 2007; Glørstad & Wenn 2013). Ødeleggelsene kan ha vært rent symbolske handlinger knyttet til familiefæider og dynastisk maktkamp, men en historie fra Ragnar Lodebroks saga tyder på at enkelte graver hadde et vokteraspekt ved seg som kunne strekke seg over store områder: Vikingkongen Ivar Beinlaus invaderte med stort hell England i 865 og kan regnes som grunnleggeren av et lite dynasti på øyene. Ved sin død i 873 skal han ha bedt om å gravlegges ved et strategisk viktig landgangssted og lovet at nye invasjoner som startet der skulle slå feil. Ifølge sagaen gikk både Harald Hardråde og Vilhelm Erobreren i land her i 1066. Vilhelm kjente imidlertid til sagnet og sørget derfor for å få grava åpnet og Ivars levninger brent i forbindelse med sin invasjon (Thäte 2007: 158f).

Fornaldersagaene bør tas med et par klyper salt, men troen på at en mektig stamfar, høvding eller konge kunne vokte et landområde fra grava og at denne funksjonen kunne ødelegges gjennom haugbrott virker autentisk. Konseptet står i stil med forestillinger om haugbuen og *gardvorden* (jf. Birkeli 1938:167-174, 182f) og er svært relevant i forhold til diskursen om ulike motiver for *haugbrott*. Troen på mektige familietilknyttede voktere kan også relateres til *kinfylgja* (f.eks. Torgerd Holgabrud, jf. Steinsland 1991:220-6), og troen på landskapstilknyttede makter kommer også til uttrykk i forestillingene om *landvetter*, *dverger* og andre underjordiske (Klokkervoll 2005). Beskrivelsen av at Halvdan Svartes kropp etter undersåttenes ønske ble delt i fire deler og begravd på ulike steder kan tyde på at levningene ble tillagt en ettertraktet vokter- eller fruktbarhetsfunksjon sentrert i gravstedene. Frans-Arne Stylegar (1997) har bemerket at Snorres beskrivelse ser ut til å være påvirket av en tysk middelalderoppskrift for kongelig likbehandling. Han understreker imidlertid at behandlingen av Halvdan hadde som formål å fordele kroppen mellom stormennene, og ikke å konservere den, og antar derfor at den reflekterer eldre forestillinger om at en manns lykke kunne følge levningene hans.

I de hedenske samfunnene ble altså de døde (under gitte omstendigheter) behandlet som aktive vesener med evne til å kommunisere med og påvirke de levende, og de kroppslige levningene deres ble ansett å inneha egenskaper som kunne komme de levende til gode. I denne konteksten må vi gå ut fra at de avdøde og gravstedene deres også var gjenstand for kult og ritualer vi *ikke* kjenner fra de (på dette området) fåmælte skriftlige kildene, f.eks. i graver der kamrene har blitt holdt åpne i årevis etter begravelsene. Skjelettmaterialet i inhumasjonsgraver kan være helt fullstendig når bevaringsforholdene er gode, selv om deler av det kan være tilrotet i graver som har vært gravd i. Enkelte mangler imidlertid deler av beinmaterialet, og analyser tyder på at branngraver ofte mangler ganske mye av de brente menneskebeina som burde vært der. Glørstad og Wenn (2013) foreslår at resten av beinmaterialet kan ha blitt tatt ut av grava eller satt til side før begravelsen og brukt til å magre keramikk, legge ned i stolpehull, strø på jordene (jf. også Kaliff 1997:77) e.l. I deres eksempel, en grav som ble aktivt brukt og gjenbrukt fra eldre/ynge romertid til slutten av folkevandringstid, tolker de ardspar i kullaget under grava som en teknikk for å føre menneskelevningene ned i jordsmonnet. Slike kulthandlinger impliserer en forestillingsverden der beina ble tillagt krefter og egenskaper med betydning for landskap og etterkommere, og har overføringsverdi til behandlingen av Halvdan Svartes og Ivar Beinlaus' levninger, selv om over et halvt millennium skiller hendelsene.

Variasjonsmangfoldet i germansk gravskikk *kan* være et resultat av at ulike personer, familier og samfunn har orientert seg etter ulike guder og dødsforestillinger, men selv om gravenes plassering og avgrensede elementer kan gi rom for enkelte tolkninger er det vanskelig å relatere utformingen

av dem til spesifikke forestillinger. Det er imidlertid grunn til å tro at landskapsmessige, naturlige og materielle forutsetninger også har spilt inn, både på plassering, byggemåte og orientering av gravene. Variasjonene er imidlertid interessante i seg selv fordi de framstår som uttrykk for en religiøs kult som i motsetning til kristendommen *ikke* var underlagt et overregionalt sentralstyre. Tradisjoner og symboler kan istedenfor antas å ha blitt konstant formidlet, bekreftet, fornyet og utvekslet gjennom møter og sammenkomster på lokalt og interregionalt nivå, også på tvers av etniske grenser. Her er det viktig å understreke at religion og kultritualer ikke var forbeholdt egne sfærer i tid eller rom, men inngikk i markeringer og dagligliv i alle nivåer av samfunnet. Ritualene kunne rette seg mot guder, forfedre, underjordiske og andre makter og være lykkebringende, bekræftende eller bindende (også i forhold til ikke-menneskelige makter).

Et viktig kontekstuell bakteppe er at ikke-menneskelige aktører som dem nevnt ovenfor ble tillagt påvirkningskraft på samfunnet og enkeltmenneskenes dagligliv og skjebne, og at maktenes humør, vennskap og velvilje kunne påvirkes, opprettholdes eller kjøpes med troskapsløfter og handlinger, offer og takksigelser. Å bryte med disse maktene (for eksempel ved å bryte avtaler inngått i deres navn eller unnlate å oppfylle tradisjonsbundne forpliktelser til dem) kunne gi uheldige konsekvenser for enkeltmennesket, familien, gården eller hele samfunnet. I sistnevnte tilfelle var det gjerne kongen som fikk skylden, som i Egil Skallagrimssons saga (kap.58-59) og Ynglingesagaens eldre beretninger. Det er i så måte et unntak når Eirik Raudes saga (kap.4) forklarer uårene på Grønland med kristningen og befolkningens frafall fra hedenske tradisjoner, men i begge tilfeller kan det sies å dreie seg om et brudd på kontraktene med de hedenske, ikke-menneskelige maktene. Konger og høvdinger ble i germansk tradisjon tillagt et eget bånd til guder og andre makter som hadde påvirkningskraft på landet de rådde over, og uår kunne derfor like gjerne forklares med ugudelighet som udugelighet. Forbindelsen bør antakelig relateres til de ulike kongeslektenes mytiske opphav i unioner mellom guder og jotunkvinner (Steinsland 1991), og reflekteres i tittelen *gode*, som betegnet de mektige «storhøvdingerne» på Island. Ordstammen *god* betyr *gud*, og indikerer at de både fungerte som verdslige og kultiske ledere og hadde nærmere forbindelser med gudene enn folk flest (Warmind 2004:142f).

Religiøst betonte kulthandlinger inngikk i og bekreftet sosiale bånd, politiske allianser, og avtaler, løfter og domsavsigelser. Store sosiopolitiske samlinger som giftemål, begravelser og instituering av nye ledere må ha bidratt til at sentrale ritualer og symboler ble formidlet og spredt mellom ulike regioner, også fordi de var fora for inngåelse av nye allianser. Jón Viðar Sigurðsson (2010:28) beskriver bl.a. hvordan sønnene av en avdød høvding avholder et kjempegilde for bøndene i forbindelse med farens gravferd og gir gaver til de viktigste gjestene. Ved siden av å være en arena

for avskjed med en avholdt leder og venn, sikrer gravølet og gavmildheten at bøndernes lojalitet og vennskap overføres til sønnene. Dette må også ses i lys av normer og forpliktelser knyttet til gaveutveksling (ibid:25ff). Blot og gilder ble også utført som kalendriske ritualer og framstår som blandinger av sosiale, politiske og religiøse sammenkomster, noe som til en viss grad også kan sies om tingmøter (jf. Lincoln 1994). Slike samlinger må ha hatt en samordnende funksjon innenfor de ulike politiske og regionale maktsfærene og distribusjonssystemene, også med tanke på symbolbruk og religiøs kult. I mangel på bedre begreper og entydige inntrykk vil jeg omtale slike sosiopolitiske enheter som høvdingdømmer (jf. Magnus 2002:8). Jeg vil ikke her gå dypt inn i diskursen om hvordan disse var organisert, men Knut Odners (1974; 1983) modell for redistributive systemer virker fornuftig i en pre-monetær kontekst der varer og tjenester ble distribuert gjennom gavebytter og som uttrykk for lojalitet og vennskap. (Jf. også Myhre 1987 og Skre 2001, samt kommentarene knyttet til Odners (1974) og Skres artikler.)

I et system basert på gjenytelser kunne en «gave» også komme i form av lojal støtte på tinget og i vanskelige konflikter, og fra konger og høvdinge kunne dyktige krigere og vasaller forvente gaver i belønning for heltedige og lojale handlinger. Gavene kunne bestå i gullringer og praktvåpen, men stormennene kunne også knytte til seg vasaller og allierte ved hjelp av fordeling av eiendom og viktige verv. Dagfinn Skre (2001) foreslår at jordforpaktning i yngre jernalder kan ha blitt basert på sentralisert distribusjon av midlertidige verv, og at jordbruket i stor grad har vært basert på slavedrevne smågårder (særlig i merovingertid). Eierskap over og arverett til jord og gårder mener han ble mer utbredt i vikingtid og siste del av merovingertid, noe som muliggjorde den samtidige økningen av synlige gravmarkeringer. Steuer (1989) understreker at arverett like godt kunne være knyttet til viktige *verv* som til eiendom og ser intensivt oppføring av rike og synlige gravminner som et tegn på økt *konkurrans*e om slike, et perspektiv også Bjørn Myhre (2001) følger. Han mener utviklingen skyldes at odelsretten ble *fratatt* (stor-)bønderne på denne tiden, etter først å ha blitt innført i starten av merovingertiden, og da gjort slike landskapsmarkeringer unødvendige. Bente Magnus (2002:11) støtter Myhre i at institusjonen ble svekket i løpet av vikingtiden og framhever at *óðal* er et (gammelt) germansk konsept som knyttet *landeiendom* til slektslinjer og ætt. Hun mener at jord i økende grad ble overdratt gjennom andre kanaler enn arverekker i den omtalte perioden, bl.a. som gaver og gjennom kjøp og landnám. Perspektivet finner støtte i Egil Skallagrímssons sagas (kap.58-59) tidligere omtalte kritikk mot Erik Blodøks' omstruktureringer, noe som bidrar til at konkurransebasert markering av råderett over jord og gårder framstår som den sterkeste teorien om økningen av markerte gravminner i perioden. Her kan det tillegges at gravmarkeringenes betydning – ut over sin rent visuelle kraft – også kan ha ligget i forestillingene om haugenes «beboere» og disse maktens lojalitet til egne etterkommere i møte med konkurrerende slekter.

Det er naturlig nok de store og offentlige ritualene som får mest oppmerksomhet i de skriftlige kildene, men det finnes også spor av privat eller uoffisiell kult som kom til uttrykk gjennom personlige, familietilknyttede og hemmelige ritualer. Volsetåtten beskriver en «lukket» familie-/gårdsbasert huskult med sterkt seksuelle overtoner (jf. Steinsland & Vogt 1981), mens seid, trolldom og runeristning ofte ble utført i hemmelighet (Klokkervoll 2005). Spor av «runemagi» har bl.a. blitt funnet ved Bryggen i Bergen, i form av runerissede trebiter som skulle sikre lykke i kjærlighetslivet. Religiøst betonte ritualer rettet mot ikke-menneskelige makter av ulikt slag inngikk i landnåm, gravkult, huskult, jordbruk, krig, samliv, fødsler, navnsetting og initiasjoner, samt mange andre former for sosial interaksjon og manipulasjon av lykke og skjebne (Steinsland 1997). Ritualene kunne bl.a. innebære dyreoffer, nedleggelse, bruk av ild og påkallelse av navngitte makter. De fleste ritualer som ikke var av offentlig art ble antakelig utført av «vanlige» folk, men ritualer som forutsatte numinøs (hemmelig) kunnskap og spesielle transteknikker ble utført eller ledet av spesialister.⁶ Mest kjent er de kvinnelige *volvene*, som i sagalitteraturen særlig er assosiert med spådom og seidritualer i den offentlige kulten. De framstår der som selvstendige aktører, men opererte normalt på oppdrag fra stormenn og høvdinger, bl.a. i forbindelse med blot og gilder (Klokkervoll 2005).

Slike tilstelninger var gjerne årvisse og var både preget av fest og rituell aktivitet, og de kunne samle folk fra store områder. Enkelte steder kan ha hatt egne *hov* forbeholdt slike formål, men som regel foregikk blot og gilder antakelig i hoved(lang)husets hall. Fordi politisk og sosialt viktige forbundsfeller som sto utenfor den ordinære husstanden deltok ved slike sammenkomster kan man gå ut fra at både stormannen og husfruen hadde ledende roller. De ulike kjønnene hadde strengt definerte ansvarsområder i det norrøne samfunnet, og husfruen hadde en sentral posisjon i innomhus ritualer. Bl.a. har Eva Isaksen (2012) foreslått at hvalbeinsplatene som blir funnet i norrøne kvinnegraver ble brukt som standsmessige «serveringsbrett» og knyttet dem til hustruens funksjon som vertinne i slike sammenhenger. Nøyaktig hvordan slike sammenkomster foregikk kommer bare i liten grad fram av de skriftlige kildene, som svært sjeldent beskriver de faktiske kulthandlingene.⁷ Det kommer imidlertid fram at de artet seg som festbetonte og hofflignende fora preget av store mengder mat og alkoholholdig drikke, der samfunnenes politiske, sosiale og religiøse siktemål kunne samordnes og der båndene mellom menneskelige og ikke-menneskelige samarbeidspartnere og allierte kunne bekreftes og styrkes. Ved å vise gavmildhet og arrangere overdådige fester (som kunne være to sider av samme sak) kunne høvdingen knytte allierte og undersåtter nærmere til seg og befeste sin autoritet og status (e.g. Storli 1989). Det er verd å merke seg at dette også ser ut til å ha

---

⁶ *Tulen* kan også ha vært en av disse, men det finnes svært lite informasjon om hans praktiske rolle og funksjon.

⁷ Volsetåtten og Eirik Raudes saga (kap.4) er noen av unntakene der innomhus kult beskrives i detalj (jf. Steinsland & Vogt 1984; Klokkervoll 2005.)

motivert ritualene og festene knyttet til viktige begravelser og overføring av makt (Sigurðsson 2010:28). Blot og gilder var med andre ord medier både for etablering og opprettholdelse av maktposisjoner, selv om støtten også måtte bygge på slektsbasert legitimitet.

Samtidig som forholdet til gudene måtte vedlikeholdes, ville man miste ære, støtte og anseelse – og risikere represalier – ved ikke å respektere eller opprettholde lojalitets- og vennskapstilknyttede forpliktelser i samfunnet. Termen «venn» kunne både brukes om slektninger og politiske allierte (som ofte kunne være to sider av samme sak), og av sagaberetningene og «normverket» Håvamål framgår det tydelig at vennerelasjoner både var preget av empati og pragmatiske valg. (Jf. også Sigurðsson 2010, som gjør grundig rede for vennskapet som institusjon i vikingtid og tidlig middelalder.) Slike vennskap ble uttrykt, «kontraktfestet» og opprettholdt gjennom gaveutveksling, der «gavene» også kunne bestå i politisk støtte og inklusjon i gilder og andre sosiale begivenheter. I den forbindelse er det interessant at det samiske ordet *skeanka* (skjenke) er avledet fra norrønt, og at det i begge språk både kan brukes om å kvelle (alkoholholdig) væske i et beger og å gi en gave. Det er plausibelt at begrepet er tatt opp i forbindelse med inklusjon i denne typen fester, og tilsier i så fall at også avtaler og forbindelser med samene ble befestet på denne måten (Odner 1983; Schanche 2000).

Gavesystemet var sterkt normstyrt og innebar klare forventninger om ulike former for gjenytelser, hjelp og støtte fra de ulike partene. Ytelsenes form og deltakernes plikter var avhengig av om relasjonen ble inngått mellom «konkurrerende likemenn» (allianser mellom høvdinge) eller patron og klient (troskapsforbund mellom høvding og (stor-)bønder, tingmenn eller profesjonelle krigere). De mangefasetterte relasjonene mellom høvdinge og bønder oppsummeres godt av Bente Magnus (2002:15), som beskriver hvordan høvdingene gjengjeldte overskuddsproduksjonen fra omliggende gårdsenheter med beskyttelse, gaver og gilder. I tillegg til de praktiske, økonomiske og sosiale aspektene av forholdet bidro bøndenes deltakelse i utvekslingssystemet (og festene) til høvdingenes politiske, økonomiske og religiøse maktgrunnlag – også som krigere. Her kan også høvdingenes ansvar for grøderikdom og beskyttelse fra fiendtlige angrep (*árs ok fridr*) trekkes fram. Angrepene på og forbudene mot hedensk religionsutøvelse undergravde en viktig del av grunnlaget for de hedenske høvdingenes makt og samfunnsstruktur, og ambisjoner om overherredømme etter kontinentaleuropeisk modell må i så måte anses som en viktig årsak til religionsskiftet som ble framtvinget av de kristne kongene. Konversjonen og maktskiftet later også til å ha fått negative konsekvenser for håloygjarlenes nære relasjoner til samene, og mot slutten av vikingtiden kommer tradisjonelle æreskonsepter og normer for utveksling i konflikt med «æreløse» aktører som forholder

seg til en mer moderne form for markedsøkonomi (jf. historien om Asbjørn Selsbane, bl.a. omtalt av Storli 1989).

Samisk-norrøne relasjoner og interregional kontakt

Både i Ottars beretning og i konge- og heltesagaene beskrives relasjoner mellom nordmenn og samer. Disse er særlig knyttet til finnehandelen/finneskatten i Nord-Norge, som var rettet mot samenes produksjon av verdifullt pelsverk og andre jakt- og fangstbaserte produkter. Denne typen luksusvarer var svært ettertraktet i Europa og anses som et viktig grunnlag for hålløygjarlenes status og makt, fordi de muliggjorde deltakelse i utvekslingsbaserte nettverk og markeder i Sør-Skandinavia og på kontinentet (e.g. Hansen & Olsen 2004:65). Ottar nevner også tauverk og hvalrosstener, og av arkeologiske spor kan bl.a. hellegropene fra samisk-norrøne grenseområder nevnes (Hansen & Olsen 2004:69ff, 75ff; Storli 2006:27ff). Jørn Henriksen (1995) har tolket disse som samiske produksjonsanlegg for hvalolje, antakelig beregnet på utveksling med de norrøne naboene. Halvdan Svartes og Harald Hårfagres saga beskriver også samisk-norrøn interaksjon på Østlandet, både i form av konflikt og høystatus giftemål. Ekteskapet mellom Harald Hårfagre og den trollkyndige samejenta Snefrid – datter av «Finnekongen» Svåse – har sterke symbolske og kultur-relasjonelle implikasjoner, og er utførlig behandlet av Else Mundal (1996, 1997). Tidlig kristne forbud i Landskapslovene mot å reise på «finneferd» eller kjøpe tjenester fra samene tyder på at samiske samfunn har befolket innlandet helt ned mot Viken. Disse viser samtidig til en annen samisk spesialitet som var gjenstand for utveksling: trolldom. Samisk trolldom var både fryktet og respektert av deres germanske nabofolk og framstår i et bredt spekter av skriftlige kilder som et definerende trekk ved samisk kultur, ved siden av jakt, fangst, skigåing og naturkontakt/-kontroll. Denne framstillingen opprettholdes i stor grad helt fram til etter-reformatorisk tid, og det er tydelig at samenes spesialiserte evner på disse områdene også ble relatert til deres evner til å påvirke vær og vind, dyr og mennesker på magisk vis (Mundal 1996:104; Klokkervoll 2005:115ff). Olavssagaene er svært politiserte og kan til en viss grad sies å demonisere de hålløyske stormennene ved å knytte dem til samisk magi, men beskriver en situasjon der hålløyghøvdingene bruker samiske trollkyndige aktivt i kampen mot de kristne kongene (ibid; Hansen & Olsen 2004:63). I andre sagaer beskrives samene som eksperter og læremestre i *seid*, en form for norrøn magi med sterkt sjamanistiske trekk, og opptrer i den sammenheng også i den offentlige norrøne kulten. For flere av de seidkyndiges del (inkludert enkelte av volvene) understreker sagabeskrivelsene også deres samiske opphav eller blandede etnisitet (Klokkervoll 2005:114f, 118ff).

Samisk-norrøne relasjoner har tradisjonelt blitt betegnet som et asymmetrisk makt- og utvekslingsforhold, der egalitære samiske samfunn har blitt økonomisk utnyttet av den militært

sterkere norrøne befolkningen. Dette bildet har imidlertid blitt nyansert de siste 30 årene. Relasjonene mellom folkegruppene har i økende grad blitt framstilt som gjensidige, eller til og med symbiotiske (Odner 1983; Storli 1985; Schanche 1986; Olsen 2000; Hansen & Olsen 2004), et inntrykk som støttes av historisk beskrevne ekteskap mellom folkegruppene og av etnisk «blandede» graver som både er preget av norrøn og samisk symbolikk. Disse kan bl.a. tolkes som uttrykk for allianser og nært samkvem (Storli 2006:36), som også kan ha ført til sammenvokste hybridkulturer (Bruun 2007:11, 77-84). Fordi gravene er markerte og utstyrt med (verdifulle) gravgods bør de gravlagte forstås som personer av høy status, og ekteskap mellom slike var i germansk tradisjon et instrument for å knytte forbindelser til familiens og samfunnets beste.⁸ Foruten symbolske uttrykk for blandet etnisitet må slike krysskulturelle ekteskapsunioner nødvendigvis ha gitt seg utslag i genetisk slektskap. Båndene mellom folkegruppene har antakelig blitt fornyet og forsterket med nye generasjoner, en interaksjon som også kommer til syne gjennom (og tilbyr en naturlig forklaring på) at skjelettanalysene fra mange nordnorske graver gir anatomiske indikasjoner på samisk-germansk sammenblanding (e.g. Schreiner 1927; Stenvik 1979).

Man behøver imidlertid ikke helt å avvise beretningene om plyndring og skattlegging av samene. De *kan* ha rot i virkeligheten, for selv om den norrøne fortellerstilen kan sies å idealisere vold og maktutøvelse tilsier også samiske myter og sagn (bl.a. om tsjuder og «vevisere») at plyndringsraid har vært en reel trussel. Det er likevel grunn til å tro at slike hørte unntakene til, da slik aktivitet ville være ødeleggende for faste leveranser og utvekslinger basert på fredelige relasjoner. Samenes mobilitet og evne til å forflytte seg effektivt om de ble truet kan til en viss grad ha veid opp for deres militære underlegenhet i forhold til den norrøne befolkningen (Odner 1983:87; Hansen & Olsen 2004:60ff), og frykten for samisk magi kan også ha spilt inn. Beskrevne plyndringer bør kanskje heller oppfattes som et utslag av konflikt og konkurranse mellom ulike norrøne faksjoner, utspilt gjennom plyndring av andres definerte skattland eller handels-/samarbeidspartnere. I en slik situasjon er det sannsynlig at et ledd i de samisk-norrøne «kontraktene» gikk ut på beskyttelse av boplasser og produksjonsområder (Odner 1983). I Nord-Norge ligger mange av de germanske jernaldergravene tett opp til områder/fjordsystemer som ellers er preget av samisk kultur. Som vist i kap.1 har gravene i stor grad blitt behandlet som markører av tilhørende bosetninger, men plasseringen kan også ha markert etniske grensesoner (jf. Evensen 2003) der eventuelle bosetninger kan ha muliggjort beskyttelse av samiske forbundsfeller og kontroll over nærliggende farvann. En viktig observasjon i den sammenhengen er at norrøn ekspansjon fram til middelalderen i stor grad ser ut til å forholde

---

⁸ I slike sammenhenger bør det understrekes at «individuell frihet» er et nokså moderne konsept som i vikingtiden (og antakelig resten av jernalderen) var underordnet familiære hensyn.

seg til grensene mellom folkeslagene og beskytte de samiske områdene, selv om dette innebar å gi avkall på noen av de beste jordbruksområdene innerst i fjordene (Schanche 1989, 1986:95-101).

Distinksjonen mellom skattlegging og handel er ofte uklar i pre-monetære kulturer, og som tidligere vist var utveksling av gaver og tjenester en viktig måte å bygge og opprettholde relasjoner på. Det er derfor ikke sikkert at verken handel eller skattlegging er helt dekkende begreper, og det er ingen selvfølge at rammene for interaksjonen har blitt ensidig diktert og definert av norrøne aktører. Hvis de norrøne høvdingdømmene var basert på sentralisert innsamling og redistribusjon av ressurser (jf. Odner 1974, 1983), er det også tenkelig at enkelte samiske samfunn var mer eller mindre integrert i disse (Hansen & Olsen 2004:64f). Her bør man også åpne for at deler av samarbeidet mellom de ulike samfunnene kan ha vært knyttet til og organisert av enkeltaktører på samisk side. Sagaenes omtale av «finnekonger» har ofte blitt avskrevet som en middelalderkonstruksjon, men dette er strengt tatt en a priori antakelse basert på idealiserte forestillinger om at samer og andre naturfolk «alltid» har operert i egalitære (og uforanderlige) samfunn. Tett kontakt med nabofolket kan plausibelt ha medført omorganisering, hierarkisering og økt økonomisk spesialisering i både samiske og norrøne samfunn etter hvert som utvekslingene og relasjonene ble integrert som stadig viktigere elementer i deres økonomi og dagligliv i løpet av jernalderen. Etnisk blandede og rikt utstyrte samiske graver fra vikingtid og tidlig middelalder kan tolkes i lys av slike prosesser (Schanche 2000; Hansen & Olsen 2004:125; Storli 2006:35f). Ved siden av ekteskapsunioner kan man se for seg at utveksling av gaver og inklusjon i gilder ble brukt til å befeste og opprettholde relasjonene til samiske aktører og grupper med viktige roller i forhold til de germanske samfunnene, noe som igjen kan ha påvirket disse aktørenes status og roller i de samiske samfunnene. Hvis samenes økonomisk-kulturelle spesialisering ble forsterket av samarbeidet med nabofolkene, må dette også ha vært med på å definere samisk kultur slik vi kjenner den (Odner 1983; Hansen & Olsen 2004) og kan i tråd med et «barthiansk» perspektiv også ha forsterket symbolsk markering av egen etnisitet (jf. Barth 1969). Samtidig er dette et kulturelt bakteppe som kan ha forklaringsverdi for etnisk hybride – eller liminale – graver og samfunn (jf. Bruun 2007).

De «blandede» gravene reflekterer gjennom gravgods, plassering, likbehandling og/eller morfologi tilknytning til både samisk og norrøn kultur, og har av Inga Malene Bruun (2007) blitt tolket som uttrykk for «kreolisering» og hybridkulturer. Etnisk blandede samfunn, identiteter og identitetsmarkører kan ha utviklet seg gjennom samhandling og kommunikasjon mellom folkegruppene, og operert som spesialiserte (eller tilfeldige, inngiftede og flerkulturelle) mellomledd i grensesoner mellom dem. Det er sannsynlig at slike prosesser har gitt seg utslag i ulike grader av sammenblanding, fra totalfusjonerte nisjesamfunn til enkeltpersoner, familier og grupper som har

blitt helt eller delvis integrert i «de andres» samfunn. Det siste finnes det faktisk flere historiske indikasjoner på. I sagalitteraturen er Finn og Halvfinn relativt utbredte navn som antyder samisk opphav og slektskap, og mange spesialiserte samiske ferdigheter var ettertraktet blant vikingene, fra jakt og trolldom til bue- og båtbygging. Båtsaumen brukt i langskip fra vikingtid antas f.eks. å være en samisk båtbyggeteknikk, og de største av disse skipene (som Ormen Lange) var bygget i Nord-Norge. Dokumentasjon av samiske steds- og personnavn på Island (Pállsson 1998) er kulturspor som tilsier at samer også har blitt med over havet, og at de til tross for (eventuell) integrasjon i norrøne samfunn fortsatt har gitt uttrykk for samisk språk og kultur. Her kan det tillegges at den førkristne islandske forestillingen om *Helgafell*, et hellig fjell der forfedrene holdt hus, er nær identisk med samiske forestillinger om *saivafjell* (Bäckmann 1975; Mundal 2004). Dødsrikets synlige plassering i landskapet kan i så måte relateres til forestillingene om haugbuen, men har et langt mer kollektivt uttrykk.

Kildematerialet viser tydelig at enkeltindivider (og kanskje også hele familier og grupper) kunne tas opp og integreres i norrøn kultur, og navn og slektslinjer som gjengis i sagalitteraturen gir grunn til å tro at samisk slektskap og etnisitet heller ble framhevet enn glemt i en slik prosess (jf. Mundal 1996; Klockervoll 2005). I hvor stor grad «fremmede» elementer ble akseptert i offentlig kult og gravskikk er likevel usikkert, selv om det som vist er stort variasjonsmangfold i disse tradisjonene, også på lokalt plan. Viktige sosiale ritualer kan forventes å ha blitt styrt av lokal- og regionalkulturelle normer, tradisjoner og maktstrukturer, og tross all variasjon ser dette også ut til å ha gjort seg gjeldende i gravkulten. Det er tydelig at graver flest følger kulturelle, tidsbestemte og geografiske normer for plassering, form og innhold, selv om variasjonsmulighetene er mange og også ser ut til å åpne for et og annet «fremmed» element (og symbol). Hybridgraver som vanskelig lar seg knytte til én etnisk gruppe skiller seg ut som en interessant mellomkategori, men bekrefter sånn sett en regel der atskilte økonomisk-kulturelle roller for det meste forble en viktig faktor for samhandlingen. Forskjellene defineres (og opprettholdes) av dikotomiske etniske markører, som ulikt gravgods og ulike smykkestiler og gravskikker. Østlige bronsesmykker knyttes f.eks. primært til samisk etnisitet, og kan ses som uttrykk for samenes kontaktnett østover, og for et språklig og kulturelt slektskap som definerer folkegruppen i forhold til skandinavene (Gjessing 1939; Schanche 2000). Ringnåler finnes både i norrøne og samiske graver, men ser ut til å ha blitt brukt som hengesmykker i samisk kultur.

For hålløygenes del tilførte samarbeidet med samene en jevn tilgang på foredlede jakt- og fangstprodukter som var svært verdifulle lenger sør i Europa. Mulighetene for å transportere og omsette disse varene står i kontrast til skatten som ble innkrevd av bøndene (Bratrein & Niemi 1994:156), og som hovedsakelig måtte inngå i redistributive systemer (eller «etes opp» ved at kongen og følget hans reiste fra gård til gård). De samiske produktene framstår i så måte som det

viktigste grunnlaget for nordnorske stormenns status og makt i vikingtiden, og presenteres i Ottars beretning som en skatt bestående av spesifiserte (og relativt store!) kvanta dyreskinn og huder, fuglefjær og hvalbein, samt skipstau og kofter (Hansen & Olsen 2004:65ff; Storli 2006:27ff). Verdien og omfanget av «finneskatten» er vanskelig å anslå, men også for de trønderske Ladejarlene og enkelte vestlandske høvdingene må disse produktene og transporten av dem ha vært et viktig økonomisk grunnlag. Navnet Lade indikerer et sted for å laste av, på eller om varer, og termen Ladejarl kan antyde at maktgrunnlaget deres i stor grad var avhengig av denne transporten. De skriftlige kildene gir grunn til å tro at forholdet mellom de trønderske og nordnorske jarlene i stor grad var preget av allianser og samarbeid, i hvert fall i siste del av vikingtiden (Bratrein & Niemi 1994:155). Iflg. Olavssagaene kjempet begge grupper mot Olavkongenes kristningsprosess og statsambisjoner, med støtte fra samens trollkunster (Hansen & Olsen 2004:63; Klokkervoll 2005:115).

Skattlegging, toll og plyndring kan være ulike sider av samme sak, men for skipene som transporterte varene nedover kysten mot kontinentet må slikt uansett ha vært en alvorlig risiko. Trygging av denne ruta har blitt foreslått som den opprinnelige årsaken til rikssamlingen av Norge (Bratrein & Niemi:152; Storli 2006:14), et navn som med betydningen «Nordveien» i seg selv er en indikasjon på betydningen av skipsleia nordover og transporten langs den. Det er vanskelig å si hvor lenge den økonomisk-kulturelle symbiosen mellom samer og nordmenn/germanere hadde pågått på denne tiden, men gravenes uttrykk og innhold gjør det sannsynlig at den i hvert fall kan tilbakeføres til merovingertid, og antakelig lengere tilbake. Østlige smykker og hornprodukter av antatt samisk opphav preger sammen med andre «hybride» uttrykk mange norrøne graver fra yngre jernalder (Bruun 2007), og mengden av verdifulle importfunn i gravene tyder dessuten på at eliten i landsdelen også kunne *eksportere* en forholdsvis jevn strøm av tilsvarende verdifulle varer (eller tjenester).

Eldre transport av nordlige varer omtales i Diokletians prisedikt fra 301 e.Kr. og reflekteres bl.a. i funnet av hvalrosselfenbein i en 300-tallsgrav fra Moselområdet i Tyskland (Storli 2006:28), men i de nordnorske gravene fra perioden er indikasjonene på samisk-germansk samhandling langt mer sparsomme enn i yngre jernalder. I den grad det foregikk sammenlignbar utveksling på interregionalt nivå i eldre jernalder, er det nærliggende å tro at en del av de samme ressursene og produktene inngikk, men andre faktorer kan også ha spilt inn. Hvalbeinsartefaktene som er så framtrædende i mange av de yngre gravene (og som kan relateres til finneskatten) finnes det nesten ingen av i de eldre (Storli 2006:34), og selv om gravholmskikken har blitt sammenlignet med de samiske urgravfeltene (jf. Evensen 2003) har gravgodset generelt sett mindre til felles med det samiske enn senere. Importerte romertidige praktgjenstander som sverd, glass og andre varer (som det finnes relativt få av i gravene fra den aktuelle perioden) *må* ikke nødvendigvis stamme fra institusjonaliserte

utvekslingssystemer, men kan også være resultater av militærtjeneste på kontinentet, slik f.eks. Bø-grava på Engeløya i Steigen har blitt tolket (Slomann 1959).

Smykkematerialet er relativt sparsomt i Norge i perioden, og selv om det finnes en del ulike variasjoner blant romertidens bøylespenner og folkevandringstidens korsformede spenner framstår de langt mer formfaste enn smykkemotene fra yngre jernalder. I yngre jernalder preges gravgodset av nordiske smykketyper og –stiler i stadig utvikling, og suppleres i større grad enn tidligere med importerte varer av høy kvalitet. I begge perioder finnes det egne nordnorske varianter, som i merovingertiden bl.a. kommer i form av koniske spenner med enkel, geometrisk ornamentikk og knapp av hvalrosstann (jf. Bårdsen 2014). Innlegg av hvalrosstann brukes også i sverdknapper og kan – i likhet med bruk av hvalbein i hjalter og doppsko – tolkes som symboler som skulle sette et regionalt preg på standardiserte former og gi uttrykk for bærerens opphav og ressursgrunnlag. Tross slike regionale særpreget og tendenser preges imidlertid de skandinaviske smykkemotene av en stor grad av konformitet som tilsier at de først og fremst har fungert som fellesnordiske elitesymboler (Hedeager 1999; Jenssen 1998). Fordi de fra folkevandringstiden av endres på likt over store avstander og altså utvikles i henhold til skiftende fellesskandinaviske (og fellesgermanske) moter, teknikker, nettverk og symbolsk meningsinnhold må smykkene oppfattes som viktige symboler på status, makt, roller og verv i sammenhenger der folk fra ulike høvdingdømmer og landsdeler møttes. Selv om det i slike sammenhenger primært kan ha handlet om å kommunisere moteriktighet, velstand og makt kan ornamentikken samtidig antas å reflektere aspekter av hedensk ideologi og forestillingsverden (Hedeager 1999; Kristoffersen 1995). Smykkene vil også ha bidratt til å identifisere bærerne som medlemmer av eliten, deler av det gode selskap som det var legitimt for likebyrdige å samhandle med, og det er ikke utenkelig at «feil» bærer ville risikert sanksjoner. Noen av de samme faktorene kan antas å ligge bak importerte våpen, som i tillegg til sin praktiske funksjon og kvalitet også har fungert som symboler på roller og status og viktige nettverk og relasjoner.

Innad i de ulike periodene utviser gravgodset en større grad av konformitet enn gravenes utforming skulle tilsi, selv om det er store variasjoner i sammensetning og enkeltobjekter. Nedleggelsene i gravene må anses som meningsbærende symboler som foruten status og religiøse forestillinger kunne reflektere kjønnsmessig, etnisk og kulturell tilhørighet. Her framstår germanske smykker, dyreornamentikk, våpensett og jordbruksredskaper som uttrykk for en germansk og skandinavisk kultur, og viser at de nordiske samfunnene deltok i et fungerende nettverk for sosial, kulturell og økonomisk utveksling preget av tilsvarende (eller kompatible) symbolverdier og koder. I henhold til den germanske samfunnsmodellen kjent fra kontinentet innebar slike nettverk en stor grad av

vekslende allianser, maktkamp og (delvis ritualisert) krigføring mellom konkurrerende slekter, stammer og politiske faksjoner.

2.3 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg gjort rede for viktige deler av det arkeologiske og kulturelle bakteppet – eller konteksten – for den videre behandlingen av gravene i mitt utvalg. Gravene fra jernalderen preges av store geografiske og lokale variasjoner, og selv om det er mulig å trekke fram periodiske særtrekk, er disse i beste fall veiledende, og nært knyttet til den enkelte region (Ambrosiani 1968; Hyenstrand 1974). I Nord-Norge kan det imidlertid være grunn til å trekke fram overgangen fra gravholmer til tungraver (Evensen 2003), som svært løselig kan sies å prege henholdsvis eldre og yngre jernalder og som framstår som uttrykk for en dyptgående prosess som man også har paralleller til på Vestlandet (Dommasnes 2001). Kulten som har knyttet seg til de ulike gravminnene har også vært preget av stor variasjon, og kan kort kategoriseres som nokså aktiv – de døde har ikke nødvendigvis fått hvile i fred, eller blitt forventet å gjøre det. Mange av gravene har blitt åpnet eller holdt åpne etter (den første) begravelsen, og ved siden av aktiv (og tidvis rituelt motivert) plyndring og ødeleggelse av graver er det både arkeologisk og historisk grunnlag for å si at beinmaterialet tidvis har blitt redeponert andre steder – eller fått selskap av sekundærbegravelser. Sammen med en aktiv forfedrekult knyttet til gravstedene og basert på ulike former for kommunikasjon med de døde peker slike ritualer i retning av at gravstedene og menneskelevningene ble tillagt kraft og betydning utover det rent visuelle og symbolske. Disse faktorene kan tolkes til at skjelettmaterialet ble oppfattet som reservoarer for de avdødes egenskaper, krefter eller personlighet – eller ganske enkelt ånd. De dødes rolle i samfunnet er til en viss grad betegnende for en religiøs kult som ikke primært har operert i atskilte sfærer av samfunnet, men som gjennomsyrer sosial og kulturell interaksjon. Dette kan bidra til forståelse av de mange samsvarene mellom samisk og norrøn religion. Til tross for mange forskjeller framstår disse som svært compatible, noe som kan ha vært en forutsetning for (eller også et resultat av) de nære relasjonene mellom folkegruppene, og som i mange sammenhenger kan betegnes som symbiotiske eller til og med hybride. Dette er et vesentlig moment for å forstå de norrøne høvdingdømmenes økonomiske basis, men kan også ses som en gjensidig økonomisk-kulturell tilpasning som har tillatt begge parter økt spesialisering og kanskje også differensiering (Hansen & Olsen 2004) – selv om kontakten også ser ut til å ha gitt seg utslag i hybride «grensekulturer» og etnisk blandede graver (Bruun 2007).

3.0 Datainnsamling og presentasjon

Utvalget mitt av graver til behandling er basert på metodisk konsekvente søk i museenes gjenstandsdatabaser, Gjenstandsbasen og Unimus. Jeg så meg nødt til å utføre alle søkene i begge databaser, da enkelte lokaliteter og søkeord kun gir treff i Unimus, og vice versa. I Gjenstandsbasen har jeg plassert søkeordene (f.eks. %bjørn%, %elg%, %tann%, %klo%, %dyrebein%, %bjørnetann% etc.) både i kategoriene “gjenstand” og “materiale”. De aller fleste tilfeller dekkes av søk i førstnevnte kategori, men noen få traff kun med utgangspunkt i den andre. Søkene og søkekriteriene har hatt som mål å favne om *alle* dokumenterte dyrelevninger fra jernaldergraver i databasene. Det var naturlig å orientere søkene mot beinmateriale (inkl. klør og tenner), men skjell og sneglehus ble også inkludert etter at de viste seg å være et tilstedeværende element i flere av gravene i utvalget. Det er likevel sannsynlig at mange relevante funn har unngått treff, noe som både skyldes manglende søkbarhet i databasene og underrapportering av dyrelevninger. Det første er et strukturelt og datateknisk problem som vanskeliggjør systematisk forskning med utgangspunkt i databasene, og man kan håpe at slike problemer på sikt vil bli utbedret. Hovedmotivet med søkeprosessen var å samle et mest mulig fullstendig (og dermed også representativt) utvalg som grunnlag for statistiske og kvalitative analyser. Den største misvisningen i så måte er at dokumentasjonen av dyrelevninger generelt sett er svakere jo eldre funndatoen er. Det er også å forvente at underrapporteringen vil være størst blant funn som ikke er gravd fram og innlevert av profesjonelle arkeologer, selv om dette også er betegnende for de første 50 årene med utgravninger i landsdelen, som aldri levde opp til dagens standard for profesjonalitet. Når kun 12 av 66 graver i utvalget mitt er fra eldre jernalder kan derfor noe av årsaken være at relativt få av gravene fra perioden har blitt undersøkt i senere tid.

Fordi søkeprosessen min har vært relativt grundig må dokumentasjonspraksisen regnes som det største problemet for representativiteten av utvalget mitt. Problemet kan bl.a. skyldes at utilvirkede dyrelevninger har blitt oppfattet som (irrelevante eller nedprioriterte) økofakter under utgravning eller funnbehandling og katalogisering. Funn av dyrebein og tenner er i mange tilfeller beskrevet i rapporter og innberetninger uten å bli inkludert i funnlistene (og – senere – databasene), så sent som på 1970-tallet⁹. En del av lokalitetene i utvalget mitt har jeg derfor kommet over ved tilfeldigheter mens jeg har ledd i arkivet, eller pga. omtale i andre kilder (bl.a. Bruun 2007 og Bunse 2010). Thorleif Sjøvolds (1962, 1974) oversiktsverk over nordnorske jernalderfunn har vært naturlig referanselitteratur ved beskrivelse og datering av mange av gravene, men bøkene er mindre egnet til å finne aktuelle lokaliteter fordi han utenom tilvirkede hvalbeingsgjenstander ikke opererer med dyrelevninger som funnkategori.

---

⁹ Se bl.a. Ts6657 (grav 13), Ytre Kvarøy, Lurøy k. og Ts10771, Lekanger, Gildeskål k.

Beskrivelsene av gravene er hentet fra flere kilder, men fordi jeg har bestrebet meg på å finne og bruke primærdokumentasjon der den har vært tilgjengelig må Topografisk arkiv ved Tromsø museum (top.ark. TMU) regnes som den klart viktigste. Herfra har jeg brukt alle tilgjengelige rapporter og innberetninger fra utgravninger og registreringer av de utvalgte lokalitetene, samt utfyllende brevkorrespondanse og relevante analyser. Av dette materialet er det primært rapporter og innberetninger jeg har inkludert i litteraturlista, men også enkelte brev. Andre arkivdokumenter refereres i tekst og knyttes til top.ark. I tillegg kommer artikler, bøker og avhandlinger knyttet til graver og funn beskrevet i disse datasamlingene. I enkelte tilfeller har imidlertid de digitale databasene vært hovedkilden til beskrivelser av funnmaterialet, ved siden av å fungere som søke- og utvalgsinstrumenter. Dette fordi de i flere tilfeller inneholder informasjon som ikke (lenger) er tilgjengelig i top.ark. eller andre kilder, særlig i tilknytning til undersøkelser og funnopplysninger av eldre dato. Dette gjelder også data knyttet til enkelte av lokalitetene i Askeladden, riksantikvarens digitale base for kulturminnesøk, som jeg primært har brukt for å få et inntrykk av lokalitetenes plassering i forhold til landskap og andre kulturminner. I tilfeller av direkte uoverensstemmelser mellom informasjon i databasene og primærdokumentasjonen tas dette opp i lokalitetsbeskrivelsene.

Utvalgskriterier

For å begrense materialet og diskusjonen til et håndterlig antall variabler har jeg valgt å ekskludere tilvirkede artefakter av dyrebein fra utvalget mitt. Et vevsverd av hvalbein *kan* tenkes å representere forbindelsen mellom menneske/samfunn og dyr/hval /maritimt miljø, men dette er mindre åpenbart enn i tilfeller der et utilvirket hvalbein er lagt i grava. Vevsverdet kan ha vært en viktig eller symbolladet gave, og det kan ha vært dekorativt, velformet og verdifullt, men det framstår først og fremst som et funksjonelt redskap som reflekterer en aktivitet eller rolle. Det *kan* også ha vært ment for å kommunisere forholdet mellom veving og hvalfangst, eller (mer generelt) natur og kultur og samfunnets avhengighet av havets ressurser, men tolkningsmulighetene blir rett og slett for mange. De nevnte forslagene blir for søkte eller vage når det dreier seg om et funksjonelt redskap nedlagt i en kontekst der spinnehjul, økser, skrapere, sakser, kniver, sigder og tilsvarende også inngår, og hører i hvert fall ikke hjemme i denne avhandlingen.

Hovedårsaken til at jeg ekskluderer tilvirkede dyrebein ligger i at deres primære funksjon i gravene neppe er å representere det aktuelle dyret eller aspekter av en "dyrenatur", men heller et menneskelig virke eller håndverk, og i beste fall en relasjon mellom mennesket og andre arter. Jeg gjør imidlertid et unntak for perforerte klør og tenner. Disse kan også defineres som tilvirkede, men den eneste tilleggsfunksjonen de har fått er muligheten til å henge dem i en snor og bruke dem som amuletter eller utsmykning på klesplagg. De har beholdt sin naturlige form og kan antas å uttrykke og

symbolisere det samme som tilsvarende levninger uten hull, selv om funksjonen deres også kan sammenlignes med smykker og fibler med dyreornamentikk. Det er tidvis et definisjonsspørsmål om avkuttete dyrebein også er *tilkuttet* for å tjene et formål (utover å legges i grava), men så lenge de ikke er utformet til noe gjenkjennelig inkluderes de i utvalget.

Som en forlengelse av denne diskusjonen er det naturlig å trekke inn andre mulige symboler på dyr og dyr-menneskeforbindelser. Her tenker jeg spesifikt på hesteutstyr og (objekter med) dyreornamentikk, som i stor grad også stammer fra gravfunn. Hestebisler, sporer og hestesko nedlagt i graver fra yngre jernalder kan ha symbolisert forbindelser mellom den avdøde og hesten, en tolkning som styrkes av at bisler lages og tilpasses spesielt til hvert enkelt dyr (Bunse 2010:102). Avhengig av bevaringsforholdene kan bisselet også tenkes å være det eneste gjenværende minnet om et nedlagt hesteoffer, og det er sånn sett vel så nærliggende å tolke denne typen dyretilpassede artefakter som uttrykk for menneske-dyr-forbindelser som å tolke redskaper tilvirket av dyrebein som symboler for det samme. I en gravkontekst er det imidlertid sannsynlig at bisler og sporer (også) handler om den gravlagtes virke eller status som hesteeier, rytter og medlem av eliten, og om vedkommendes *kontroll* over både dyr og samfunn (Oma 2000; Bunse 2010:87f). Funnene sier i så fall mindre om faktiske relasjoner og forestillinger knyttet til hesten, og ingenting om forholdet til andre dyr. Nedleggelse av hesteutstyr kan dessuten ses i lys av at det i yngre jernalder også blir vanlig å utstyre mannsgraver med smed-, jordbruks- og krigerutstyr, artefakter som kan være knyttet til den avdødes identitet og virke eller status og kjønn.

Figurative dyrerepresentasjoner kan i så måte ha større potensial. Det finnes mange gode argumenter for at jernalderens rike dyreornamentikk reflekterer en ideologi eller et verdensbilde der dyremetaforer eller dyreforbindelser har stått sentralt (jf. Hedeager 2004, 2011; Kristoffersen 1995, 2000), men materialet er stort og tolkningene langt fra entydige. Materialet, symbolikken og tematikken er interessant i forhold til en diskusjon om relasjoner mellom dyr og mennesker i jernalderen, men vil primært trekkes inn i diskusjon og fortolkninger i siste del av avhandlingen.

Som antydnet over kan også utilvirkede dyrelevninger tolkes på ulike vis og tillegges mange betydninger når de blir funnet i gravene, men materialets omfang er langt mer begrenset, og de framstår som en helt annen type gjenstand enn tilvirket gravgods. Til tross for at utilvirket bein- og skjellmateriale som er nedlagt i gravene er resultater av bevisst utvelgelse, plassering og (eventuelt) kutting og rensing kan de framstå som «naturlige» objekter (eller økofakter) som ikke helt passer betegnelsen «artefakt». Skillet kan kritiseres for å projisere en moderne dikotomi mellom natur og kultur (jf. Latour 1991), men den forsknings- og (særlig) utgravningshistoriske behandlingen av slikt «seminaturlig» materiale reflekterer antakelig en slik oppfatning, ettersom utilvirkede dyrebein i stor

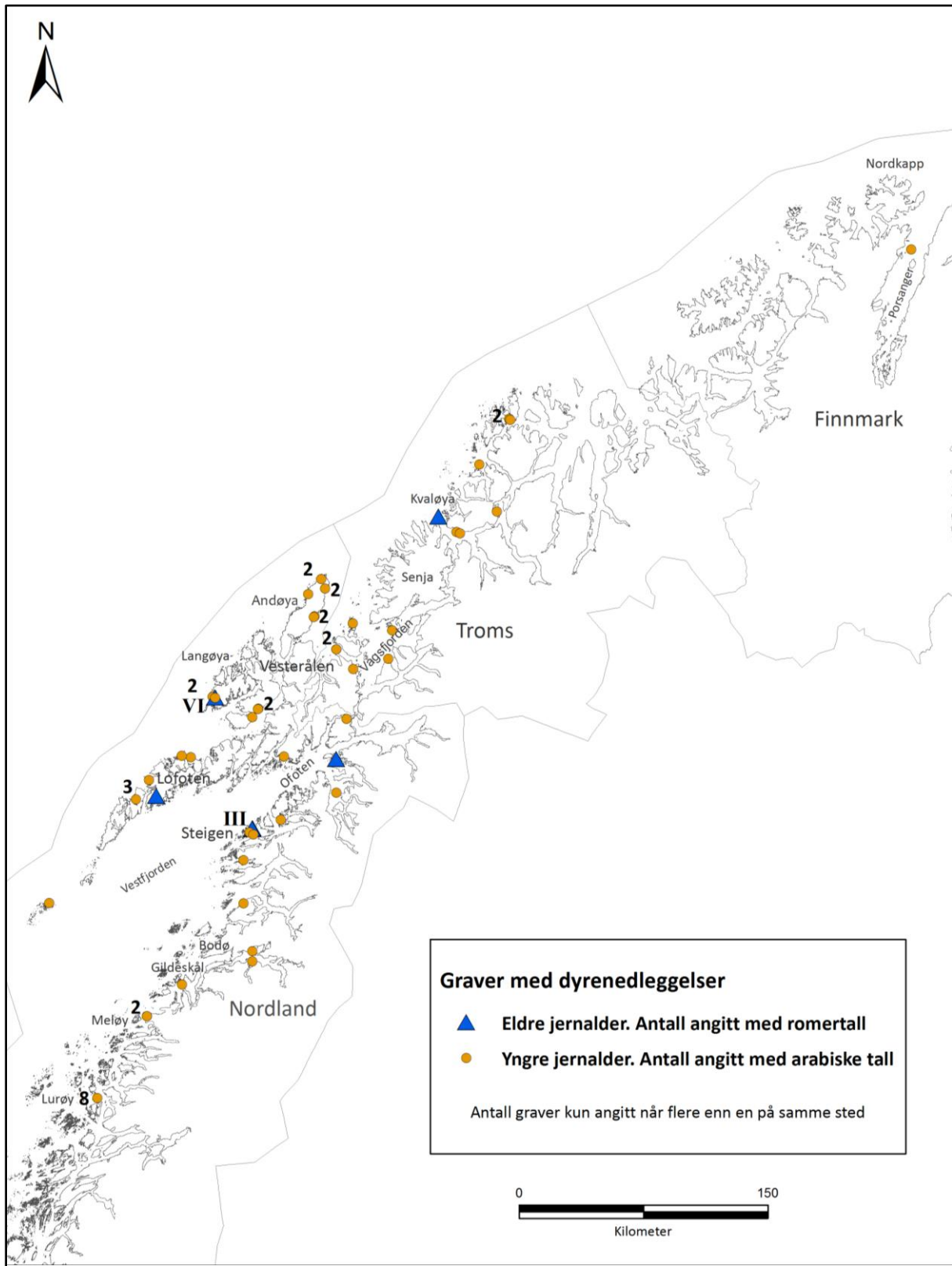
grad ser ut til å ha blitt forbigått i både rapporter og funnlistene fram til 1980-tallet. Dyrebeinas naturlige karakter byr også på egne problemstillinger i fortolkningen av gravmaterialet, der man bl.a. må vurdere om dokumenterte gnager-, fugle- og fiskebein kan være sekundære resultater av en aktiv fauna som mangler respekt for kulturminneloven. I arbeidet med mitt materiale har jeg hovedsakelig tolket gnagerlevninger på dette viset, men det er plausibelt at også fugler kan ha laget reir i enkelte gravrøyser og lagt igjen kråkeboller og bein av fisk og smådyr. Her er vurderingene avhengige av hvordan funnene er dokumentert og kontekstene beskrevet.

Fokus for lokalitetsbeskrivelsene i kap.3.1

Når nesten 70 gravfunn skal beskrives på jakt etter interessante korrelasjoner, er det nødvendig å ekskludere en del informasjon. Hovedfokuset ligger naturlig nok på hva slags dyremateriale som er funnet i gravene, og hvordan det er plassert, bl.a. i forhold til de avdøde og det øvrige gravgodset. Gravenes morfologi, plasseringen av menneskeskjelettene og sammensetningen av det øvrige gravgodset er jevnt over svært varierende og framstår ikke som naturlige hovedfokus for den videre diskusjonen, men i likhet med gravenes plassering i landskapet er dette kontekstuell informasjon som er nødvendig for å beskrive lokalitetene det er snakk om og som kan ha implikasjoner for videre tolkning. Slike detaljer kan bl.a. gi indikasjoner på gravenes alder og etniske tilhørighet.

Naturvitenskapelige prøver, artsbestemmelser og anatomiske analyser av osteologisk materiale vil bli gjengitt der slike har blitt foretatt. Beskrivelsene av de enkelte dyrenedleggelsene og deres kontekstuelle ramme er vesentlig for å kunne diskutere de symbolske, rituelle og mytiske dimensjonene de representerer. For å si noe ut over enkelttilfellene og få en forståelse av grunnleggende prinsipper i gravkulten må dette kvalitative perspektivet kombineres med en kvantitativ systematisering av data fra et mest mulig helhetlig utvalg av relevante graver. Systematiseringen og kvantifiseringen av dataene kommer tydeligst til uttrykk i skjemaer og tabeller. De større oversiktsskjemaene er plassert i avhandlingens appendix, men noen praktiske tabeller er lagt inn i kap.3.2, der noen innledende betraktninger også vil trekkes fram i teksten. Tabellene er nyttige for å presentere kvantifiserbare data og statistiske tendenser, men har også fungert som viktige verktøy i arbeidet med materialet, og inngår dermed i den hermeneutiske prosessen der enkeltkontekster og helhetsbilde vurderes i forhold til hverandre. Oversiktene bidrar til å synliggjøre korrelasjoner mellom bestemte arter, nedleggelsesformer og tilhørende perioder, områder og lokalitetstyper. Dette danner grunnlaget for videre diskusjon og analyse av hva slags ritualer, forestillinger og prosesser nedleggelsene reflekterer.

Distribusjonskart: Lokalteter i utvalg

Figur 1 Germaniske graver med dyrelevninger innen Tromsø museums forvaltningsområde.

3.1 Lokalteter i utvalg

I presentasjonen av de ulike lokalitetene har hovedfokuset ligget på dyrenedleggelsene, skjelettmaterialet og gjenstandsfunnene, og relasjonene mellom disse og gravenes morfologi. Gravenes beliggenhet og plass i (kultur-)landskapet er selvsagt også en viktig del av konteksten, og er i stor grad beskrevet med utgangspunkt i Askeladden, Riksantikvarens database over faste kulturminner. Ellers baserer beskrivelsene seg først og fremst på primærdokumentasjon fra Topografisk arkiv på Tromsø Museum (heretter referert til som *Top.ark. TMU*), men i tilknytning til enkelte funn og undersøkelser (særlig de av eldre dato) er mye av denne dataen mangelfull eller tapt. En del slik informasjon er imidlertid bevart i tilknytning til funnlistene i de digitale databasene Unimus og Gjenstandsbasen, og i slike tilfeller vil jeg referere direkte til dem.

For å få fram evt. geografiske sammenhenger er lokalitetene ordnet etter beliggenhet, hovedsakelig fra nord til sør. For å unngå for mange store "hopp" mellom lokaliteter langs øst-vest-aksen har jeg gjort noen unntak fra denne regelen i Lofoten og Vesterålen. Her har jeg samlet lokalitetene rundt Vågsfjorden (Søndre Troms) og på Andøya hver for seg og startet med førstnevnte område. Lokalitetene på Andøya ligger lenger nord enn de rundt Vågsfjorden, men på denne måten følger inndelingen min fylkesgrensene også. Videre sørover har jeg fulgt ytterkyst-øyene fra Langøya i Vesterålen til Røst i Lofoten før jeg har tatt for meg Ofoten-distriktet og fortsatt nedover kysten til Lurøy kommune lengst sør i Tromsø Museums forvaltningsområde. Til sammen er undersøkelsesområdet mitt delt inn i 10 soner som ikke alltid følger tradisjonelle distriktsbetegnelser, men som først og fremst skal dele materialet opp i passende bolker og være illustrerende for fordelingen av lokaliteter. Mens Lofoten og den nordligste lokaliteten (som ligger over 300 km sjøreise nordøst for den neste) har fått egne soner, er derfor funnrrike distrikter som Vesterålen og Salten delt opp i flere ulike soner.

Finmark

Ts1064-70 Lille-Tamsøy, Nordkapp k.

Lille-Tamsøy ligger midt i utseilinga fra Porsangerfjorden ved Nordkapp i Finmark. I Askeladden er det ikke registrert noen kulturminner på øya, men en befarung i senere tid tyder på at det er flere gravhauger/-røyser der (Asgeir Svestad, pers.med.). Plassert i midten av "fjordamfiet" framstår lokaliteten dermed som en slags gravholme (jf. Evensen 2003), men den geografiske plasseringen setter den i en særstilling. Ullsfjorden i Nord-Troms har ofte blitt regnet som en nordgrense for norrøn utbredelse i jernalderen, men denne grava ligger over 300 kilometers båtreise lenger nordøst. Den er også den eneste grava i mitt utvalg som ligger nord eller øst for Karlsøy kommune i Troms.

På slutten av 1800-tallet ble det funnet et skelett i en gravhaug med oppmurt kammer ute på øya. Det ble funnet sammen med kraniet av en hund, og var ellers utstyrt med en ringnål av bronse (R-682)¹⁰ og et fullt våpensett bestående av sverd, skjoldbule, kniv, fire pilspisser og en øks av jern (R-560). Sverdet var brukket i fem deler, noe som ble antatt å ha skjedd før nedleggelsen, og ble funnet sammen med et lærstykke som antakelig stammet fra slira (jf. Nicolaissen 1894:13f). En av pilspissene var en kløyvd jaktspiss, lik R-551. Gravgodset antyder på det sterkeste at den avdøde er en norrøn mann, og Thorleif Sjøvold (1974:178) har typedatert grava til sen vikingtid (antakelig 900-tallet) på grunnlag av skjoldbula. Den nevnte pilspissen gir imidlertid assosiasjoner til samisk jaktkultur, og pga. denne og gravas geografiske plassering har Inga Malene Bruun (2007:63) betegnet grava som etnisk tvetydig (se også Schreiner 1927:122; Brøgger 1931).

Nordre og midtre Troms

De nest nordøstligste lokalitetene i mitt materiale ligger begge på Vannøya i Karlsøy kommune, rett vest for Ullsfjorden, i et område som kan betegnes som en nordgrense for de norrøn bosetningene (Henriksen 1995:106; Hansen & Olsen 2004:75). De seks andre gravene til behandling fra dette området ligger på og rundt Kvaløya, den store øya som ligger mellom Tromsø og storhavet og strekker seg forbi utløpet av flere viktige sund og fjordsystemer mellom Ringvassøy og Senja. Fra de sistnevnte øyene finnes det ingen graver i mitt materiale, og det er karakteristisk for de store øyene i området at de få norrøne lokalitetene som er registrert der ligger i spredte konsentrasjoner langs (ytter)kysten. Det er grunn til å tro at alle disse øyene (og særlig indre strøk) i stor grad har vært dominert av samisk kultur (jf. Schanche 1989), og søndre del av Kvaløya skiller seg i så måte ut med en relativt stor tetthet av kulturminner og bosetninger av germansk art.

Ts10775 – Ask-ID 18882-1 Indre Hamre, Karlsøy k.

Lokaliteten ligger på sørvestre del av Vannøya, på en flate i en vid, sørvestvendt bukt med utsikt mot Reinøy, Ringvassøy og Helgøy. Her ble en gravrøys undersøkt av arkeologer fra TMU i 1986, etter å ha blitt åpnet av lokalbefolkningen.

Røysa var 3,5 m i diameter, 0,5 m høy, og anlagt mellom tre jordfaste steinblokker. En av disse utgjorde østre kortvegg av et gravkammer som ellers var konstruert av løse heller, og som iflg. analysen inneholdt skelettet av en "sannsynligvis kortskalet" kvinne på ca 40 år uten synlige pre-mortem skader (Lorentsen 1986). Rekonstruksjon basert på beinrestene tilsa at kvinnen var begravd i hockerstilling, med hodet mot vest. Sammen med skelettet ble det funnet dyrebein fra en hundevalp

---

¹⁰ R-682 er en referanse til Oluf Ryghs gjenstandstypologi og figurliste fra boka *Norske Oldsager* (1885), som vil bli referert til på tilsvarende vis i resten av avhandlingen.

på 7-10 måneder, samt et sauekranium og tre fuglebein, derav et skinnebein av orre (Lie 1987). Det ble også funnet et dekorert bronseblikk (Andreassen 1986).

Gravas innhold og morfologi gir ingen klare indikasjoner om etnisitet, men plasseringen mellom steinblokkene gir assosiasjoner til samisk urgravskikk (Schanche 2000:118). Håvard D. Bratrein (1989:146), som selv deltok i undersøkelsen, mente grava viste både samiske og norrøne trekk (se også Nilsen 2014:177). Beinmateriale fra hunden ble 14C-datert til 830-1040 e.Kr., altså vikingtid.

Ts10193 Ask-ID 48475 Kammen, Karlsøy k.

Kammen ligger bare en halv mil sør for forrige lokalitet, nært Vannøyas sørvestligste punkt. Under en nødgravning i 1994 ble skjelettet av et menneske på 12-15 år funnet i et gravkammer i en svak forhøyning, sammen med diverse gravgods. Ca 5 liter bein av sau eller geit lå samlet i en grop i skjellsanden, som også skjelettet lå bevart i. Kammeret bestod av kantstilte steiner støttet opp av en mur, men nordre del var antakelig blitt skadet i forbindelse med veiarbeid i 1944. Hodeskallen og ei jernøks som er datert til vikingtid ble funnet i fyllmassene et stykke fra grava, som var blitt skadet under planeringsarbeidet. I tillegg ble det funnet et skiferbryne og et jernfragment med treverk på under den ene albuen (Barlindhaug 1994).

Forhøyningen grava lå i ble nøyaktig 50 år tidligere gjennomskåret av veiarbeid som også ser ut til å ha skadet nordre del av gravkammeret. Det ble den gang funnet to skjeletter og en del gravgods 5-6 m øst for den beskrevne grava. Dette ble gjenbegravd i en trekasse, men ble gravd opp igjen i 1985 og brakt til Tromsø museum, der funnet ble nummerert Ts8740a-e (Bratrein 1985; Barlindhaug 1994). Ved siden av et tapt bein med "fin ornamentering" (mulig beltebeslag) bestod gravgodset også her av en skiferhein og en jernøks, samt en beinskje med flettbåndsornamentikk og to beinkammer. Under utgravningen i 1994 ble det også funnet kraniefragmenter fra andre individer, noe som antyder at det har ligget flere graver i nærheten.

Pga. plasseringen og likhetene i gravgodset er det naturlig å sette de beskrevne funnene fra 1944 og 1994 i sammenheng med hverandre. Dokumentasjonen fra utgravningen gir ingen antydninger om at den avlange forhøyningen ble tolket som en konstruert langhaug, så den må forstås som en naturlig formasjon som kan ha definert et lite gravfelt. Beskrivelser av funnomstendighetene fra 1944 finnes ikke, så det er umulig å si mer om relasjonen mellom gravene, men begge øksene som ble funnet er datert til vikingtid, med referanse til Jan Petersens typologi (1919). Gravgodset i kammeret er relativt sparsomt, noe som kanskje kan tilskrives den avdødes unge alder. På den annen side har han/hun blitt utstyrt med et solid bygget hvilested i nær relasjon til en noe rikere dobbeltgrav i samme forhøyning, innenfor et mulig gravfelt.

Ts10272 Musvær, Tromsø

Musvær er ei lita øy som ligger i havgapet utenfor Kvalsundet, rett vest for Kvaløyas nordspiss. Her ble en skjelettgrav funnet under nyrydning i 1972 og utgravd samme år. Grava var ikke markert, men var anlagt langs en bergknaus som lå 3 m unna (jf. Støren 1972).

Figur 2 Skjelettgrav på Musvær, Tromsø k. (Ts10272). Skjelettet in situ, med landskapet mot SSØ i bakgrunn.

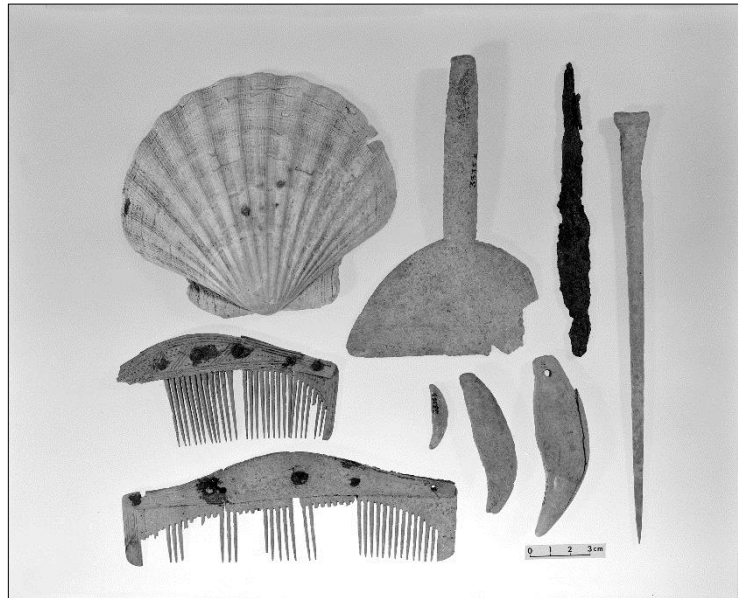
Det eneste gravgodset som er registrert er fire hvalbein og en pimpstein, som var nedlagt sammen med skjelettet i grov skjellsand. I innberetningen presiseres det at det ble funnet *to* stykker pimpstein og at hvalbeina ble funnet til venstre for skjelettet, nært hodet. Inntil skjelettets venstre hofteskål ble det også funnet noen fuglebein som ikke har blitt katalogført eller nærmere artsbestemt (ibid).

Skjelettet har tilhørt et individ på rundt 60 år, muligens en kvinne. Analysene ga imidlertid ikke noen klar kjønnsbestemmelse, da alt unntatt skallen var forsvunnet fra De Schreinerske samlinger (Holck 1984). Skjelettet lå på ryggen med hodet mot NØ, med hendene på bekkenpartiet. De små finger- og fotbeina så ut til å ha råtnet bort, for skjelettet var nokså morkent, men Støren (1972) funderer i innberetningen på om hendene kan ha vært foldet og om grava kan ha vært kristen, også pga. mangelen på (tilvirkede) gjenstandsfunn. Hun foreslår her at den kan stamme fra tidlig kristen eller sen førkristen tid, men grovdaterer den senere til jernalderen (Binns 1978). Funnomstendighetene tatt i betraktning er det godt mulig at grava er påvirket av kristen tradisjon, men nedleggelsen av dyrebeina må regnes som en hedensk skikk og styrker en datering til førkristen tid.

Ts11056/Ts3335 Ask-ID 57030 Marisletta, Tromsø k

Marisletta ligger lengst øst på Sør-Kvaløya, på et nordøstvendt nes med utsikt mot Grindøya og Tromsøysundet. Den aktuelle grava lå på ei flat strandslette ca 3 m.o.h. og ble undersøkt av TMU i 1997, men den hadde tidligere blitt åpnet på slutten av 1920-tallet. Den hadde da ikke noen form for kiste eller synlig markering, men skjelettmaterialet – inkludert en del dyrebein – ble gjenbegravd i en trekasse som ble funnet igjen under

utgravningen i 1997. Resten av gjenstandsmaterialet var blitt levert til TMU og magasinert som Ts3335. Dette gravgodset bestod av to kammer (bl.a. av typen R-447), en kjøttkniv (R-450) og en lang (hår)nål, alle av bein, samt en kniv, et beslag, en linhekle og et udefinert redskap av jern. Av dyremateriale ble det funnet et stort kamskjell¹¹, tre dyretenner og skjelettet av en liten hund. Etter størrelsen å dømme stammer tennene antakelig fra bjørn (Hultgren 1997; Jørgensen 1997). Den største av dem var perforert.

Figur 3 Gravfunn fra Marisletta, Tromsø k. (Ts3335/Ts11056). Kamskjell og tre dyretenner (den største av dem perforert), samt et knivblad av jern og linhekle, hårnål og to kammer av bein. Foto fra TMUs lysbildearkiv.

Iflg. analyserapporten fra Anatomisk Institutt (brev 11.5.1998, Top.ark. TMU) stammer menneskeskjelettet fra en kvinne på ca. 50 år. Foruten en gammel ryggskade hadde hun ingen synlige tegn på sykdommer, og tennene hennes var i bemerkelsesverdig god stand i forhold til alderen. En beinprøve ble 14C- og 13C-analysert. Prøvene indikerte at 25% av kvinnens diett var av marin art, og ga en kalibrert alder på AD 670-770 (Gulliksen 1998). Sjøvold (1974:166) hadde tidligere typedatert de innleverte funnene til 5-600-tallet, og analysene støttes av at begravelsen i form, plassering og innhold er typisk for en merovingertids kvinnegrav.

Ts8472 Edøy, Tromsø k.

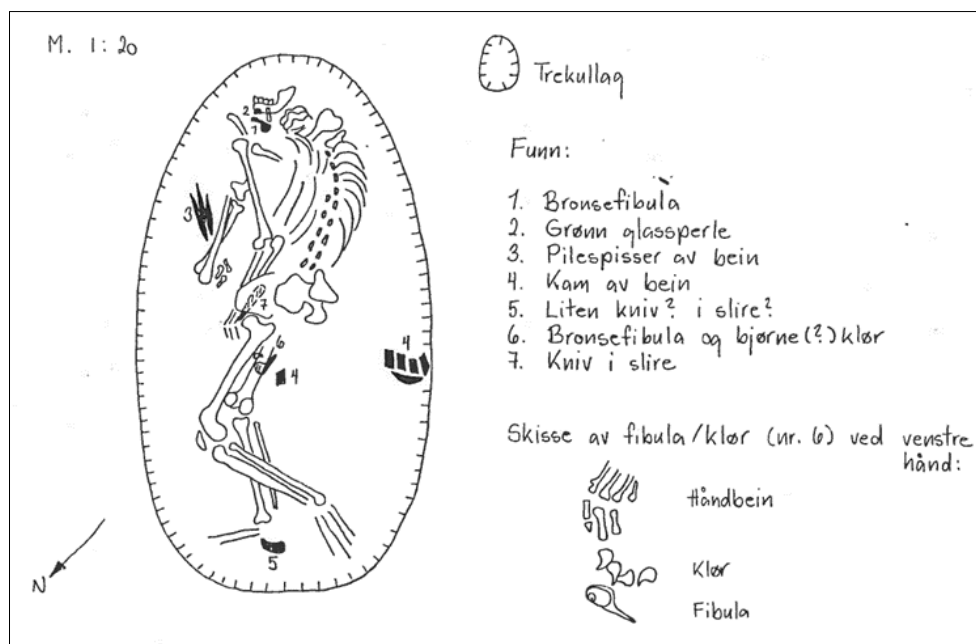
Edøya ligger i utløpet av fjordsystemet Malangen og er eksponert for storhavet fra nord og vest. Det er registrert svært mange kulturminner fra jernalderen i nærliggende områder på Hillesøya og Kvaløya, men ikke på Edøya. I løpet av utgravningen av den aktuelle grava ble det imidlertid funnet

¹¹ Skjellet er iflg. Unimus av arten *Cardium maximum*, men er av Roger Jørgensen identifisert som kamskjell (*Pecten maximus*) (brev til Anatomisk institutt 30.10.1997. Top.ark. TMU).

en utrast branngrav rett i nærheten, og det er godt mulig at sanden skjuler flere graver fra perioden (Hansen og Schultz 1985; Holand 1986).

Ved Skarvhalsen vest på øya (gnr.191/bnr.3) undersøkte TMU i 1986 en delvis utrast flatmarkgrav anlagt i skjellsand (grav 1). Grava kan tidligere ha vært dekket av et steinlag, hvis steinene som lå i skråninga nedenfor grava har rast ut i forbindelse med sandflukten som avdekket grava. Det ble ikke funnet andre steinkonstruksjoner i grava, men det ubrente skjelettet var lagt på et ovalt og klart avgrenset leie av trekull. Det lå på siden med hodet mot SØ og stammet iflg. funnkatalogen fra en mann, men det framgår ikke om kjønnsbestemmelsen baserer seg på en anatomisk analyse eller vurdering av gjenstandsmaterialet. Rett under haka lå en grønn glassperle som antakelig har vært et halssmykke, samt én av to bronsefibulaer (R-243). Den andre fibulaen lå ved venstre hånd og lårbein sammen med 4 bjørneklør, og ved hånden ble det også funnet noen tynne bronseringer. Ved venstre hofta har den avdøde hatt en kniv i slire, og ved høyre underarm lå tre pilspisser av bein. Det ble også funnet rester av en beinkam, samt en liten knivspiss som lå ved venstre fot (Holand 1986).

Figur 4 Romertidsgrav på Edøy, Tromsø k. (Ts8472). Skisse av skjelettet og funnene i grav 1 (Holand 1986:5).

Fibulaene var av litt ulik størrelse, men ellers ganske like. De er typedatert til yngre romertid (ibid), nærmere bestemt 200-tallet (Sandmo 1994:155f). Bjørneklørne lå samlet, og det har blitt foreslått at de kan ha vært festet til en bjørnefell eller til resten av labben, men da burde man enten ha funnet flere klør eller andre bein fra labben. Anne Karine Sandmo (ibid) har foreslått at klørne (og labben) kan ha ligget i en skinnpung.

Ts4020 Sandvik, Tromsø k.

Sandvika ligger sørvestvendt til ved Malangen, en fjord med utløp mellom Kvaløya og Senja. I Askeladden er det registrert tre flatmarksgraver på stedet (jf. Ask-ID 67703 og Ask-ID 47293). Her fant Ottar Sandvik i 1938 et kranium med kjevebein og en tann i potetlandet sitt, sammen med en del gjenstander som må regnes som typisk gravgods. Beina ble gravd ned igjen, men resten av funnene ble sendt til TMU (Gjessing 1938). Disse bestod av to ovale spenner (R-648), en sigd eller ljå, en saks (R-442), en kjøttkniv av hvalbein (á la R-450), og en perforert hjørnetann av bjørn omtalt som et hengesmykke.

Sjøvold (1974:158) har typedatert gravgodset til første halvdel av 800-tallet, altså vikingtid, og spennene tilsier at det antakelig dreier seg om en kvinnegrav. Ettersom bonden ikke hadde observert noen synlige gravstrukturer (jf. Gjessing 1938) er det sannsynlig at det dreier seg om en flatmarksgrav, selv om en evt. gravhaug uten kammer eller andre steinkonstruksjoner kan ha blitt tæret vekk av langvarig pløying.

Ts5751 Ask-ID 47290 Greipstad, Tromsø k.

Greipstad ligger ca 3 km ØSØ for Sandvika, strategisk plassert ved møtepunktet mellom Straumfjorden, Malangen og Gisundet, og med utsikt til flere sentrale vannveier. Gisundet går på innsiden av Senja og er den eneste innaskjærs vannveien sørover, mens Malangen munner ut i storhavet i nordvest og forgrener seg i flere lange fjorder og bukter mot innlandet i sørøst. Det er registrert hele 27 gravhauger på gården, samt 5 hustuffer og et stornaust (Munch & Munch u.å.; Munch u.å.a), og gårdens betydning understrekes også av at Greipstad er landets nordligste –stadnavn (Munch 1965:19). Grava med den mest markante plasseringen var anlagt på en odde som utgjør det sydligste punktet på Kvaløya, og ble undersøkt av arkeologer fra TMU i 1961.

Gravrøysa var nesten 10 m i diameter, men bare 0,5-1 m høy, noe som iflg. gårdeieren bl.a. skyldtes at tyskerne fjernet mye stein derfra for å bygge et seilmerke under krigen (Munch & Munch u.å.). Den var utstyrt med fotkjede og hadde et søkk i toppen som stammet fra en plyndringsgrop, som iflg. innberetningen var nesten 7,5 m dyp. Under utgravningen viste røysa seg å være bygget på fjellgrunn med mange sprekker og en stor forsenkning akkurat der. Noe skjelett ble ikke gjenfunnet, men det ble antatt at levningene var blitt lagt ubrente ned i en 2,5 x 1 m bred forsenkning i fjellet (Munch & Munch u.å.; Munch 1965:18f). Massene i krateret var sterkt omrotet, og ved siden av en nagle, noen kullansamlinger og noen udefinerte jernfragmenter ble det kun funnet en hestetann, en samling større sneglehus og en del bein som hovedsakelig stammet fra småvilt/fugl.

Det ble tatt ut noen kullprøver fra ansamlingene i røysa, men disse ble ikke datert. Fordi det heller ikke ble funnet typologisk daterbart gjenstandsmateriale av ordinær art er ikke gravrøysa nærmere datert enn til jernalderen. Basert på plassering og funnkontekst foreslo Munch (1965:18f) en datering til vikingtid, men iflg. Binns (1978:130) er gravas størrelse, fotkjede og prominente plassering på neset mest typisk for eldre jernalder. Hestetanna tilsier imidlertid at grava stammer fra yngre jernalder, for man finner vanligvis ikke hestelevninger i eldre graver (jf. bl.a. Oma 2000).

Undersøkelsene mine viser at denne regelen også er betegnende for nordnorsk gravskikk, og at også fuglebeina må regnes som en indikasjon på at grava stammer fra yngre jernalder (se fig.24 og fig.26). Med tanke på gravas morfologi, plassering og omrotede interiør er det imidlertid tenkelig at den kan ha hatt en lengre bruksfase og blitt gjenbrukt som kult- og gravsted fra eldre jernalder av. Kullrestene som ble funnet kan stamme fra rituell aktivitet knyttet til begravelsen, noe man ser spor av ved enkelte inhumasjonsgraver. Kullbitene kan f.eks. stamme fra bål som har blitt brukt for å sprengte opp og utvide sprekkene i berget om grava har blitt gjenbrukt eller anvendt som kultsted etter at den først var konstruert og tatt i bruk (jf. Glørstad & Wenn 2013:126ff; se også kap.2.2). Redeponering eller plyndring kan i så fall forklare hvorfor det verken ble funnet menneskebein eller tilvirkede artefakter i Rishaugen, samtidig som det kan forklare det motstridende inntrykket mellom dyrenedleggelsene og gravas utvendige karakteristika.

Søndre Troms – lokaliteter rundt Vågsfjorden

Vågsfjorden betegner havområdet mellom Harstadområdet og sydspissen av Senja, som sammen med øyene rundt Bjarkøy og Grytøya skiller den fra Andfjorden i vest. Fem lokaliteter i mitt utvalg ligger innenfor eller i utkanten av det definerte området.

Ts8462 Stangnes, Tranøy k.

Lokaliteten ligger lengst syd på Stonglandet, en halvøy som henger sammen med søndre del av Senja. Halvøya ligger rett vest for Tranøyfjorden og utløpet av Gisundet, vannveien som fører nordover på innsiden av Senja. Den aktuelle grava lå sørøstvendt mot Vågsfjorden og hadde utsikt mot store havområder og mange fjordutløp som ut fra kulturminnespredningen må ha vært viktige i jernalderen. Iflg. Askeladden er det registrert en gårdshaug på gården Stangnes, og det har tidligere vært flere gravhauger og et båtstøanlegg i området.

Her ble en velutstyrt våpengrav utgravd høsten 1985, etter at et lårbein og et enegget sverd hadde dukket fram fra åkeren under pløying. Deler av sverdet, flere pilspisser og en sigd ble funnet i en plogfure som også hadde dratt med seg skjelettets hender og deler av underkroppen, men plasseringen lot seg for det meste rekonstruere. Kraniet var også noe forskjøvet (og delvis knust),

men ellers så skjelettet ut til å ligge i sin opprinnelige stilling. Det lå på rygg i skjellsand med armene ned langs siden, og stammer fra en mann på 30-35 år av "langskallet rase" som har vært ca 170-175 cm høy (jf. analyserapport fra tannlege Magne Lorentzen, Top.ark. TMU). Sverdet (Type C, R-491) har etter plasseringen av hjaltknappen (R-494) ligget på hans høyre side med bladet pekende nedover. Inntil høyre arm (og med bladet utover) lå en øks av D-typen (Petersen 1919, fig. 33), og nedenfor den har de til sammen ni pilspissene (R-540) og sigden ligget. En lang spydspiss ble beskrevet å ligge på høyre side av kraniet, men det dreier seg antakelig om et skjeformet bor (avbildet under). En skjoldbule (á la R-564) som lå bak kraniet ble antatt å ha blitt flyttet samtidig med dette. To knivblader ble funnet i hoftehøyde, ett på hver side, og et skiferbryne og en fragmentert beinkam ble funnet ved venstre arm (Eriksen 1985a). Det ble også funnet en syl og et ildstål.

Figur 5 Funn fra vikingtidsgrav på Stangnes, Tranøy k. (Ts8462). Sigd og bor til venstre, sverd (R-491) med hjaltknapp (R-494) i midten og fragmentert beinkam til høyre.

Av dyrelevninger ble det funnet 5 dyretenner, en ryggvirvel av fisk og to (mulige) fuglebein. Tennene er ikke artsbestemt, og i rapporten understrekes det at dyrelevningene kan være tilført (Eriksen 1985b), men denne usikkerheten begrunnes ikke med pløyespor og må antakelig tilskrives utgravernes forventninger til gravgodset. Gjenstandene er typedatert til vikingtid.

Ts71-76 Krøttøy, Bjarkøy k.

Krøttøya ligger mellom Bjarkøya og den sørvestre tuppen av Senja, og er en av flere øyer som definerer skillet mellom Andfjorden i vest og Vestfjorden i øst. På vestre del av øya finnes to Askeladd-registrerte gravfelt fra jernalderen som har utsikt mot Andfjorden.

Beskrivelsen i gjenstandsdatabasen tilsier at det aktuelle funnet ble gjort i en vid og lav gravhaug utstyrt med fotgrøft. I en oversikt over funn og fortidsminner i Bjarkøy kommune (Topografisk arkiv, TMU) står det at haugen lå på et sted kalt Volden og var en av 8 registrerte gravhauger på øya. Ifølge denne inneholdt grava hele 7 hestetenner og 4 svinetenner, som ble funnet sammen med et håndsnellehjul av leire¹² og tre utskårede beinartefakter, derav et ornamentert og spisset beinstykke som kan ha tilhørt et seletøysbeslag. Annen dokumentasjon finnes ikke i arkivet og noe skjelett

¹² Eller bein, iflg. Gjenstandsbasen.

nevnes ikke, men spinnehjulet tilsier at det antakelig dreier seg om en kvinnegrav. Dyretennene tilsier at funnene kan grovdateres til yngre jernalder (jf. fig.24-26), en datering som støttes av spinnehjulet og det mulige seletøysbeslaget (Jørgensen 2005:385; Bunse 2010:74f).

Ytre Elgsnes, Harstad k.

Ytre Elgsnes utgjør det nordligste ytterpunktet av Hinnøya, ytterst på en lang halvøy som stikker ut i Toppsundet og «peker» mot Andfjorden i nordvest. Her ligger en nordvendt bukt som er skjermet av to nes. Innenfor denne har det blitt gjort flere rike gravfunn, deriblant to som skal beskrives her.

Ts3071

Under jordarbeid ble det på 1920-tallet oppdaget en grav som lå 0,5-1 m under overflaten. Grunneierens beskrivelser tyder på at det ikke fantes noen overflatemarkeringer eller konstruksjonstrekk som kan knyttes til grava. Skjelettet som ble funnet stammet fra en kvinne som lå på rygg med hodet mot NØ og armene i kryss over hoftene. Hun var plassert på et tynt lag med fjæresand som dekket et kullag på 7-8 cm. Over brystkassen og hodet ble det funnet svartbrente fjærestein, men selve skjelettet var ubrent og relativt dårlig bevart. Under haken ble det funnet en konisk bronsespenne og en velbevart tøybit, og på brystet lå det ytterligere to runde bronsespenner. Rundt halsen har hun hatt et perlekjede med ca 250 perler (bl.a. av hvalrosstann og glass), og på skuldrene har det siddet to bronsenåler. I tillegg var hun utstyrt med saks (R-442), sigd, skrinhaspe, nøkkel og kam, og ved venstre hofta ble det funnet en kniv, pinsett og øreskje. Til venstre for leggbeina lå to uidentifiserte dyrebein (Engelstad & Gjessing 1929:11ff). Smykkene tilsier en datering til tidlig merovingertid, antakelig 600-tallet (Sjøvold 1974:137f).

Ts6740

Denne grava ble oppdaget i forbindelse med pløying i 1974, og ble utgravd året etter (Reymert 1975). Den var markert med en samling stein som i rapporten omtales som en røys, men som ut fra bilder og beskrivelser like gjerne kunne kalles en steinlegning. Det var sandblandet jord mellom steinene, og selve grava lå også i sandblandet jord, i østre del av noe som ble tolket som restene av et kammer orientert fra øst til vest. Røysa var omrotet i SØ hjørne og skjelettet var i uorden (et av ribbeina var tredd gjennom underkjeven), så grava ble antatt å ha vært plyndret. Ved siden av skjelettet ble det funnet rester av to knivblader, én rød glassperle, noen udefinerte jernfragmenter og et 6,5 cm stort albueskjell. På bunnivået utenfor røysa ble det funnet en celt og en stor fiskekrok (Ts6742). I prøvesjakt utenfor steinsamlingen ble det funnet et kranium og to pilspisser, en av jern og en av bein (Ts6741). Det er nærliggende å tro at alle disse funnene har tilhørt en egen grav (ibid).

Glassperla sannsynliggjør en datering til merovingertid (Vinsrygg 1979). Skjelettet var ikke komplett, men analysene av levningene tilsier at det tilhørte et barn på 13-15 år og hadde misdannelser som kan skyldes lepra eller C-vitamin-mangel/skjørbuk (Lorentsen og Solheim 1988). Fordi lepra ikke har hatt noen kjent utbredelse i Nord-Norge i perioden ble skjørbuk ansett som den mest sannsynlige diagnosen, men det er grunn til å revurdere dette argumentet etter at et barneskjelett som 20 år senere ble funnet i en merovingertidsgrav på Andøya fikk en relativt sikker lepradiagnose (jf. Lorentsen 1996).

Ts521-5 Bergseng, Harstad k.

Funnene er gjort vest for Bergselva, i et relativt flatt område mellom tre åser der det er registrert flere grav- og gårdshauger. Den nevnte elva løper ut i Indre Bergsvågen ca 1 km lenger NØ, en naturlig havn som later til å være godt skjermet mot vær og vind og ligger i møtetpunktet mellom Toppsundet og Vågsfjorden.

På gården Tofta er det funnet en spydspiss av jern, noen kleberkarstykker, to jernnøkler og en hengelås av jern (Ts521-525). De lå sammen med "en mengde dyrebene, skjælsand og sneglehus" som ikke har fått egne funn-nr. i gjenstandsdatasene. Iflg. et skriv fra Povl Simonsen (1953:6, Top.ark. TMU) ble dyre- og menneskebein funnet sammen, ved siden av noen gammetufter.

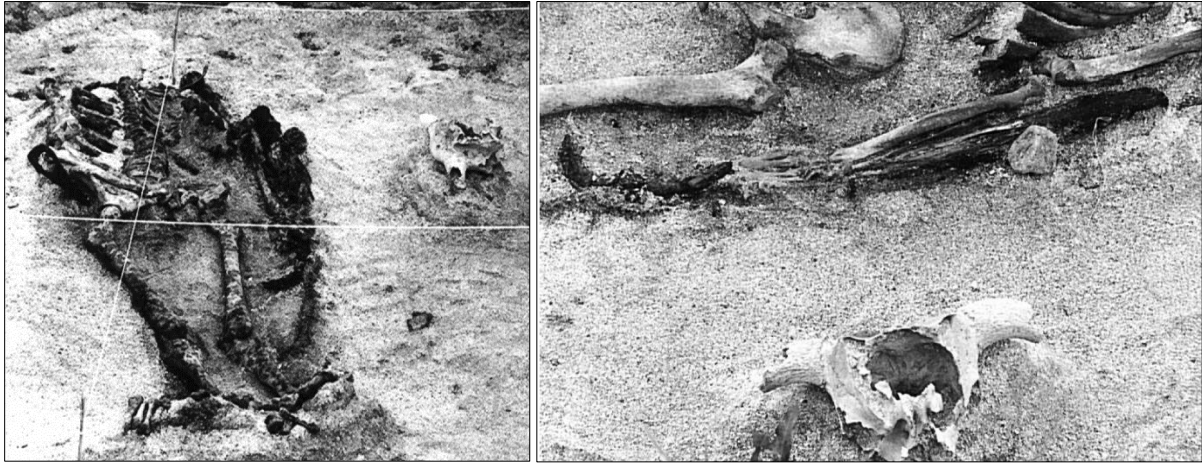
Mangelfull dokumentasjon og artsbestemmelse gjør det vanskelig å si noe mer enn at det dreier seg om en grav med dyrenedleggelse, anslått å stamme fra vikingtid (ibid). Beskrivelsen av skjellsand styrker inntrykket av at det dreier seg om en grav. Gravgodset gir ikke grunnlag for overbevisende kjønntolkninger, selv om spydspissen er typisk for mannsgraver. Nøkler forbindes ofte med kvinnegraver, men «ordinære» nøkler kan man finne i mannsgraver også. Gammetuftene som nevnes er ikke daterte og trenger ikke å være samtidige, men minner om at nærhet til (og interaksjon med) samene kan ha hatt betydning for både plasseringen av grava og dyreofrene i den.

Ts 10340 Ask-ID 27185 Nord-Rollnes, Ibestad k.

Lokaliteten ligger på østkysten av Nord-Rollnes, som utgjør den nordligste odden av øya Rolla. Her ligger et flatmarksgravfelt på en strandvoll ved sjøen, i et skjellsandholdig område vest for bukta Kjos. Det har ved flere tilfeller blitt pløyd opp menneskebein i området, noe som bl.a. har resultert i tre storfunn av våpengraver.

I 1970 ble en umarkert og relativt grunn mannsgrav funnet på et jorde og utgravd av arkeologer fra TMU. Skjelettet lå i skjellsand under et tynt og glissent lag med flate stein, og ble anslått å tilhøre en ca 60 år gammel mann på ca 165 cm. Han var gravlagt med en behornet dyreskalle og et bogbein på venstre side av seg, og en kjeve og tann som i likhet med kraniet sannsynligvis stammer fra storfe.

Ved høyre hofte hadde han en jernøks, og på venstre side ble det funnet en stor og liten jernkniv som delte én treslire. Ved venstre hånd lå en jernsigd, og 4 jernnagler ble funnet i tilknytning til grava. Det ble også funnet udefinerte keramikkskår og noe trekull (Omberg 1970).

Figur 6 Vikingtidsgrav på Nord-Rollnes, lbestad k. (Ts10340). Skjelett og oksehode fotografert in situ fra SSØ (v) og ØSØ (h). På bildet til høyre ligger oksehodet i forgrunn. Sigden synlig foran skjelettets lårbein. Sverdet ligger inntil underarmsbeinet.

Store biter av skjell og sneglehus antas i rapporten å være naturlige, men med tanke på funnene på Bergseng (Ts521-5) og andre lokaliteter i utvalget mitt er ikke det en selvfølge. Bare 2x3 m av grava ble åpnet (ibid), noe som er synd fordi en del små, udefinerte og uinnsamlede bein dukket opp i utkanten av området. I Gjenstandsbasen er grava datert til merovingertid.

Andøya

Andøya ligger mellom Andfjorden i øst og storhavet i vest. På den nordlige halvdel av den store øya ligger sju av gravene i utvalget mitt, fordelt på fem lokaliteter.

Ts10604 og Ts10907-9 Ask-ID 150901 Toften, Andøy k.

Vendt mot nordvest og ca 4 km fra Andøyas nordligste punkt ligger Toften. Lokaliteten ligger eksponert til på en høyde av flygesand, der storhavet fyller synsfeltet fra NØ til V. Utgravning ble utført under vanskelige forhold i 1994 og 1995, etter at ureglementert gravearbeid ved raketstasjonen avdekket skjelettdeler, steinkonstruksjoner og et enegget sverd i den lett eroderbare skjellsanda. Det dukket også opp ulike dyrebein som i utgangspunktet ikke ble ansett å tilhøre grava (Hauglid 1994; Valen 1994; Valen 1996).

Gravrøysa som skulle undersøkes omtales i rapportene som steinsetting I. Den hadde nærmest blitt snittet av den maskinelle gravingen, men ble målt til en lengde på 2,4 m og høyde på 0,4 m. Den var tilsynelatende halvsirkelformet, men hadde en spissoval fortsettelse mot vest som gikk inn under

Figur 7 De avdekkede steinsettingene på Toften, Andøy k. (Ts10604).
Foto fra Tromsø Museums lysbildearkiv. Fotografert mot ØNØ.

steinsetting II, en struktur som er beskrevet som en spissoval røys og ble delvis undersøkt i forbindelse med utgravningen av steinsetting I. Det er sannsynlig at de to røysene har hatt samme form før steinsetting I ble skadet. Steinsetting III og IV var også i kontakt med nr. II, som dermed framstår som et sentrum i et lite gravfelt, selv om stratigrafien tilsier at den var yngre enn røysa til diskusjon.¹³ (Valen 1994; Henriksen 1995)

Steinsetting I var omgitt av store kantsteiner, og innenfor denne var det flere lag med mindre stein. Restene av røysa inneholdt 2 steinkamre. Steinkammer 1 inneholdt skjelettet av en kvinne på nærmere 60 år (ts10603a), forholdsvis rikt utstyrt med bl.a. tre ovale bronsespenner og ti perler av glass og bergkrystall. Hun hadde også fått med seg et vevsverd av jern, to jernkammer, en jernkniv, en

«kjøttkniv» av bein, et skiferbryne og – muligens – et spinnehjul av bein og en nøkkel.

Skjelettet i kammer 2 (Ts10604) stammer fra et leprasmittet barn (muligens gutt) på ca 12 år. Sykdommen antas å ha kommet fra England, der lepra var utbredt fra 400-tallet (jf. Lorentsen 1996). Barnet lå på rygg og hadde fått en hund lagt på tvers over overkroppen sin. Hunde- og barneskallen lå inntil hverandre, omkranset av større steiner, og ryggvirvlene av en fisk lå langs barnets høyre side. Kun to andre gjenstander ble funnet i kammeret: en jernkniv ved barnets midje og en udefinert jerngjenstand ved venstre fot. Under et steinlag bak barnets hode lå skjelettet av en mann i 50-årene (Ts10605a). Denne personen var kun blitt utstyrt med et stort bryne og en liten kniv, og begravelsen

¹³ De andre strukturene ble ikke utgravd. Steinsetting III var en svakt buet/oval røys, mens undersøkelsene som ble utført i 1995 avslørte at steinsetting IV antakelig bestod av to separate strukturer: en trekantet røys og en spissoval, åpen steinkonstruksjon (Henriksen 1995).

hans framstod «noe uvøren». Alle skjelettene lå på et mørkt lag som er tolket som rester av bark og var dekket med skjellsand som inneholdt rester av treverk og små mengder fiskebein og blåskjell. (Valen 1995:9; Valen 1996; Henriksen 1996:1; Lorentsen 1996)

Ca 20 cm under gravene som ble dokumentert i 1994 ble det året etter identifisert enda en begravelse, grav IV (Ts10909). Stratigrafien tilsier at dette er den eldste av gravene i røysa, men den var blitt så ødelagt av raketstasjonens gravearbeid og den påfølgende erosjonen at verken skjelettdeler eller gravstruktur kunne defineres nærmere. Man kunne imidlertid konstatere at hunde- og menneskebein var blandet sammen, og at hunden så ut til å ha ligget over den avdødes venstre fot. I de samme lagene (5-7) og antakelig i tilknytning til samme grav ble det funnet en god del fiskebein, en del hvalbein, en sauekjeve og noen biter av kråkeboller. I det mørke laget under skjelettet ble det funnet jernfragmenter som kan ha vært nagler; ellers ble det funnet en kniv, en beinkam og 8 udefinerte jernsaker (Henriksen 1996).

Ved siden av de fire beskrevne skjelettene/begravelsene ble det funnet rester av to andre mennesker som antakelig har tilhørt den samme gravrøysa, sammen med ribbein av hval og andre dyrebein. Et av de ødelagte skjelettene har tilhørt et barn på 3,5 – 4 år (Ts 10601/Ts 10907; jf. Lorentsen 1996), men beina fra det andre “hjemløse” individet (Ts10602) har ikke blitt analysert/definert. Det ble ansett som sannsynlig at de ødelagte skjelettene tilhørte steinsettinger fra samme nivå og røys som de tre som ble dokumentert i utgravningens første år (Henriksen 1996:8). Basert på de ovale brosjene fra kvinnegrava og det eneggede sverdet som ble funnet i løsmassene er gravrøysa anslått å stamme fra 700-tallet, altså sen merovingertid (Valen 1994:9; Valen 1996:25f).

Figur 8 Barneskjelett in situ. Steinsetting 1, kammer 2, Toften, Andøy k. (Ts10604). Foto fra TMUs lysbildearkiv.

Det er nærliggende å tro at dyrebeina som ble funnet i løsmassene stammer fra den ødelagte gravrøysa, i likhet med sverdene og menneskebeina. I et skjellsandområde ved kysten er det imidlertid ikke noen selvfølge at kråkebollebiten, hval- og fiskebein stammer fra rituelle nedleggelse når de ikke kan knyttes til noen sikker kontekst, og av samme grunn er det umulig å si om det var intensjonelt eller tilfeldig at skjellsanda skjelettene lå i inneholdt små mengder fiskebein og blåskjell.

Trerestene som ble funnet er også interessante og kan potensielt sett stamme fra kister e.l., men de ulike fragmentene kan like gjerne være naturlige økofakter i skjellsanda. En slik tolkning styrkes av at verken kråkeboller eller blåskjell er dokumentert i noen av de andre gravene i undersøkelsesområdet mitt, og heller ikke er kjent fra samisk graver i regionen (Schanche 2000). Bein fra fisk, hval og landlevende pattedyr er derimot relativt vanlige innslag i gravgods fra yngre jernalder, så selv om konteksten var omrotet og tilknytningen ikke ble ansett som helt sikker (Henriksen 1996) tolker jeg dem som ble funnet i tilknytning til grav IV som rituelle nedleggelse. Dyrebein fra løsmasser som ikke kan knyttes til enkeltbegravelser må imidlertid utgå.

Ts4371 Ask-ID 27717 Skarstein, Andøy k.

Skarstein ligger sørøstvendt til på nordre del av Andøya, og har utsikt over Andfjorden. Her undersøkte Thorleif Sjøvold to båtformede graver våren 1948, etter at skjelettfunn var blitt varslet høsten før. Gravene var orientert N-S og lå etter hverandre på en slette, ca 150 m vest for sjøen og 1,6 m.o.h. Begge var ca 12 m lange, 6 m brede og $\frac{3}{4}$ - 1 m høye. Grav 1 hadde fotkjede av rullestein og var fylt med skjellsand. Haugen var blitt avtorvet før arkeolog kom til stedet, men var ellers intakt. Grav 2 hadde opprinnelig en fin fotkjede av kantstilte heller, men var nesten helt bortgravd (ned til kjerneverøysa) og ødelagt av bonden før utgravningen kunne starte. Skjelettmaterialet fra gravene var imidlertid godt bevart.

En gammel plyndringsgrop avslørte at Grav 1 hadde vært åpnet tidligere. I de øvre lagene ble det funnet en del fiskebein og margkløvde knokler som etter analyse viste seg å stamme fra lam eller killing. Ellers lå mesteparten av gravgodset under de sammenrotede skjelettdelene, der det ble funnet 3 beinkammer (hovedtype R-447), en kjøttkniv av hvalbein, saks (R-443), tein, skrinbeslag og skrinhank av jern, og et håndteinhjul av kleber. Et tilspisset stykke hvalbein var satt rett ned i haugfyllet litt sør for skjelettet. (Sjøvold 1948)

Brevveksling ang. anatomisk analyse tyder på forvirring i forhold til hvilket beinmateriale som tilhørte hvilken grav, da det var uoverensstemmelse mellom informasjonen Sjøvold hadde skrevet i funnkassene og i følgebrevet. Det ene skjelettet tilhørte en eldre mann, mens det andre tilhørte en kvinne på ca 35 år (jf. Schreiner 1948; Sjøvold 1948b; Sjøvold 1974:126f). Gravgodset beskrevet i grav 1 er typisk for kvinnegraver fra perioden (og tilsvarende svært atypisk for mannsgraver), så jeg vil her forholde meg til informasjonen som var skrevet i kassene og som definerer Haug 1 som en kvinnegrav. *Begge* skjelettene var iflg. brevet fra Schreiner (1948) innsendt (og formodentlig funnet) sammen med dyrebein av lam/killing, diverse fuglebein og deler av et fiskekranium. En ryggvirvel fra grav 2, kanskje av rein, ble pga. bevaringstilstanden anslått å være svært mye yngre enn de andre

funnene (ibid). Ellers ble dyrebeina antatt å stamme fra samme tid som menneskelevningene. Sjøvold (1974:126f) daterer gravene til vikingtid på grunnlag av saksa som ble funnet i grav 1.

Ts11765 Stave, Andøy k.

Stave ligger vest på Andøya og er kun skjermet mot storhavet av enkelte små holmer og skjær. Lokaltiteten ligger i et område med mange gravrøyser og –hauger fra jernalderen; hele 29 hauger og en flatmarksgrav er registrert på gnr. 36. I nærområdet er det også registrert to sieidier, et ledegjerde og flere etterreformatoriske bogasteller, som alle kan relateres til samisk kultur.

Grava ble oppdaget under grøftegravning og utgravd av TMU i 2005. Den hadde ingen synlig overflatemarkering, og om den har vært dekket av en gravhaug må denne ha blitt helt utjevnet av jordbruk og veibygging. Grava bestod i en 6,5 m lang båt satt ned i fin skjellsand under et tynt jordlag. En grøft var gravd tvers gjennom båten fra for til akter, og skjelettrestene som ble funnet var sterkt omrotet. De ser ut til å stamme fra en kvinne på 35-45 år (jf. Yilmaz 2005). Skjelettet av en hund ble funnet inntil ryggsøylen hennes, og hun har hatt en oval bronsespenne festet til klesdrakten.¹⁴ Hun var også utstyrt med en likearmet bronsespenne, en glassperle, en beinkam, to spinnehjul, en sigd og flere jerngjenstander (Hügel 2005). Et sneglehus har blitt inkludert i gjenstandslistene, men er ikke omtalt i rapporten. Det er derfor uklart om det skal tolkes som nedlagt gravgods eller om det hørte naturlig til i skjellsanda.

Trevirket fra båten ble artsbestemt til bjørk, og de kalibrerte 14C-dateringene ga dateringene 670-870 AD og 640-730 AD. Den likearmede spennen kan etter dekoren og utformingen å dømme være av Jensens type 1.3 og stamme fra siste del av folkevandringstid (525-575 e.Kr.) (Hügel 2005:8; Jensen 1998: 23, 55ff), mens den ovale spennen er av typen R-647, som har vært vanlig på 800-tallet (Petersen 1928:33; Eldorhagen 2001:24). Dette tilsier at den likearmede spennen var relativt gammel da den ble lagt i grava, som må antas å stamme fra starten av eller overgangen til vikingtiden.

Myre, Andøy

Myre ligger rett ved Andfjorden, på østsiden av Andøya. To av gravene i mitt utvalg ligger her, og i sin gravningsrapport nevner Thorleif Sjøvold (1950) at det har vært mange gravfunn (og gravhauger) i området.

Ts4466

Under tomtegravning ble det i 1950 funnet en spydspiss, en celt, et skiferbryne og et ubestemt krumt jernstykke 30-40 cm under bakkenivå. I tillegg ble det funnet skjelettrestrester av menneske, hest og

---

¹⁴ Fragmenter som ble funnet tyder på at det har vært to av disse, noe som også passer med det som oppfattes som vanlig kvinneutsmykning i perioden.

hund (jf. Sjøvold 1950), men disse ble verken tatt vare på eller oppført i funnlistene. Det var ikke noen synlig haug på stedet (ibid), og ingen ytterligere informasjon om lokaliteten eller plasseringen av gjenstandene finnes.

Sjøvold (1974: 124) definerer funnet som en flatmarksgrav som han har typedatert til sen merovingertid (700-tallet), tilsynelatende på grunnlag av spydspissen (se også Gjessing 1934, pl.XX).

Ts5034

Det meste av informasjonen nedenfor stammer fra funndatabasen Unimus, som refererer til Jnr. 106/53, en funnbeskrivelse (med plantegning) som nå ser ut til å være tapt fra Topografisk arkiv, TMU. Undersøkelsen ble utført av Birger Kristiansen, en lokal tillitsmann utnevnt av TMU.

Den andre av Myre-gravene som skal behandles her ble funnet i en sandhaug ca 40 m fra havet og ble undersøkt i 1954 (Bunse 2010). Grava var konstruert som en båtformet steinsetting inndelt i seks «skip» definert av indre steinrekker. Konstruksjonen var orientert N-S og var 11,5 m lang og 2-2,5 m bred. Det sydligste rommet inneholdt et skjelett lagt med hodet mot NNØ og utsmykket med to rørformede millefioriperler, to kremmerhusformede bronseperler og en ornert bronseplate, muligens en spenne. Den avdøde hadde også fått med seg to vektskåler av bronse, en kjøttkniv og to vevsverd av hvalbein, et av dem med sirkelornamentering. Gravgodset tilsier at den gravlagte var en kvinne.

Det nest sydligste rommet inneholdt dyre- og menneskeknokler som ikke later til å ha blitt nærmere analysert. Det største rommet (i midten) inneholdt kun skjelettresten av en voksen mann, men var nokså omrotet av tidligere graving. De to neste rommene inneholdt tenner og beinresten av hest, ku «m.m.», samt to runde glassperler, en del «forrustedede jernstumper» som inkluderte bladet av en våpenkniv eller et sverd, og en bjørnetann. Det nordligste rommet var tomt. Iflg. Laura Bunse (2010: 65f) stammer hestebeina fra flere ulike dyr. Dyrebeinas beliggenhet lar seg ikke knytte til én av de gravlagte, men bør antakelig ses som felles gravoffer for menneskene i «båten» (ibid). Grava er anslått å stamme fra vikingtid (jf. kopi fra Tromsø museums tilvekstkatalog, Top.ark. TMU).

Langøya og Risøya

Langøya kan med litt godvilje kalles en hesteskoformet øy som har “buen” vendt mot Andøya i NØ og endene mot SV. Alt mitt materiale fra området (11 graver) stammer fra disse “tuppene”, unntatt én lokalitet fra Risøya. Den ligger rett over Langøysundet fra den sørøstligste enden av Langøya.

Søberg, Bø k.

Søberg ligger på den sørvestligste delen av Langøya, rett vest for Førpollen. To av gravene i utvalget mitt ligger her, anlagt ved en sørvendt bukt med utsikt mot åpent hav i S og SV.

Ts4415 Ask-ID 17972

Innlevert materiale fra usakkyndig gravfunn. I Askeladden sannsynliggjøres det at funnet tilhører lokaliteten med Ask-ID 17972, på grunnlag av gjenstandsmaterialet og tid og sted for funnet. Top.ark. TMU mangler dokumentasjon om funnene, men iflg. databasene lå grava lå ca 100 m fra havet og ble funnet under tomtegraving på starten av 1950-tallet.

Tre jernfragmenter (inkl. en mulig spydtange med trefragmenter), en båtsøm med trerester og tre kuskjell er de eneste innmeldte funnene fra lokaliteten. Grava later altså til å ha vært en båtgrav utstyrt med spyd, muligens også andre våpen eller redskap. Iflg. en lokal informant lå kuskjellene plassert rundt skjelettets kranium (jf. oppføring i Askeladden). Rundt skjelettet fantes det mørke flekker i en halvsirkel som antakelig bør tolkes som organiske spor av båten.

Spydet gjør det sannsynlig (men ikke sikkert) at det dreier seg om en mannsgrav, men når det gjelder datering er det lite å gå på. Båten antyder imidlertid en datering til yngre jernalder, og det samme gjør de nedlagte skjellene, som i lys av mine undersøkelser særlig peker mot merovingertid (jf. kap.3.2; fig.24-26).

Ts11649 Ask-ID 8171

Lokaliteten ble oppdaget og skadet under grunnarbeid i 1972 og utgravd året etter. Deler av skjelett- og gjenstandsmaterialet var innsendt til TMU før undersøkelsene startet.

Grava lå i skjellsand under en svak forhøyning som tolkes som en nedpløyd gravhaug, og var utstyrt med kiste eller rammeverk av tre (uten identifiserte nagler). Kista var 1,5 m lang og 0,8-1 m bred (den bulet ut på midten), orientert Ø-V. Menneskelevningene stammer fra en ryggskadet kvinne på ca 40 år (jf. Torgersen 1974). Hun var lagt på rygg med hodet mot vest i nordre del av kista, og inntil henne langs søndre langvegg lå en hodeløs hund. Kvinnen ser ut til å ha hatt en jernsigd i venstre hånd, og var også utstyrt med hårnål og kam av bein. Ellers inneholdt grava et vevsverd av hvalbein, en armring av bronse, et spinnehjul av bergart, en nøkkel og ei hvalbeinsplate, samt spor av et ovalt treskrin med hank av jern. En jernnagle kan stamme fra skrinet eller kista (Johansen 1973).

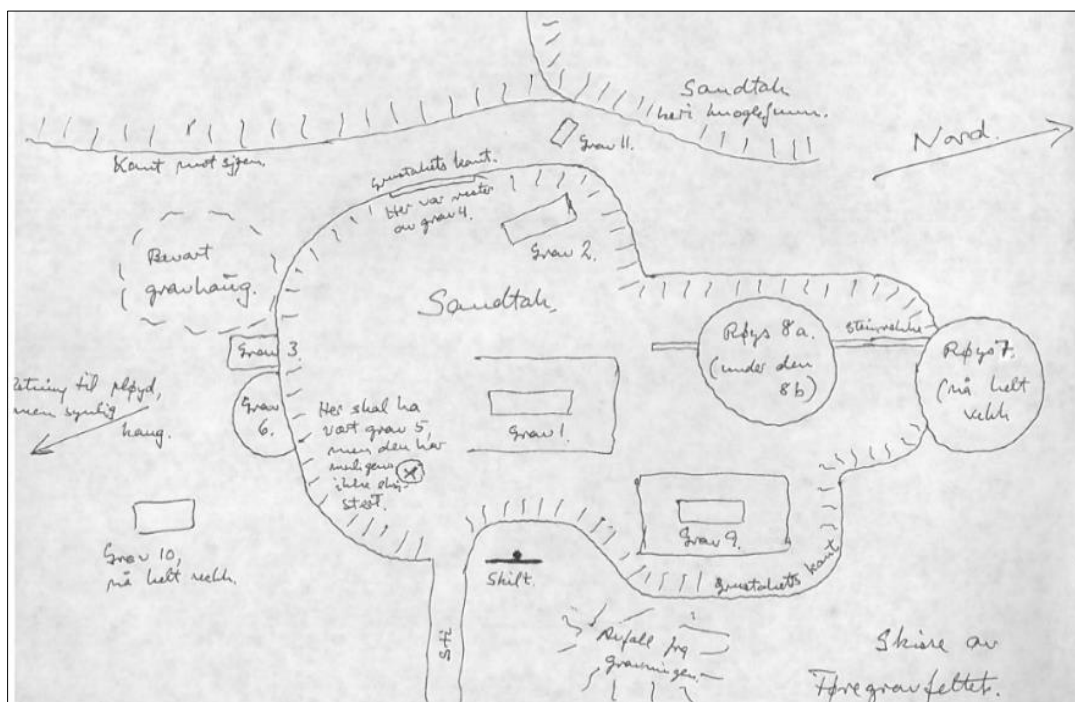
Når det gjelder identifiserte dyrearter er resultatene fra de zoologiske analysene verken inkludert i innberetningen eller gjenstandsdaten, som derfor ikke informerer om andre dyr enn den hodeløse hunden. Kinn- og kjevebein fra denne ble identifisert senere, og kan tyde på at hundens

hode har blitt knust og ikke avkuttet. Det viktigste resultatet av de zoologiske undersøkelsene er imidlertid at det også ble identifisert levninger av toppskarv (fotbein), torsk (virvel), storfe (tann) og svin (skulderbladfragment) (Olsen 1974). Det er verd å merke seg at hver art bare er representert med ett utvalgt bein.

En pressemelding fra 1973 annonserer at grava stammer fra 900-tallet (Topografisk arkiv, TMU), men funnene gir egentlig ikke grunnlag for nøyere tidfesting enn yngre jernalder.

Ts 5337-46 Føre, Bø k. Gravfelt med Ask-ID 8915

Øst for Sjøberg (forrige lokalitet) ligger Førpollen, og på østbredden av denne ligger en odde som har utsikt mot storhavet gjennom utløpet av pollen i VSV. Her er det funnet så mange gravfelt og enkeltstående gravminner fra jernalderen at odden nesten kan omtales som en lokal nekropol. Gravfeltet som ble undersøkt i 1955 er definert av røys- og kammergraver fra yngre romertid og folkevandringstid, og så mange som seks av disse gravene inneholdt dyrelevninger. De aktuelle gravene lå innenfor eller nært Ask-ID 8915, et vernet gravfelt med vid avgrensning som omslutter den vestvendte Sandbakken helt ned til sjøen. Det er funnet lignende kammergraver på Førholmen, litt sør for gravfeltet på den omtalte odden, der det også er registrert noen store nausttuffer som ble

Figur 9 Slettebos oversiktsskisse av gravfeltet på Føre, Bø k. (Ts5337-5346). Top.ark. TMU

antatt å være samtidige med gravene (Slettebo 1955). Senere har bl.a. to båtgraver fra yngre jernalder blitt utgravd på stedet, men bare en av dem er beskrevet her. Denne var anlagt helt SV i gravfeltet med ID 8915, og inneholdt bl.a. et intakt hundeskjelett.

De to første gravene i området ble identifisert og undersøkt av Povl Simonsen og Jørgen Slettebo i 1955, etter rapporter om gravfunn i et sandtak påvirket av både sandflukt og sanduttak. Sandflukt og -akkumulasjon har også påvirket plasseringen av gravene, for to av dem (VIII a og b) var bygget oppå hverandre, kun atskilt av fem slike sand- og torvlag. Ved siden av å vise at plassen har vært i bruk som gravfelt i lengre tid utgjør de lagvise avsetningene av sand og torv en naturlig stratigrafi som ble brukt som grunnlag for relativ datering av gravene som ble undersøkt. Basert på denne plasserte Slettebo (1955) de sju gravene fra den sentrale delen av gravfeltet i en kronologi med to godt atskilte hovedbruksfaser. Etter utgravningen ble fire av gravkamrene (I, II, VII og IX) restaurert og bevart som faste kulturminner. Det er for øvrig verd å nevne at Slettebos opprinnelige nummerering av gravene ble omgjort etter at grav V ble omdefinert som et løsfunn, noe som har ført til at grav VI, VII, VIIIa og VIIIb i ettertid har fått numrene (hhv.) 5, 6, 7 og 8. For å minimere forvirringen vil jeg heretter omtale gravene med vanlige tall som refererer til det nye systemet, men der systemene ikke stemmer overens vil jeg oppgi begge versjoner i overskriftene.

I flere av gravene er dyreknokler og fiskebein som ble funnet i sandlag over gravene (helt opp til gresstorva) inkludert i funnlistene og beskrivelser, men disse er ute av kontekst og må anses som sekundære eller urelaterte. Grav 5 (Ts5341) og grav 9 (Ts5345) er derfor ekskludert fra utvalget og er kun beskrevet i appendix. Bein funnet i toppen av røysene kan derimot være senere eller samtidige offergaver rettet mot grava, den gravlagte og/eller (andre) makter, selv om også de kan være sekundære økofakter.

Ts5337 Grav 1

Denne grava ble oppdaget under sanduttak i 1954, og de fleste av gjenstandene ble sendt inn av finnerne. Skjelettet var plassert i en stor steinkiste dekket av heller og en lav røys, og var godt bevart. Det har tilhørt en mann på 20-25 år som lå på rygg med hodet mot syd, hvilende på en steinhelle der det også var plassert et leirkar. Gravgodset besto ellers av et sverd (R-188), to doppsko (R-198), en skjoldbule (R-221) og et fragmentert håndtak (R-222), to spydblader (R-206) og en remspenne av bronse – samt fire bjørneklør og det todelte skjelettet av en stor hund. Forparten av hunden lå nedenfor likets føtter mens bakparten lå på tvers av steinhella som fungerte som hodepute. Spydene har ligget på høyre side av liket, sverdet var festet til venstre skulder, og skjoldet (som hadde bevarte tre rester med rød og blå maling på) har dekket midjen og lårene. Under skjelettet lå et lag trekull med store kullbiter, samt et organisk lag som Simonsen (1958) pga. klørne antok stammet fra et bjørneskinn. Iflg. Gjenstandsbasen ble det også funnet fragmenter av en tilspisset "gren" av et reinhorn som ikke er nevnt andre steder. Slitespor tydet på at den hadde vært brukt som et slags redskap. På grunnlag av våpnene er grava typedatert til siste del av romertid, ca. 350-400 e.Kr.

Figur 10 Skjelett in situ i gravkammer 1, Føre, Bø k. (Ts5337). Hundebein synlige i fotenden (nord).

Ts 5338 Grav 2

Konstruert omtrent som grav 1, men sidene av denne kisten var bygget av runde fjæresteiner istedenfor heller, og grava var helt urørt og intakt da Simonsen og Slettebo åpnet den. Også her lå skjelettet på rygg med hodet i sør, og ved fotenden lå en del udefinerte dyreknokler som antakelig stammer fra en hund. Skjelettet stammet fra en kvinne på 30-35 år. Hun var blitt pyntet med to bronsehårnåler, en ringsølje¹⁵ av jern, og en bronsefibula som antakelig hadde vært festet i halsregionen. Hun hadde én jernkniv ved venstre underarm (som kan ha ligget i hånden hennes) og én som antakelig har vært festet i beltet sammen med en jernring. På den ene foten hennes lå et spinnehjul av bein, og høyre hånd ser ut til å ha holdt fast i nebbet av måkefuglen havhest. Sju bjørneklør ble funnet i gravkammeret, i ulike deler av kammeret. Simonsen (1958) relaterer klørne til et svart, organisk lag som dekket flyvesanden under liket, og som han tolker som spor av et bjørneskinn. I et åpent rom ved fotenden av kammeret sto et intakt(!) romersk¹⁶ glassbeger og et spanformet leirkar på en ring av karforingskitt. Nord for dette lå en treplatet beinkam, en jernnål og

¹⁵ Jf. Simonsens (1958) innberetning. Denne er ikke nevnt i databasenes gjenstandslistene, men det er mulig han refererer til en jernring som iflg. Unimus befant seg i beltet hennes.

¹⁶ Eller tysk, jf. Bruun 2007: 49.

et spinnehjul av skifer. Innerst i nordvestre hjørne lå en beinnål og to dekorerte hårpiler av bein som var stablet oppå hverandre. Mens jernnåla var orientert på tvers av kammeret, i Ø-V-retning, pekte både disse og kammens tenner mot nord.

Plasseringen av liket og gravgodset har en iboende symmetri som framstår planlagt og rituelt betont. Retningen sistnevnte objekter er lagt i virker på ingen måte tilfeldig, men kan nok like gjerne skyldes estetiske (og symmetriske) preferanser som dypere religiøs symbolikk. Den utpregede sirligheten som ligger bak innredningen av kammeret må ellers ses i lys av at konteksten er unikt velbevart, og kan ha vært beskrivende for mange graver fra perioden. Grava er typologisk datert til starten av folkevandringstiden, ca. 400-450 e.Kr.

Ts5339 Grav 3

Denne grava lå i sørsiden av sandtaket og var utrast på en måte som ga et tverrsnitt av både røys og steinkiste. Mesteparten av steinkisten var borte, og det eneste som ble funnet i grava var et hundeskjelett som lå plassert på tvers av den bevarte (søndre) delen av kammeret, med hodet i øst og ryggen mot nord. Mellom steinene i røysa var det flere steder kilt inn bein av en annen hund, som hadde fått hodet kløyvd, og helt øverst i røysa ble det funnet fugle- og fiskebein (Simonsen 1958). Slettebo (1955) mente på grunnlag av gravens beliggenhet at den måtte være yngre enn grav 1 og 2, men iflg. Simonsen (1958) tilsier stratigrafien at grav 2 og 3 var samtidige.

Ts5342 Grav 6 (VII)

Grava er beskrevet som en steinsatt, rektangulær fordypning på 2 x 0,75 m. Steinkammeret var fylt med sand og dekket av fire dekkheller lagt på en ramme av mindre stein. Over denne var det bygget en 5 m lang og 3,5 m bred røys.

Skjelettet stammer fra et barn på 10-12 år som ser ut til å ha blitt innsvøpt i et sammenhengende neverlag. Det var lagt på siden med hodet i syd og ansiktet mot øst, og ble funnet sammen med en beinkam, en liten jernsølje (eller beltespenne), en kniv, og to rustne jernspisser som kan ha stammet fra piler. I tillegg ble det iflg. databasen (Unimus) funnet en del dyre og fiskeknokler øverst i røysa, men denne informasjonen lar seg ikke gjenfinne i Slettebos rapport (1955) eller annen dokumentasjon i top.ark. TMU. Da de ellers udefinerte beina lå øverst i røysa (som i utgangspunktet var dekket av sand) er det det en mulighet for at de er sekundære, men de *kan* også stamme fra senere offer eller gravgaver. Grava inkluderes derfor i utvalget, selv om informasjonen er mangelfull.

Slettebo (1955) påpeker at gravgodset er tvetydig og både kan peke mot gutt og jente. Bruun (2007:50, 68ff) viser at grava også etnisk sett er flertydig, ettersom neversvøp er en samisk gravskikk som her kombineres med en ellers tidstypisk germansk gravskikk. Når det gjelder kjønnsbestemmelse

kan det tilføyes at verken kammer eller kniver peker sterkt i noen som helst retning. I norrøn tradisjon er pilspisser typisk mannlig gravgods, men om grava faktisk er preget av samisk-norrøn hybriditet kan pilene like gjerne ses i lys av historiske beskrivelser og billedlige framstillinger av samiske kvinners aktive deltakelse i jakt.

Ts5344 Grav 8 (VIIIb)

Grava ble funnet som en røys som kan ha vært opptil 10 m i diameter, og stikker seg ut fra de andre ved ikke å være utstyrt med kammer eller kiste. Mulige kantstein i syd kan være rester av en fotkjede. Røysa lå 1 m under grav 7 (VIIIa) og regnes som den eldste i området.

Skjelettet var nokså komplett og lå på rygg med hodet i SV i det som må karakteriseres som en funnrik mannsgrav. Hodet og føttene til den gravlagte var lagt på store ansamlinger av sneglehus, som under føttene var

Figur 11 Grav 8, Føre, Bø k. (Ts5344). Skjelett med leirkar og skjoldbule bak hodet. Fotografert in situ, ovenfra og mot syd.

samlet i to fordypninger i bakken. Husene stammet fra *helix kartensis*, en uspiselig landsnegleart.

4 bjørneklør ble funnet lengst oppe i gravens hovedende. Det ble funnet noen udefinerte dyreknokler i sandlagene mellom grav 7 og 8, men disse kan vanskelig knyttes til én av gravene. Et leirkar og skjold (skjoldbule og håndtak) var plassert over/på høyde med kraniet, mens en beinkam, en buet kniv og en forbrent glimmerglassplate lå på likets høyre side. På venstre side lå en beltstein. En fibula lå på høyre del av brystet, mens en stor og liten kniv hhv. lå langs høyre overarm og i venstre side av beltet. Det ble også funnet en nål og en remspenne av bronse (jf. Slettebo 1955; se også oppføring i Unimus).

Ts5346 Grav 10

Grava ble funnet som en liten steinkiste dekket av en stor steinhelle. Den lå under en skadd røys som hadde fått den ene siden helt fjernet. Kammeret bar preg av å ha blitt åpnet og var svært omrottet, men inneholdt skjelettdeler av et barn på ca 2 år som ser ut til å ha blitt lagt med hodet mot sør.

I hoveddelen av grava lå to fibulaer og to nåler av bronse (sistnevnte av samme type som Ts5338f-g, Ts5344f og Ts5345d), samt en enplattet beinkam og en "snurrebass" av jern og tre. Det ble også funnet en "lekefisk" skåret ut av en tynn beinplate, samt en liten jernkniv. I nordre del av kammeret lå skårene av et leirkar og tre bjørneklør. En fjerde klo ble funnet i røysa utenfor kammeret. Det ble funnet en del dyre- og fiskebein mellom gresstorva og øverste sandlag, men disse må regnes som sekundære. Bjørneklørne ser ut til å ha blitt perforert (Bruun 2007:50).

Ts8968 Føre, Bø k.

150-200 m øst for gravfeltet som ble undersøkt på 1950-tallet ble en båtgrav oppdaget i 1988, etter at bein og gravgods hadde begynt å rase ut fra kanten av et lite masseuttak i et bosetningsområde fra eldre jernalder. Grava lå under en steinrøys og ble utgravd av TMU i 1989-90. Den bar preg av tidligere plyndring, men framsto ganske intakt hvis man ser bort fra omroting/ødeleggelse av skjelettets overkropp og tapet av eventuelle edelmetallgjenstander i dette området (Schanche 1990, 1991).

Skjelettet har tilhørt en voksen kvinne som ble gravlagt i en båt med en liten hund plassert foran føttene. I løpet av sine fem første leveår har hun fått veksten avbrutt fire ganger (jf. Iregren 1990), noe Schanche (1991) relaterer til vårknipa i et samfunn med jordbruksbasert økonomi. Skjelettet av hunden var intakt, og så ut til å ha fått nakken knekt før den ble begravd. Båten var ca 10 m lang og 2,7 m bred og har antakelig hatt baugen mot sør, og kvinnen var plassert i midten av båten med hodet mot nord. Ovenfor hodet hennes lå et vevsverd i jern med tekstilrester på, og ved den antatte akterenden lå en redskapsøks. Kvinnen var ellers utstyrt med skål og kniv av jern, samt en dekorert hvalbeinsplate, to spinnehjul av brent leire og et stykke ildflint. Av smykker ble det funnet fire glassperler og tre tannperler av ubestemt opphav, og det ble observert noen fragmenter av bronse eller kobber rett over leggbeinet. I sanden under båten ble det funnet et kjevebein av storfe og et lag med trekull. Det er ikke sikkert at disse elementene har sammenheng med begravelsen, men det virker sannsynlig at de stammer fra preliminale forberedelser av gravstedet. Treverket fra båten ble karbondatert til 400-670 e.Kr., men hvalbeinsplata antas å stamme fra mellom 700 og 1000 e.Kr. Med forbehold om at dateringene stemmer må man gå ut fra at båten hadde vært i bruk en stund da grava ble oppført, antakelig i siste del av merovingertiden eller tidlig vikingtid (Schanche 1990, 1991).

Ts6362 Ask-ID 37086 Haukenes, Hadsel k.

Haukenes ligger på den sørøstligste delen av Langøya, på en NØ-gående rygg som ligger parallelt med strandkanten 50 unna og var prydet med fire andre gravhauger. Lokaliteten har utsikt over Sortlandsundet i S og Ø. Sundet er del av en vannvei som må ha hatt stor betydning, med Tjeldsundet lenger øst som eneste innaskjærs alternativ mellom nord- og sørsiden av Vesterålen/Lofoten.

I 1965 ble en nedpløyd gravhaug (Grav 1) undersøkt her av Håvard Dahl Bratrein. Gravas morfologi er ikke nærmere beskrevet, men den avdøde ser ut til å ha vært en voksen kvinne av høy status. Hun var lagt på rygg, parallelt med havkanten og i moreneryggens/strandvollens lengderetning, med hodet mot NØ og hvilende på en stein. Øverst på ryggen har hun hatt en ryggknappspenne festet til klærne, og i samme område og ned mot midjen ble det funnet 22 perler, deriblant 5 millefioriperler og én hver av bergkrystall, rav, bronse og bein. En rektangulær spenne har vært festet mellom bryst og skulder, og nært venstre skulder lå en perforert bjørnetann ("krumtann") som antakelig har hengt rundt halsen hennes. Det ble ellers funnet en beinkam, to spinnehjul, en nøkkel, to kniver og en saks, samt mange udefinerte jernfragmenter/-gjenstander. Nedenfor kvinnens føtter og på tvers av lengderetningen lå et ca 47 cm langt jernspidd som var utstyrt med en tein og en gaffelformet ende (jf.

Figur 12 Til dels svært store perler fra kvinnegrav på Haukenes, Hadsel k. (Ts6362), rekonstruert som kjede. Foto: Arild Klokkervoll.

Bratrein 1965:3f, samt tillegg til Bratreins rapport/v Gerd Stamsø Munch. Top.ark. TMU). Spennene var laget av bronse, og på flere av metallgjenstandene som har hengt på klærne ble det funnet tekstilrester. På grunnlag av ryggknappspennen, som har trekk fra både første og andre halvdel av merovingertiden, argumenterer Sjøvold (1974:107f) for at grava stammer fra 700-tallet eller siste del av 600-tallet.

Avisutklipp (Nordlys 21.06.1965 og Vesterålen 22.06.1965) nevner at det også ble funnet grisetenner i grava, og det er tydelig at arkeologene har vurdert en amulettfunksjon for disse. Noen udefinerte fuglebein har i samme aviser (og antakelig av arkeologen som ble intervjuet) blitt tolket som mulige deler av et nedlagt gravmåltid. Disse kommer fram på tegning 2b (Top.ark. TMU), men ingen av disse levningene er tatt med i gjenstandslistene. Dette skyldes etter alt å dømme at bjørnetanna var

perforert og hadde en tydelig funksjon som smykke/amulett, mens grisetenenes rolle i grava har vært mer usikker.

Ts6363 Ask-ID 37086 Haukenes, Hadsel k.

Skissene for gravhaugen som lå ved siden av Ts6362 (grav II/Ts6363) og var av tilsvarende størrelse viser at det ble funnet en hestetann der som ikke er ført i funnlistene og derfor ikke gir treff i databasen. I denne grava lå skjelettrestene av en voksen mann som var gravlagt i skjellsand med en fiskekrok og jernfragmenter som kan stamme fra et sverd. Haugen har hatt et tverrmål på over 14 m, men var nokså skadet. Den ser ut til å ha vært dekket av en ca 15 cm tykk steinlegning. Det var spredte trekullrester i hele haugen fra torva og ned, og grava var sterkt omrotet. Minst 20 nagler med trerester kan stamme fra en båt(del), men roene og naglene ble ikke sikkert identifisert som båtsøm (Bratrein 1965:4ff). Dyretennene nedlagt i denne og nabograva kan reflektere en lokal nedleggelsestradisjon, men dyretenner kan også regnes som tidstypisk gravgods. Sjøvold (1974:108) fant ikke grunnlag for nøyere datering enn yngre jernalder.

Ts2983 Risøy, Hadsel k.

Risøy er en typisk gravholme, og ligger i overgangen mellom Langøysundet, Sortlandssundet og Hadsselfjorden. Den har et vidt synsfelt over disse havområdene. 13 gravhauger på Risøy ble registrert av Nicolaissen og bestyreren av museets oldsamling i 1875, og alle ble utgravd sommeren 1923 (Sjøvold 1974:111). Fra opplysningene i årboka ser ut til å dreie seg om et gravfelt på øyas sørøstre del, kanskje identisk med det som i Askeladden er oppført med ID 17599. Iflg. H.E. Lund fantes det totalt mellom 20 og 30 gravhauger på øya, og 16 andre graver (jf. skriv om faste fornminner fra 1959 og 1961, Top.ark. TMU).

Den aktuelle grava var en rundhaug med fotgrøft som målte 7,5 m i diameter og var 1 m høy. Den var bygget av stein, grus og hvit sand og dekket med et tykt jordlag bevokst med lyng og gress. En grunnfordypning gikk gjennom nesten hele haugens overflate (antakelig pga. nedsiging i kammeret), og på siden av graven var det stein og jord. I grava lå skjelettet med hodet mot nord og beina mot syd, med spyd, skjold(bule), tverrøks og et stort bryne på høyre side. På venstre side lå et stort slagsverd (med hjalte og knapp), en stridsøks og en vektskål med bronsevekt. Det ble i tillegg funnet to nedrehjalter av bein (et av dem med sverdknapp av bein) og smedverktøy – en stor tang, en ambolt, avlstein av kleber og to hammere. Til sist nevnes beslag av bein og jern, en buesaks og to bjørnetenner som Nicolaissen (1924:1-2) definerte som amuletter. Grava er datert til vikingtid på gjenstandstypologisk grunnlag, og Sjøvold (1974:111f) mener gjenstandene antakelig stammer fra første halvdel av 800-tallet. Det rike gravgodset står i sterk kontrast til de andre gravene som ble undersøkt, og som var heller beskjedent utstyrt.

Lofoten

Ts11089 Hov, Vågan k.

Lokaliteten ligger på en terrasse ved en nordvestvendt vik nord på Gimsøya, med storhavet som nærmeste nabo. Det er registrert flere gravhauger, kokegropfelt, stornaust og bosetningsspor på stedet. Sammen med gårdsnavnet Hov antyder disse kulturminnene et lokalt maktsenter i jernalderen (Myklevoll 1998). Lokaliteten ble utgravd i 1998 etter at skjelettdeler hadde blitt pløyd opp under åkerarbeid. Det ble anslått at menneskebeina som ble funnet på åkerterrassen kunne stamme fra så mye som fire ulike flatmarksgraver, og at det godt kunne befinne seg flere slike der. Det ble funnet et bryne og en øks datert til vikingtid i området, samt en spydspiss av jern (Ts7555), men distansen fra den aktuelle grava var så stor at de mest sannsynlig stammet fra en av de andre.

Grava til behandling er hovedsakelig definert på grunnlag av skjelettdeler som var spredd utover med plogfurene, og konstruksjonsdetaljer eller opprinnelig størrelse lot seg ikke bestemme. De øverste funnene lå i pløyelaget og var sterkt tilrotet av pløying, men funnene fra lag 2 var mer intakte. Her ble skjelettdeler av et menneske og en hund ble funnet sammen med en treflisholdig stripe som ble tolket som skaftet av et spyd. Skaftet lå orientert NØ-SV, noenlunde parallelt med terrassekanten og dagens strandlinje, og kan tenkes å angi orienteringa av liket og grava. Kraniefragmentene ble funnet i NØ, sammen med et fragment av en beinkam og et kauriskjell. Ut fra korsbein, skallens sammenvoksing og beinas størrelse og stilling ble det anslått at skjelettet stammet fra en storvokst mann på over 25 år som har ligget med hodet mot NØ, antakelig på rygg. Hundebaina stammet fra en ung, liten hund som så ut til å ha ligget ved siden av han. Hundekraniet ble ikke funnet. Under skjelettene og spydskaftet ble det funnet fiskebein som ble tolket som sannsynlige (rester av) gravgaver. Det ble også funnet en melketann som i mangel på barnebein ble tolket som en mulig amulett. I tillegg ble det funnet en del udefinerte jernfragmenter og deler av en mulig båtsøm. (Informasjon og tolkninger i henhold til Lars Børge Myklevolls utgravningsrapport fra 1998.)

Alt tyder på at den beskrevne åkerterrassen har vært et flatmarksgravfelt, som etter funnene å dømme (særlig kauriskjellet og øksa) antakelig har vært i bruk i både merovingertid og vikingtid. I tillegg til hunde-, fiske- og menneskebein ble det under osteologiske analyser også identifisert bein fra sau/geit, fugl og svin fra lokaliteten (jf. Gjenstandsbasen). Alle disse artene er representert i andre graver fra yngre jernalder (jf. appendix 1) og kan godt stamme fra en gravene på åkeren, men lar seg ikke automatisk relatere til den beskrevne grava. Under en grunnmur et lite stykke SØ for det beskrevne gravfunnet har det tidligere (antakelig på 1930-tallet) blitt funnet et menneskeskjelett begravd ved siden av et sverd og et hundeskjelett (jf. Ask-ID 38122), så det later til å ha vært tradisjon for i hvert fall denne typen dyrenedleggelse på stedet.

Ts4460 Kvalnes, Vestvågøy k.

Kvalnes er et NNØ-vendt nes lengst nord på Vestvågøy, knappe 6 km vest for lokaliteten på Hov. Neset ligger eksponert til mot storhavet, rett ved utløpet av Sundklakkstraumen.

Funnet ble gjort i forbindelse med graving rundt en gammel potetkjeller i 1945 og undersøkt av Th. Sjøvold i 1950. Over kjelleren var det en "hump" med en del småstein i, men denne er ikke godt nok beskrevet til med sikkerhet å kunne si om det har vært en gravhaug.¹⁷ Finneren hadde ca 35 år tidligere funnet et skelett med jernvåpen som var nedgravd på motsatt side av potetkjelleren (jf. brev fra Knut K. Kvalnes 8.6.1945, top.ark. TMU). Det nye funnet bestod i et (antatt) kvinneskjelett utsmykket med 63 fargede leirperler som så ut til å ha hengt i et kjede rundt halsen, samt en beltespenne og en konisk spenne av østnorsk type. De to sistnevnte var begge av bronse, runde og dekorert med dyrefigurer. Kvinnen var i tillegg utstyrt med en treplatet bein-/hornkam (fragmentert) og en ornamentert beinskje av samisk type, den eldste daterte i sitt slag (Sjøvold 1974:75f; Skandfer 1996). Iflg. Sjøvolds gravningsrapport (1950) lå funnene i "kalksand", altså skjellsand. Øresteinen av en fisk ble også funnet i grava. Denne er unik i materialet mitt og kan være en (sekundær) økofakt, men den kan like godt stamme fra en rituell nedleggelse. Rapporten nevner at det også ble funnet en del hvalbein i eller rundt grava, og brevet fra Knut Kvalnes (bonden som fant grava og beskrev plasseringen av perlene) forteller også at det lå rester av et dyr med horn ved siden av den gravlagte – antakelig en liten geit. Disse dyrebeina er ikke inkludert i funnlista, men gjør lokaliteten desto mer relevant. Det er for øvrig verd å merke seg at dyresymbolikk eller dyrebein inngår i alle funnene utenom leirperlene, som ut fra antallet tilsier at den gravlagte var en kvinne (jf. Vinsrygg 1979; Holand 1989). Sjøvold (1974:95f) anslår at grava stammer fra 600-tallet, tidlig merovingertid, på grunnlag av dyreornamentikken på spennene.

Ts3497Utakleiv, Vestvågøy k.

Brevveksling 17.2., 23.5. og 12.7.1932 gir ingen beskrivelser av haugen eller funnforholdene, selv om dette etterspørres i sistnevnte brev (jf. Top.ark. TMU). Informasjonen under er hentet fra databasen Unimus.

Utakleiv er en VNV-vendt bukt/dal som foruten storhavet kun har utsikt til Hæsholmene. Det finnes to Askeladd-registrerte graver i området, med Ask-id 8151 og 169631.

I 1932 ble funnene fra en umarkert grav anlagt i en strandvoll av skjellsand sendt inn til TMU. Under et stort skulderblad av hval (som hadde huggmerker på oversiden) lå et skelett som ikke ble innsendt. Det var utstyrt med to mosaikkperler av glass og to ovale bronsespenner med

---

¹⁷ Her kan det nevnes at gravhauger i mange tilfeller *har* blitt gjenbrukt som nettopp potetkjellere, antakelig pga. den stabile temperaturen konstruksjonen gir.

dyreornamentikk (hhv. Sahlins stil 2 og overgangen mellom stil 2 og 3), den ene av hovedtype R-643 (Gjessing 1934:147f, 155). Grava inneholdt dessuten en beinkam (R-447) og to hvalbeinsplater, og av redskaper ble det funnet en kjøttkniv av reinhorn, et håndsnellehjul av bein, en saks, et skiferbrynefragment, en ullkam og en vevskje. Det ble også funnet flere større og mindre hvalbeinstykker, enkelte av dem merket av bearbeidelse. Gravgodset tilsier at grava har tilhørt en kvinne av høy status, og at (hval)bein har vært et materiale av stor praktisk og/eller symbolsk betydning. Sjøvold (1974:100f) mener på grunnlag av spennene at grava antakelig bør dateres til 700-tallet, sen merovingertid.

Ts6739 Holsøy, Vestvågøy k.

Holsøya er en gravholme i indre del av Buksnesfjorden rett sør for Leknes på Vestvågøy. I forbindelse med restaurering av gravene i 1973 ble steinkammeret i en rundrøys (røys 8 R6) med spor av fotgrøft og en diameter på ca 10 m nærmere undersøkt (Johansen 1975(?):12). Røysa hadde en 1,1 m høy bautastein på toppen, men iflg. utgraver Olav Sverre Johansen var denne antakelig plassert der senere. Søndre del av gravkammeret var dekket av en steinhelle, og i et 0,3 m tykt humuslag ble det her funnet sju fragmenterte bøllespenner av bronse, to bronseringer og 123(!) perler av ulike slag. Det ble også funnet et leirkar, et spinnehjul, en saks og to spydspisser, samt noen neverfragmenter.

Figur 13 Gravrøys nr. 8 (R6) på Holsøy, Vestvågøy k. (Ts6739) etter restaurering. Bautasteinen og inngangen til kammeret synlige. Utsikt mot havet i SV.

Fordi gjenstandene var så omrotet antok Johansen at kammeret var blitt plyndret (ibid), og det ble bare funnet 15 g beinfragmenter som kan stamme fra menneske, inkl. et tåbein som ikke kunne kjønns- eller aldersbestemmes (Torgersen 1975). Av dyrelevninger ble det funnet en klo som kan stamme fra bjørn, men som etter formen å dømme like godt kan ha tilhørt en hund eller ulv (Lie 1975). I skjellsanden i bunnen av kammeret ble det funnet ca 100 g fiskebein som ikke lot seg

artsbestemme nærmere. I innberetningen daterer Johansen (1975(?)) grava til overgangsfasen mellom yngre romertid og folkevandringstid (rundt 400 e.Kr.), og omtaler den som Nord-Norges rikest utstyrte grav fra perioden. Gravgodset taler sterkt for å tolke lokaliteten som en kvinnegrav, men pga. de to spydspissene tolker han den som en dobbeltgrav. Johansen beskriver skjellsanden i bunnen av kammeret som steril, men i et brev til zoologisk museum i Bergen tolker han likevel fiskebeina som rester av den døde reisekost, og relaterer kloa til en tradisjon for å legge de døde på bjørneskinn i gravene (Johansen 1975).

Ts8307 og Ts7748 Flakstad prestegård, Flakstad k.

Lokaliteten som skal beskrives her ligger på et nes ved utløpet av Flakstadpollen, nord på Flakstadøya i Lofoten. Neset ligger eksponert til mot storhavet i vest, men pollen fungerer som en godt beskyttet naturlig havn. Fra 1981-84 ble det registrert flere områder med bosetningsspor, nausttuffer og graver på stedet, og i forbindelse med planering av en strandvoll ble det påvist spor av 12 graver i et gravfelt som ble anslått å ha strakt seg over 1500m² (Sandmo 1985:78f). Seks graver (med ett skjelett hver) ble utgravd av arkeologer fra TMU, mens de seks resterende skjelettene ble funnet etter planering og antas å stamme fra hver sin grav. Skjelettene var kjønnsmessig svært jevnt fordelt, med 6 kvinner, 5 menn og 1 barn. Iflg. Anne-Karine Sandmo (som ledet undersøkelsen) var gravene orientert i forskjellige retninger, men alle lå parallelt med kystlinja, og det var dyrebein i alle (ibid).

Bein fra store pattedyr ble utelukkende funnet i tilknytning til de utplanerte gravene, eller rettene sagt: sammen med menneskeskjelettene i sandhaugene etter planeringsarbeidet. Her ble det i tillegg til to hundeskjeletter funnet bein fra hest, bjørn og hval, samt noen kniver, en ravperle, et bryne, et hestebissel og noen uidentifiserbare jernklumper. Det er sannsynlig at både dyrelevningene og de andre gjenstandene stammer fra de samme gravene som skjelettene, også fordi de nevnte dyreartene er blant de vanligste i merovingertidsgraver i mitt materiale (jf. appendix), men enkelte av beina *kan* også stamme fra andre kontekster. Man kan bare spekulere på hvordan dyrene var fordelt mellom gravene, og fordi informasjonen om hva slags bein og skjelettdeler som ble funnet ikke er tilgjengelig er det heller ikke mulig å uttale seg om hvordan dyrene var representert i gravene. Et hovedproblem med denne lokaliteten (ved siden av det ødeleggende planeringsarbeidet) er at verken innleverte løsfunn eller funnene fra utgravningen har blitt katalogisert. De aktuelle museumsnumrene, Ts8307 og Ts7748, er ikke knyttet til enkeltanlegg, men inkluderer funn fra ulike graver og boplasser, samt løsfunn fra pløyelag. I Gjenstandsbasen er enkelte av funnene under Ts8307 relatert til nummererte anlegg, men det er tydelig at de fleste funnene fra området ikke er listeført og at en stor del av dem har kommet bort. Et stort arbeid ble utført med hensyn til artsbestemmelse av dyrebein, som det ble funnet mange av både i og rundt gravene og boplassene. Dyrebeina stammer fra 4 ungdyr av storfe, 3 relativt unge sauer, 1 hest, 2 spissunder, 1 fjordsel, 1

hval, 1 bjørn, 1 hønsfugl, 1 kveite, samt lomvi og torsk. I tillegg kommer bein fra smågnagere (Sandmo 1985:79). Det ble også funnet kuskjell og hus fra kongesnegl. De sistnevnte stammer antakelig fra grav III, men de analyserte artene lar seg for det meste ikke knytte til sikre kontekster eller anlegg.

Rapporten fra undersøkelsene er så mangelfull at det kun er andre beskrivelser og funnlister som gjør det mulig å si noe om dyrelevningene fra tre av gravene og presentere dem i tabellene mine. I de tre andre intakte gravene er det ikke dokumentert dyrelevninger, selv om det altså skulle være dyrebein i alle (ibid). To av gravene på stedet var kistebegravelser, bl.a. en barnegrav der det ble funnet en del fuglebein, men lite annet (Sandmo 1985:80).

Grav III var godt nok bevart og beskrevet til å få et inntrykk av hva som hørte til grava. Også her ble det funnet (udefinerte) dyrebein, samt fiske- og fuglebein. Fiskebeina stammer antakelig fra torsk, iflg. Helge Guttormsen, som har beskrevet grav II og III (Top.ark. TMU.). I den lyse sanden i østre kant av fotenden (i overgangen til det svarte jordlaget) ble det i tillegg til et udefinert dyrebein funnet to store kamskjell og tre store sneglehus. Under det ene skjellet lå en lang beinkam med nagler, selv om kammen tilskrives grav I i gjenstandsdatasene. Kammen er katalogisert som Ts7748a i en funnliste i top.ark. TMU, der det er beskrevet at skjelettet stammet fra en ung kvinne som var begravd sammen med bein fra et foster. I rapporten (Sandmo 1985:80) bekreftes det at skjelettet av kvinnen med fosteret ble funnet i denne grava med kammen som eneste (tilvirkede) gjenstand, men det nevnes også at det ble funnet en jernspiss/pilspiss under hoftepartiet/over lårbeinet hennes. Det ble regnet som mer sannsynlig at denne markerte en skade enn at den var nedlagt som en gave (ibid). En ytterligere kuriositet var at skjelettet hadde huggmerker i knærne og at beina så ut til å være avkuttet i fot- og hofteleddet.

I feltets sydende ble det undersøkt en rik kvinnegrav som ikke er gitt noe eget nummer. Rundt venstre håndledd har den gravlagte hatt et armbånd med blå glassperler, og rundt halsen et kjede med 20 mosaikk- og glassperler, samt to sølvblikplater og et kauriskjell. På brystet hadde hun en rektangulær relieffspenne (merovingertid stil 3). Ved høyre kne ble bunnen og hanken av en rund bøtte funnet. Sammen med disse ble det funnet flere bein av småfe/fugl. Ved høyre lår lå en sigd, og ved det venstre lå en kniv, en sauesaks og en beinkam. Ved midjen lå to nøkler og en beinpren, og et spinnehjul ble funnet nært høyre skulder. Omrisset av grava var markert av en smal, trekullholdig stripe (Sandmo 1985:80). Gjenstandene beskrives i et arkivert skjema (Top.ark. TMU) under museumsnummer Ts7748 B, men her sies også at de fleste funnene manglet da de skulle katalogiseres og er gjengitt iht. dokumentasjon som ikke lenger er tilgjengelig. Skjelettet hadde fått

en dyp stolpe slått gjennom brystet og en annen mellom knærne. Disse kan stamme fra et nyere gjerde, men føttene og flere andre kroppsdeler så ut til å ha blitt hugget av.

En svart, seig masse rundt de beskrevne kvinneskjelettene ble tolket som rester av dyreskinn, men kan etter beskrivelsen å dømme like gjerne tolkes som likskygge/likfett. Sandmo (1985:81) antok imidlertid at likene var blitt skjelettert før begravelsen, da alle skjelettene som ble funnet bar preg av bevisst knusing eller dekapitasjon, og deler av skjelettene var møblert på unaturlige måter. I en nyere artikkel har de 4 hodeløse skjelettene fra gravfeltet blitt tolket som slaver, på grunnlag av 13C-analyser av menneskebeina og skjevfordelingen av gravgods mellom de ulike gravene (Naumann et al 2013). Gravfeltet er datert til merovingertid, mens bosetningene som ble undersøkt har fått dateringer fra keltertid og eldre romertid og fram til vikingtid.

Ts 10300 Ask-ID 57435 Nes Nedre, Røst

Lokaliteten ligger på nordøstre del av Røst, den flate lille øya som utgjør Lofotens sørvestligste ytterpunkt. Her ble det funnet bein av sau og menneske i forbindelse med kjellergraving og tomteutbedring i 1972. Funnene lå ca 4,5 m.o.h. under et gammelt steingjerde som var blitt fjernet, og lå i lys sand som ble gjennomgått av arkeolog Per Kyrre Reimert (1972) med tanke på flere funn. Funnstedet var omrotet flere ganger, så undersøkelsen ble svært begrenset og mye informasjon må regnes som tapt. Foruten ni beinfragmenter ble det funnet et vabein av hvalbein, en hornkam i 4-5 deler, en jernnagle i en trebit og et kleberspinnehjul datert typedatert til 800-1200 e.Kr.

I et brev datert 12.10.1972 (Top.ark. TMU) skriver Per Kyrre Reymert at det aller meste av beina huseieren hadde sendt inn var sauebein, men at 5-6 stammet fra menneske. Det hender at steingjerder kamuflerer og er bygd av materiale fra gamle gravrøyser, men funnene kan også stamme fra en flatmarksgrav. Spinnehjulet tilsier at menneskebeina antakelig har tilhørt en kvinne, mens de omtalte dyrebeina like godt kan stamme fra geit som fra sau (jf. Jennbert 2004).

Ofoten og Hamarøy

Navnet Ofoten er knyttet til havområdet sørøst for Lofoten, der Vestfjorden, Tjeldsundet, Ofotfjorden og Tysfjord møtes, men er også en distriktsbetegnelse som omfatter de tilgrensende kommunene. Hamarøy ligger like sør for dette området. Lokalitetene mine fra denne sonen ligger på fire atskilte øyer og landtunger, men med havet som ferdselsåre er avstanden likevel begrenset.

Ts7566 Sand, Tjeldsund k.

Lokaliteten ligger nord på Tjeldøya og er vendt mot Tjeldsundet, som er den innaskjærs vannveien mellom Ofoten/Vestfjorden i sør og Vågsfjorden i nord. Grava ble funnet på flatmark under pløying

og undersøkt av Olav Sverre Johansen og Per Kyrre Reymert i 1972. Innberetninga finnes ikke lenger i Topografisk arkiv, men feltdagboka, analyserapporter og bilder gir et godt inntrykk av lokaliteten.

Skjelettet materialet var tilrotet, men stammet fra en mann på ca 50 år som ser ut til å ha hatt flere (gamle) brudd og skader som kan tyde på en beinsykdom. Det ble også identifisert bein fra et annet individ (jf. anatomisk analyse, *Top.ark. TMU*), noe som kan skyldes at beina har blitt samlet fra en delt grav eller skjelettdunge (jf. dagbok, *Top.ark. TMU*). Det (mer eller mindre) fullstendige skjelettet så ut til å ha blitt lagt med hodet mot sør, og var plassert i midten av en ca 4 m lang båt som var orientert N-S og begravd i lys skjellsand. Få jernnagler ble tolket til at plankene i båten var sydd sammen. Ved siden av en mulig våpenkniv, to mindre kniver og to pilspisser av jern ble det funnet et lite stykke betalingssølv, fire stykker ildflint, ett vektlodd av bly og to av bronse, samt en slagglump. I grava ble det også funnet seks fuglebeinfragmenter som ikke har blitt ytterligere artsbestemt, og i skjellsanden under båten ble det funnet avtrykk og bein av en hund som ikke er oppført i gjenstandsdatabasen (ibid). Det er naturlig å se hunden i sammenheng med begravelsen, særlig fordi det i skandinaviske båtgraver ikke er uvanlig at hunder deponeres utenfor selve ripa (Gräslund 2004). De kalibrerte 14C-prøvene av treverket tyder på at båten ble bygget i folkevandringstid eller første del av merovingertid (jf. brev fra Laboratoriet for radiologisk datering, datert 24.11.1988, *top.ark. TMU*), men med tanke på dyrenedleggelsene, våpenkniven (jf. Berge 2006), båten og mangelen på overflatemarkering må grava antas å stamme fra sistnevnte periode. Slagglumpen er imidlertid et element som ofte assosieres med eldre jernalder (Dommasnes 2001) og kan representere en levning fra eldre gravskikk.

Ts5657 Hustad, Lødingen

Hustad ligger ved rota av ei halvøy (Hustadneset) på søndre del av Hinnøya. Landskapet preges av store mengder øyer og holmer, sund og vik, og nærområdet byr på mange naturlige havner og vannveier som også fører mot innlandet av den store øya. Havområdet utenfor framstår som en overgang mellom Ofotens relativt smule farvann og den brede Vestfjorden, som kommer inn fra SV og gir lokaliteten direkte utsikt mot storhavet.

Under traktorpløying ble det her funnet en ansamling av vikingtidsgjenstander på 25-30 cm dyp i en liten, gresskledd haug som kan ha vært en nedpløyd gravhaug. Funnstedet ligger ca 400 m fra havet og 3 m.o.h, og var dekket med små og store steinheller som antakelig bør tolkes som en steinlegning. Gravgodset bestod av en stridsøkse av M-typen, en hakke og en pilspiss (R-549) av jern, samt et klebersteinsskår og et halvt skiferbryne. Det eneste beinmaterialet som ble funnet var et emne til en kjøttkniv av hvalbein og skulderbladet av en sel. Gjenstandene ble pløyd opp, samlet og sendt inn til Tromsø Museum, og det finnes derfor ingen tilgjengelige opplysninger om hvordan de var plassert.

Øksa, og særlig hakka og pilspissen, indikerer at det antakelig dreier seg om en mannsgrav. Noe skjelettmateriale ble ikke innlevert, og heller ikke noen sterkere kjønnsindikatorer.

Sjøvold (1974:86) daterer grava til 900-tallet, sen vikingtid. Han kommenterer at økser av M-typen normalt ikke forekommer i graver, og spekulerer i om øksa her kan stamme fra en nærliggende boplass. Skulderbladet av sel er også en uvanlig nedleggelse i denne konteksten; dette er den eneste identifiserte levningen av sel i mitt materiale, og utenom hval-skulderbladet som ble brukt som "lokk" over grava på Utakleiv er dette den eneste grava der akkurat det beinet har blitt utvalgt som gravgods. Kombinert med funnomstendighetene bidrar disse anomaliene til å reise tvil om lokaliteten bør inkluderes i den ordinære oversikten, men resten av gjenstandene passer som nevnt til en mannsgrav. Beskrivelsen av funnstedet styrker inntrykket av at det faktisk dreier seg om gravgods, selv om dette ikke utelukker muligheten for at urelaterte løsfunn kan ha kommet med. Skulderbladet og øksa må derfor regnes som usikre, men kan ikke helt ekskluderes.

Ts4294 Valle, Ballangen k.

Valle ligger ved Hestneset, som markerer overgangen mellom Efjorden og Ofoten. Det finnes bare to Askeladd-registrert gravhauger i området (ID 26996), anlagt på en rygg på Ekreåkran med utsikt mot Vallebukta i øst og Hestnesodden i sørøst. Likheter i Askeladdens og Sjøvolds beskrivelser gjør det sannsynlig at den utgravde haugen lå sammen med disse haugene eller er en av dem, men manglende dokumentasjon gjør det umulig å si sikkert.

Haugen ble utgravd av Thorleif Sjøvold i 1946 og beskrives i innberetningen som en lav, unnselig haug på 8-10 m diameter anlagt ca 7 m.o.h. Den inneholdt stein som ikke hørte naturlig hjemme på stedet, samt skjellsand. Det så ut til at grava hadde blitt forstyrret, da skjelettet lå på en unaturlig måte med kraniet plassert under lårbeina. Iflg. innberetningen (Sjøvold 1946) hadde en del av skjelettet blitt sendt til Anatomisk Institutt i Oslo, og i et usignert brev datert 25.9.1946 sier Sjøvold at skjelettrestene skriver seg fra "en voksen mann av nordisk jernalderstype" (Top.ark. TMU).

Gravgodset bestod av en liten spydspiss, et stort knivblad av typen R-145, en del skår av leirkar (R-361) og et kuleformet stykke pimpstein. Dyrelevningen i grava var et stykke ribbein av hval, som iflg. Unimus var "skrått avskåret i den ene enden, tvert avskåret i den andre. Har et par mindre merker etter hugg, men ingen tildannelse som redskap." De fleste funnene fra grava er tegnet inn i plan, men ikke hvalbeinet, og innberetningen beskriver heller ikke hvordan det var plassert. Det blir et definisjonsspørsmål om et slikt bein skal regnes som tilvirket eller avkuttet, men pga. beskrivelsen inkluderes beinet og lokaliteten i utvalget til gjennomgang. Grava er typedatert til folkevandringstid.

Ts2439-42 Hundholmen, Tysfjord k.

Hundholmen ligger mellom midtre og ytre del av Tysfjorden, og har utsikt over en stor del av nevnte fjordsystem. I en potetåker ble det her funnet et menneskeskjelett gravlagt i et åpent steinkammer med heller i bunnen. Over brystet lå et uvanlig langt sverd av type C (jf. Petersen 1919), og ved hodet lå en spydspiss. Et slitt bryne og en øks av type D (ibid) lå ved føttene på det som etter våpnene å dømme må antas å ha vært en mann. Inntrykket støttes av K.E. Schreiner (1927:228-33), som mener mannen har vært ca 20 år da han døde. Iflg. Schreiner inneholdt grava uvanlig nok også tungebeinet av en hval, samt to tilvirke knivskaft- og slireholkeemner av reinhorn. Disse ble ikke nevnt av O. Nicolaissen, som har beskrevet de andre funnene (Sjøvold 1974:81). Schreiner (1927:228-33) beskriver kraniets form som utpreget samisk, om enn med enkelte nordiske trekk. Han understreker at funnet er gjort i et etnisk grenseområde i relativ nærhet av flere samiske urgraver, og oppfatter de anatomiske trekkene som et resultat av norsk-samisk ekteskap – en forklaring som er helt i tråd med nåtidens rådende teorier om interaksjonen mellom gruppene (jf. kap.2). Mens de katalogførte gjenstandene er av typisk norrønt slag, er knivskaft og slireholker av reinhorn typisk samiske. Dette styrker Schreiners teori, og gravgodset kan sånn sett oppfattes som symboler på blandet etnisitet.

Figur 14 Vikingtids gravfunn fra Hundholmen, Tysfjord k. (Ts2439-42). Tungebein av hval med synlige kuttmerker, funnet sammen med skjelettet av en ung mann. Beinet har en ventral buelengde på 55 cm. Foto: Schreiner 1927:231; fig.23.

På grunnlag av våpnene plasserer Sjøvold (1974:81) grava i første halvdel av 800-tallet (tidlig vikingtid). Steinkamre er vanligvis forbeholdt graver fra eldre jernalder, men blant de yngre gravene er de klart vanligst nettopp på 800-tallet (Sjøvold 1974:189f).

Ts12156 Ness, Hamarøy k.

Ness ligger lengst sør og på innsida av Hamarøya, på ei halvøy som snevrer inn sundet mellom Kaldvåg fjorden og Økssundet. Det er til sammen registrert 29 jernaldergraver på stedet. Den aktuelle haugen lå ved utkanten av et grustak og ble halvveis ødelagt av gravearbeid på 1960-tallet, men den resterende halvdelene inneholdt en godt bevart båtgrav som ble undersøkt av TMU i 2010-2011.¹⁸

Haugen har vært ca 23 m i diameter og litt over 2 m høy, og var omgitt av en fotgrøft som ut fra dokumenterte stolpehull ser ut til å ha inneholdt en slags palisade. Dette atypiske trekket kan reflektere en lokal gravskikk, da det også er registrert stolpehull rundt fotgrøftene på et par av de andre gravhaugene på Ness. Av selve båten var bare halvparten tilbake. Den lå midt i haugen mellom to støttemurer som kan indikere at den har blitt senket ned etter at haugen var ferdig bygd. (jf. Arntzen 2011a; Arntzen 2011b)

Figur 15 Avkappet hestehode in situ i båtgrava på Ness, Hamarøy k. (Ts12156). Foto: Johan Arntzen.

Haugen var dekket av et trekullholdig humuslag som inneholdt beinrestene av en hest. I dette svarte jordlaget var det to groper fylt med skjellsand og humusblandet trekull. Disse lå symmetrisk plassert utenfor hver sin langside av båten. I den ene gropa lå det en halshugd hest, en storfetann og et par hundebein. I den andre lå et hestebein.

Menneskeskjelettet var tilrotet fra midjen til hodet, og beina så ut til å ha blitt kastet til side under gravplyndring. Beina lå ellers godt bevart i skjellsanda, som så ut til å være tilført fra nærområdet, og har blitt anslått å stamme fra en mann i 40-årene. Mannen hadde ligget på rygg i midten av båten, med en jerngryte på høyre side og et anker på venstre. To skjoldbuler av typen R-562 lå plassert opp ned over føttene til den gravlagte. På hodeskallen ble det funnet et fragment av silkebrokade med sølvtråd, og ved den avdødes venstre lårbein lå en 20 cm lang ringnål i sølv. I tillegg ble det funnet et ringbissel og en del av en forgylt og stempelornamentert bronsegjenstand (Arntzen 2011b).

Det ble funnet skjæremarker på en del av hestebeina, bl.a. ribbeina, og Arntzen (2011) tolker levningene av de to hestene som spor av et offer/blot som kan ha blitt utført for å innvie gravstedet og antakelig medførte at deler av dyrene ble spist. Skjoldbuletypen tilsier (i kombinasjon med daterte prøver) at grava stammer fra 900-tallet (ibid).

¹⁸ Fordi rapporten ikke er tilgjengelig er beskrivelsen her basert på prosjektleder Johan Arntzens foreløpige betraktninger og tolkninger fra 2011, publisert i tre feltbrev tilgjengelige på internett (jf. Arntzen 2011a).

Steigen

Halvparten av lokalitetene mine fra Steigen ligger på vestre del av Engeløya, som ligger vest for Sagfjorden mot Vestfjorden og har et kulturlandskap sterkt preget av germansk jernalder. Ved siden av de mange gravminnene fra området ligger det kjente Bø-anlegget her, et tunanlegg som i likhet med flere av gravene ble undersøkt av Harald Egenæs Lund på 1950-tallet. De øvrige gravene i mitt utvalg fra kommunen ligger også langs ytterkysten mot Vestfjorden, i det forrevne landskapet av småøyer og vestvendte vik, nes og fjorder sør for Engeløya.

Det mest kjente gravminnet fra Engeløya er "Bø-grava" (Haug I, Ts5401), en rikt utstyrt dobbeltgrav som lå 20-30 m NV for tunanlegget og ble undersøkt av H.E. Lund i 1951. Haugen var ca 4,5 m i diameter og konstruert med fotkjede. Den inneholdt to kister, og grav I var kledd med tykke lag bjørkenever. Dyrehår funnet på bunnen av grava har blitt tolket som spor av en bjørnefell (Sjøvold 1962:50; Bakke 2012:44), men mangelen på klør, bein eller mer håndgripelige levninger gjør at den ikke tas med i utvalget mitt. En eventuell bjørnefell må dessuten defineres som en sterkt bearbeidet gjenstand, selv om den (i likhet med perforerte klør og tenner) kan gi sterke assosiasjoner til dyret.

Ts5402 Ask-ID 68320 Haug II Nedre Bø, Steigen k.

Haugen var ca 10 m i diameter og 1,2 m høy, og inngår i en ansamling av gravhauger som ligger ca. 400-500 m sør for Bø-anlegget på Engeløya, nedenfor Steigskaret, og har Ask-id 68320. Gravhaugen var utstyrt med fotkjede og et gravkammer av steinheller, og ble utgravd av H.E. Lund i 1954. Den hadde en liten innsenkning i toppen og var dekket av 15-20 cm jord og torv, men var innvendig

Figur 16 Gravfunn fra Haug II, Nedre Bø, Steigen k. (Ts5402). Brente bein, leirkar og perforerte bjørneklør. Foto: Bakke 2012:50 fig.7.

bygget som en tørrmurt steinrøys med store og (mest) mindre stein og heller i ulike lag. I midten av grava var et rektangulært kammer (0,8 x 1,8 m) av steinheller skåret ned i undergrunnen. Kammeret/kista var orientert øst-vest. Midt i østre ende sto et lite, spannformet leirkar fylt med sand. Noe skjelett ble ikke funnet, men mørke spor på bunnen av gravkammeret ble tolket som likskygge. Over kammeret mot østkanten av haugen ble det funnet to bjørneklør sammen med et mindre lag trekull og brente bein. Det har blitt foreslått at

disse funnene stammer fra en sekundær branngrav, mens Sjøvold (1962:52) anslår at leirkaret fra gravkammeret antakelig stammer fra yngre romertid. Bjørneklørne var perforerte (Bakke 2012:50).

Ts5278q-s Haug IV Bø, Steigen k.

Ca. 30 m sørvest for tunanlegget lå en haug som var ca 17 m i diameter og 1-1,5 m høy. Da den ble undersøkt av Lund i 1954 påpekte han at den verken hadde fotgrøft eller kantstein, selv om den i dag ser ut til å ha fotgrøft på sørsiden (Bakke 2012:49). Over midten av haugen var det anlagt en steinlegning (med torvlag under), og inni haugen var det bygget en steinkjerne på ca 7 m i diameter. Under denne kjernen var det utydelige spor av et brannlag, og det ble funnet en del brente menneskebein, fem brente bjørneklør og skår av en hankurne, for det meste sterkt forbrente. Med urna som basis daterer Lund grava til eldre jernalder (ibid).

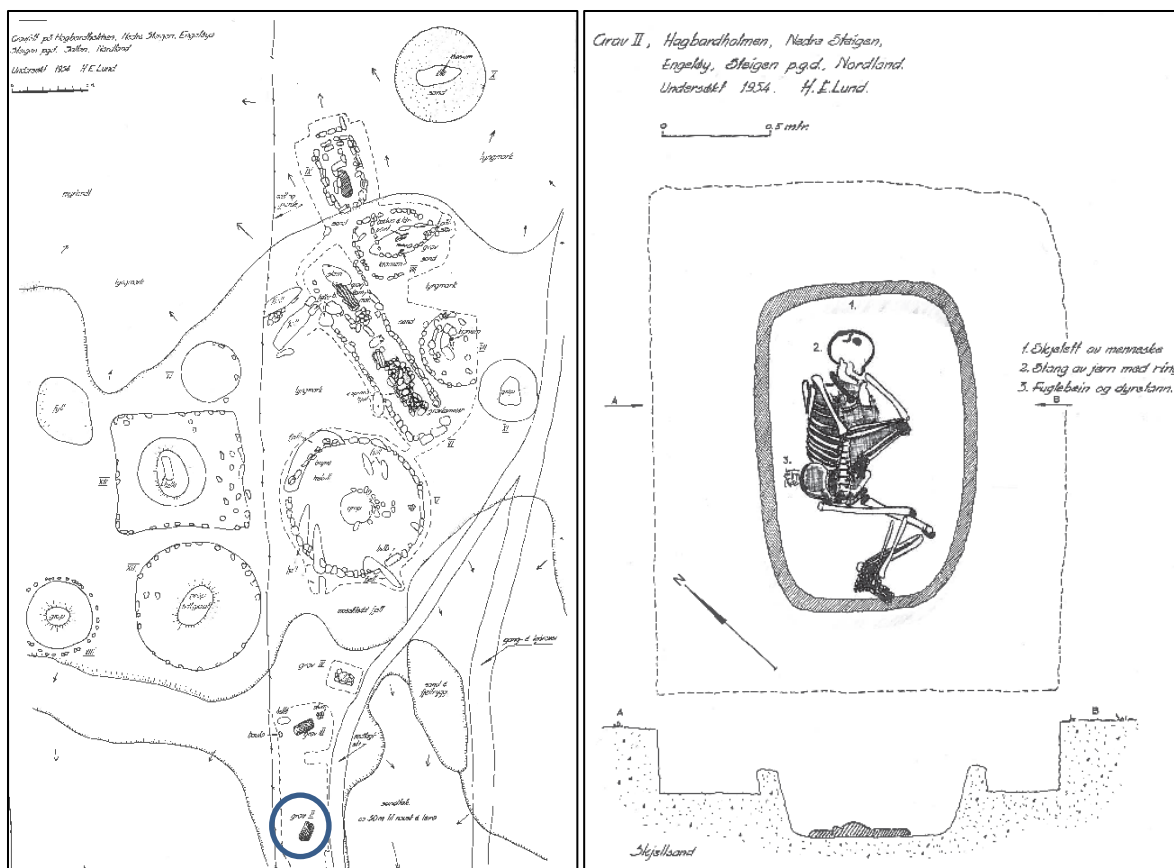
Ts5278t-v Ask-ID 47831 Bø, Steigen k.

Ca. 350 m nord for Bø-anlegget lå en noe avflatet rundrøys som også ble undersøkt av Lund i 1954. Den hadde en diameter på 18 m, høyde på 1,2 m, og var utstyrt med fotkjede. På bunnen av røysa lå et lag med "skjell" som særlig bestod av strandsneglehus (*litorina litorea*). Over dette laget lå brente bein og bjørneklør "klumpvis" mellom steinene, men ingen av disse funnene er inkludert i funnliste eller gjenstandsdatabasene. En 14C-datering av de brente beina plasserte grava i tidlig førromersk jernalder, 375-400 f.Kr. (Bakke 2012:50).

De tre gravene som er beskrevet her er de eneste branngravene i utvalget mitt, og det er neppe tilfeldig at de alle stammer fra eldre jernalder og samme del av Engeløya. Datering på Ts5278t-v er 5-600 år eldre enn de andre gravene rundt tunanlegget (ibid), noe som er bemerkelsesverdig. Her må det tas forbehold om at dateringsgrunnlaget – beina – kan ha vært preget av marint kosthold som har trukket datering bakover, for 13C-analyser ble ikke foretatt. Grava gir ellers et sterkt inntrykk av kultkontinuitet med de to andre som er beskrevet her, og som tydeligvis følger en lokal og tidsbestemt gravskikk.

Ts5282b Grav II Hagbartholmen, Steigen k

I 1954 undersøkte H.E. Lund også ti av gravene på Hagbartholmen, en gravholme som ligger innerst i skjærgården på vestsida av Engeløya. På holmen finnes det (minst) 35 gravhauger, en bautastein og et ukjent antall flatmarksgraver innenfor et gravfelt som er registrert med Ask-id 7944. Dette er den største gravholmen i nærområdet, men det finnes flere mindre gravfelt og enkeltstående gravhauger på øyer og nes omkring. På Engeløya er det rett over for Hagbartholmen registrert en gårdshaug, og 1 km nordover er det registrert to store nausttuffer.

Figur 17 H.E. Lunds skisser av gravfeltet (Ask-Id 79449) og grav II (Ts5282b) på Hagbartholmen, Steigen k. Grava er markert med tykk sirkel nederst på kartet, som er orientert mot SV. Skissa av grava viser plasseringen av dyrebeina bak skjelettets bekkenområde. Top.ark. TMU.

Rapporten fra utgravningene i gravfeltet ser ut til å være tapt, men Top.ark. TMU inneholder mange bilder og gode plantegninger fra lokaliteten. En detaljert plantegning av Lund viser 15 undersøkte graver av svært varierende størrelse og form. Grav II (Ts5282) er en av minst tre flatmarksgraver på holmen, og var orientert NØ-SV. Funnet bestod av en ringnål av jern, en storfetann, et sneglehus og en del dyrebein, særlig av fugl. Skjelettet ser iflg. den anatomiske analysen ut til å ha tilhørt en voksen kvinne på 35-40 år. Dyrelevningene var deponert bak setet til den avdøde, som var lagt på siden med knærne trukket opp. Hodet vendte mot NØ, ansiktet mot SØ. Ringnåla er et "kjønnsnøytralt" smykke som bidrar til å tidfeste den ellers sparsomt utstyrte grava til vikingtid, antakelig 900-tallet. (Sjøvold 1974:66; Bakke 2012:61) Også de andre gravene som lot seg datere etter Lunds undersøkelser på Hagbartsholmen i 1954 ble datert til vikingtid.

Ts4898 Laskestad, Steigen k.

Lokaliteten ligger ved Steigen Prestegård SSV på Engøya, på et flatt og frodig område med utsikt mot Flagsundet i sør. Det er flere graver og gravfelt i nærområdet, og grava kan plausibelt stamme fra feltet som har Ask-ID 17726.

Gravhaugen ble undersøkt av H.E. Lund i 1952. Det finnes ingen informasjon om grava i Top.ark. TMU, og de eneste funnene omtalt i gjenstandsbasen er en fragmentert skjoldbule, en mengde nagler tolket som kistesøm, og noen dyrebein som ikke har blitt nøyere artsbestemt. Pga. den sparsomme informasjonen har lokaliteten begrenset verdi for mitt prosjekt, men den tilfører statistikken enda en grav med dyrenedleggelse. Sjøvold (1974:68) finner ikke grunnlag for å datere grava nærmere enn yngre jernalder.

Ts5100 Sund, Steigen k.

Sund ligger relativt skjermet til ved rota av Alpøya på yttersida av Steigen, nå en halvøy ved overgangen mellom Saurfjorden og Leinesfjorden. En gårdshaug og flere gravhauger er registrert i området, som har utsikt vestover mot Andholmfjorden, Vestfjorden og storhavet. Lokaliteten er ikke oppført i Askeladden, men funnet er gjort i innmark på et jorde som antakelig er identisk med eller nært "Daudmannsåkeren" (jf. Ask-ID 37698). Navnet må forstås som at levninger fra flere graver har dukket opp her.

Funnene ble gjort i en ødelagt gravhaug som ble undersøkt av H.E. Lund, antakelig i 1954. Den var en av til sammen fem hauger og lå 2-3 m.o.h. Haugen målte 6-8 m i diameter og skal ha inneholdt et kammer beskrevet som en murt hellekiste. I haugen ble det funnet en ringnål av bronse (Petersen 1928:fig.237), en ornert sideplate fra en treplatet beinkam, og underkjeven av en hund. Kjeven står oppført som et apropos til beinkammen, antakelig fordi de ble funnet sammen. Det ble også funnet et skelett som ikke er oppført i Gjenstandsbasen, men som ble sendt til Anatomisk Institutt i Oslo og definert som levningene av en mann på 35-40 år. Ringnåla tilsier at grava stammer fra vikingtid.

Bodø og Gildeskål

Ts972 Strandå, Bodø k.

Strandå ligger nedenfor Strandåtinden, som ligger ved Karlsøyfjorden litt over 40 km NØ for Bodø. Ts964-972 ble funnet under utgravning av graver på gården Strandå, der det både var lang- og rundhauger. Nicolaissen gravde de fleste av haugene på stedet i 1892, og skriver at alle hadde vært åpnet tidligere og at de alle inneholdt sand dekket av et tykt jordlag og var omgitt av fotgrøfter som tidvis var svært dype (Nicolaissen 1893:1-3). De fleste av de beskrevne haugene inneholdt dessuten rester av klinksøm fra båter.

Grav nr. 6 var en rundhaug som målte 15,5 m i diameter og var 1,2-2,5 m høy. Også denne var bygget av sand, men i midten var det et større steinlag. I søndre del og mot midten av haugen ble det funnet klinksøm av en båt som må ha vært minst 8 m lang. Her lå en del menneskebein sammen med beina fra en hest og et mindre dyr – antakelig en hund. Identifikasjonen av dyrene (og artene) indikerer at

beina antakelig lå samlet som hele skjeletter, eller i det minste større skjelettdeler. Ts972 betegner et beinredskap beskrevet som en garverkniv eller kjøttøks, og som iflg. beskrivelsen må antas å ha ligget innenfor båten, sammen med menneskeskjelettet og dyrene (jf. Nicolaissen 1893:2f). Hestebeina tilsier at grava kan tidfestes til yngre jernalder, og det samme gjør båten. Dateringen samsvarer med Nicolaissens anslag, som heller mest mot vikingtid (jf. Tromsø Museums Aarsberetning 1892:6). Det finnes ikke grunnlag for å kjønnsbestemme grava.

Ts1395 Ask-ID 18577 Mjønes, Bodø k.

Mjønes i Skjerstad ligger sør i Salten, på en langstrakt halvøy som skiller Valnesfjorden fra Skjerstadjorden. Ut fra registrerte kulturminner i Askeladden framstår neset som en gravholme med fem definerte gravfelt og flere frittstående gravminner. Midtre og østre del av neset – Storøya og Lilleøya – må med tanke på stedsnavnene og landskapet tidligere ha vært atskilt fra fastlandet. Det bekreftes også i et brev datert 13.12.1951 (Top.ark. TMU) at landtunga ikke alltid har vært en halvøy. De eldste registreringene på neset ble gjort av Nicolaissen i 1883, og 10 av rundhaugene på Aspehaugen ble utgravd av TMU før 1902.

I Unimus beskrives Ts1395 som en ringnål av bronse, en mindre versjon av typen R-682, som lar seg typedatere til vikingtiden (jf. Sjøvold 1974:57). Det står videre at den ble funnet i en gravhaug som det nylig var blitt gravd i, og der det også var blitt funnet en bit av et sverd og menneske- og hestebein (Nicolaissen 1883:23). En oversikt over registrerte kulturminner på Mjønes (s.42 pkt. 17b., Top.ark. TMU) viser at funnet mest sannsynlig stammer fra gravhaug nr. 14 på Asphaugen, nord på Storøya. Denne haugen ble restaurert i 1902, og restene ligger i en hauggruppe med 13 rundhauger og 2 langhauger som er registrert i Askeladden med ID 18577. Haug nr.14 beskrives i samme dokument som en rundhaug som målte ca 10 m i diameter og var 1,5 m høy og utstyrt med fotgrøft. Inni haugen fant grunneieren på 1890-tallet et skjelett og en klingsøm som ikke er beskrevet eller tolket nærmere. Sverdfunnet sannsynliggjør at haugen har blitt bygget for en mann.

Både ringnåla og hestenedleggelsen tilsier at grava stammer fra yngre jernalder. Funnene fra Nicolaissens utgravninger antyder at gravfeltet har vært i bruk fra 400-900 e.Kr. (jf. Brev om befaringsv/Gerd Storm Munch 8.10.1977, Top.ark. TMU), en lang periode som tyder på sterk stedsbundet kultkontinuitet.

Ts1409-16 Ask-id 37329(?) Ljønes, Bodø k.

Ljønes er et nes som peker rett nordover mot Mjønes (se Ts1395) fra motsatt side av Skjerstadjorden, ved munningen av Misvær fjorden. Det er registrert flere ansamlinger av lang- og rundrøyser (eller hauger) ute på neset, oppført under Ask-ID 37329, 67743 og 27813, og det ligger

også flere gravminner i nærområdene rundt. Den aktuelle gravrøysa var en av de 22 som ble utgravd på stedet av Nicolaissen i 1902, og nr. 2 av de åtte som lå samlet på Gradodden, som muligens ligger innenfor Ask-id 37329. Røysa var rund, 10 m i diameter, 1 m høy og bygd av grus og stein. Den hadde en markert plyndringsgrop i midten, men de dokumenterte gjenstandene var nedlagt i utkanten av konstruksjonen, noe som antakelig har beskyttet dem mot ødeleggelse (Sjøvold 1974:55f).

I likhet med grava på Mjønes inneholdt gravhaugen på Ljønes ubrente skjelettdeler nedlagt sammen med en hest (jf. Nicolaissen 1902:13f). I tillegg ble det funnet en spydspiss (type R-527), et sverd med hjalte (type R-502), en skjeggøks (type R-559), en skjoldbule og en 10 cm lang pilspiss av jern, samt litt klinksøm som ble antatt å stamme fra skjoldet. Det ble også funnet et knivblad og et stort og et lite bryne. Sverdet, spydet, kniven og det lille brynet hadde ligget på skjelettets venstre side, og øksa på høyre (Nicolaissen 1906:209ff). Skjoldet ble antatt å ha ligget over liket. Sjøvold (1974:56) kommenterer at våpnene utgjør et komplett sett som inneholder alle våpengrupper vikingene brukte, men han mener at øksa stammer fra merovingertid. Den må isåfall ha vært svært gammel da den ble lagt i grava sammen med de andre våpnene, som han daterer til 900-tallet.

Ts10771 Ask-ID 73959 Lekanger, Gildeskål k.

Lokaliteten ligger i utmarksterrang preget av knauser, lyng og flygesand på yttersida av Sandhornøya, med god utsikt til skipsleia og Fugløya, Fleina, Arnøy og Våg i SV, V og N. De nevnte øyene skjermer området fra storhavet, og alle har registrerte graver/fornminner fra jernalderen. Lokaliteten består av en rundhaug og en langhaug (hhv. A og B) som lå 4 m fra hverandre og ble utgravd i 1976. De er antakelig identiske med Ask-ID 73959-1 og -2, som i Askeladden er beskrevet som fjernede gravhauger fra jernalder, registrert 1973.

Gravhaug A var en rundhaug på 10 m i diameter og 1,6 m høyde. Den var utstyrt med fotgrøft og en N-S-orientert båt fylt med stein. Grunnen bestod av skjellsand, som også var blitt brukt som haugfyll. Beinmaterialet var omrotet og grava plyndret, og foruten båten (som var bygget av en kombinasjon av klink og søm) var en halvkuleformet spillebrikke den eneste tilvirkede artefakten som ble funnet. Skjelettet tilhørte iflg. den anatomiske analysen en "langskallet" kvinne på over 70 år som er kjønnsbestemt på grunnlag av et grasilt lårbein (jf. brev/rapport fra Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo, 08.11.1977. Top.ark. TMU). Kraniet var den eneste delen av skjelettet som så ut til å ligge på sin opprinnelige plass, og ved siden av dette lå kraniet og underkjeven av en stor hund. Høyt oppe i haugfyllet og litt vest for båten ble levningene av en hest funnet (Stenvik 1977:4; 1979:129). Store deler av skjelettet var sammenhengende, men den manglet hodet, bekkenet og øverste del av bakbeinet, og karakteriseres i analyserapporten som en typisk vikingtidshest med mankehøyde under 145 cm (jf. brev fra Zoologisk Museum, Universitetet i Bergen, 12.08.1977. Top.ark. TMU). I

Gjenstandsbasen er det også registrert et fuglebein som ikke er nevnt andre steder, men som ser ut til å ha blitt funnet innenfor båtens utstrekning.

Langhaugen (gravhaug B) som ble undersøkt målte ca 14 x 4 m og var 1 m høy. Også den var utstyrt med fotgrøft og fylt med skjellsand. Den inneholdt en båt av tilsvarende størrelse og orientert i noenlunde samme retning som A¹⁹, men denne båten var ikke fylt med stein. Båten inneholdt iflg. Stenvik (1979:129) en mann i 50-60-årene som var lagt på rygg med hodet mot sør og er kategorisert som en «ekstrem kortskalle, åpenbart same», med referanse til analysen fra Anatomisk institutt (jf. brev 08.11.1977, Top.ark. TMU). Han hadde et kleberkar med trelokk stående ved beina, men også denne graven var plyndret, og skjelettets overkropp var omrotet. To større bein ble funnet utenfor båten, men disse er ikke artsbestemt (Stenvik 1977:4).

Ved begge gravene blir kraniene beskrevet å ligge i unaturlige posisjoner i forhold til resten av beina, antakelig som følge av plyndringen. Foruten spillebrikken og de beskrevne bein- og båtrestene ble det ikke gjort gjenstandsfunn i noen av dem, og karbondatering er ikke foretatt. Hestenedleggelsen er en sterk indikator på at grava kan tidfestes til yngre jernalder (jf. Oma 2000), men en mer nøyaktig tidfesting burde helst hatt 14C-datering av bein eller treverk å støtte seg på. Stenvik (1979:132) mener at nordnorske båtgraver for det meste stammer fra vikingtid, og foreslår en datering deretter.

Meløy og Lurøy kommune

Dette er det sørligste området i utvalget mitt, og inneholder graver fra to ulike lokaliteter.

Ts7586 og Ts7587 Øysund, Meløy k.

De aktuelle gravene var sterkt skadd, og ble utgravd i 1978 fordi de var truet av ytterligere skade fra jordbruk. De blir i rapporten omtalt som haug I og II, og lå i en større ansamling av gravhauger på en svakt skrånende, nordvestvendt slette på østsiden av Kunnsundet. Det er mange graver og gravfelt på begge sider av sundet, som skjermes fra storhavet av øya Kunna og nå er brutt av et eide.

Haug 1 (Ts7586) hadde en diameter på 7-8 m og var utstyrt med både fotgrøft og kantkjede. Den var ca 1 m høy, men halve haugen var fjernet av masseuttak, og det er sannsynlig at den har vært høyere før. Haugen var for det meste bygget av sand, grus og jord fra jordet den stod på, men to lag hvit skjellsand var antakelig blitt hentet fra stranda. Litt øst for det antatte sentrum av haugen lå ca 40 nagler fra en 6 m lang båt nedgravd i skjellsand og grus. Før dette laget ble lagt har båten stukket ca 10 cm opp fra undergrunnen.

---

¹⁹ Iflg. rapporten var denne båten orientert NNØ-SSV, men gradforskjellen er ikke større enn at båtene kan ha vært ment å peke samme vei, særlig hvis begravelsene ble utført på forskjellige tidspunkt.

Midt i båten lå et skjelett i hockerstilling, med hodet vendt mot båten NØ ende. Hodet hadde tilsynelatende hvilt på et skjold, for skjoldbullen ble funnet 10 cm bak hodeskallen, med åpningen opp. Kraniet hadde et rundt hull over venstre tinning som i rapporten er tolket som en trepanasjon, fordi de skarpe sårkantene åpnet seg utover (Sandmo 1979:5). Skjelettet antas å stamme fra en mann (ibid), antakelig pga. gravgodset, for liket var også utstyrt med et sverd i treslire, og bak hodet lå en jernklump med en spydspiss eller et lite sverd stikkende ut mot NØ. Rundt halsen ser den avdøde ut til å ha hatt et hengesmykke av rosa bergart, og ved venstre arm lå et lite skiferbryne med blyhode, en bergkrystall og restene av en kam eller spenne av bein. Midt i bekkenet lå det en grønn glassperle, og det ble ellers funnet flere jernfragmenter, bl.a. noe som lignet en nøkkel. Foran mannens føtter var en hund blitt lagt på siden, med beina vendt mot han (ibid).

Figur 18 Skjoldbule, menneske- og hundeskjelett in situ. Haug 1, Øysund, Meløy k. (Ts7586).

Figur 19 Hundeskjelettet ved menneskets fot- og leggbein. Haug 1, Øysund, Meløy k. (Ts7586).

I tillegg til hundeskjelettet ble det iflg. Gjenstandsbasen funnet to dyretenner som antakelig stammer fra gris, og i skjellsanden ble det funnet flere udefinerte fiske- og dyrebein. Disse levningene nevnes imidlertid ikke i rapporten og har ikke blitt artsbestemt, så plasseringen og opphavet deres er uviss. Det kan dreie seg om økofakter som har fulgt naturlig med i skjellsanda. Grava er ikke datert, men båten og dyrelevningene er relativt sikre indikasjoner på yngre jernalder.

Haug II (Ts7587) var for det meste fjernet da arkeologene kom til, men har vært en rund haug med diameter på ca 6 m og høyde på minst 0,5 m. I bunnen av haugen ble det funnet en skadd kjerneøys. En skjeggøks og mesteparten av skjelettet var tidligere tatt opp derfra, men vestre del av grava (fotenden) lå fortsatt intakt i et mindre forstyrret lag av mørk, organisk masse og gråbrun sand. Skjelettets lårbein lå opp mot en større stein, og sammen med dem ble det funnet en bjørnefigur av rav og 18 perler av ulike slag. En del av en ring og flere jernstykker ble funnet i samme del av grava. Funnene så ut til å ha blitt forskjøvet og tilrotet av de tidligere inngrepene i haugen (Sandmo 1979).

Iflg. Unimus ble det også funnet fiske- og dyrebein i haugen, men rapporten sier ingenting om disse eller hvor i haugen de ble funnet, og artsbestemmelser er ikke foretatt. Antallet perler tyder på at det har ligget en kvinne i grava, som i ettertid er datert til vikingtid på grunnlag av utformingen av bjørnefiguren (jf. Gjenstandsbasen).

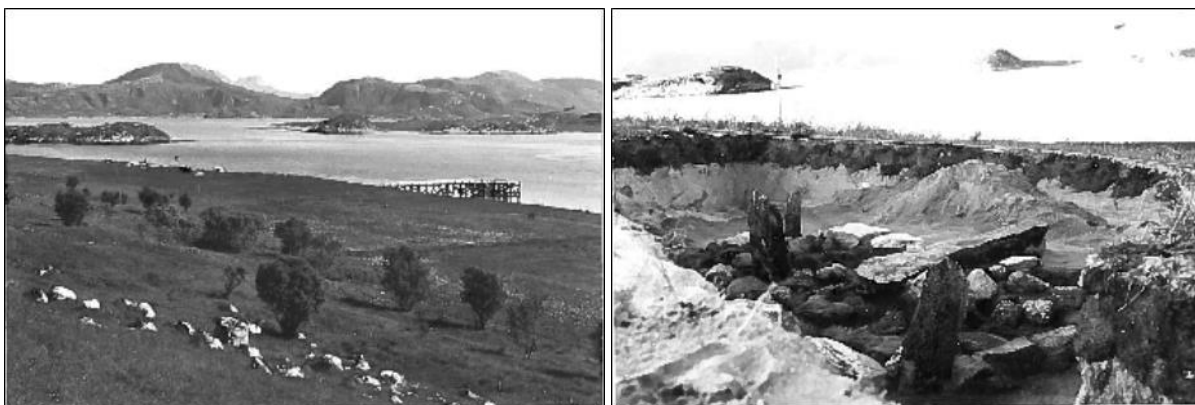
Ts6370-6382 Ask-ID 63116 Ytre Kvarøy, Lurøy k.

Ytre Kvarøy er ei relativt lita øy som ligger nord for Lurøya, i et havområde med flere små og store øyer. På østsiden av øya ligger et flatmarksgravfelt (Ask-ID 63115) på kanten av en NØ-SV gående strandterrasse, ca. 8 m.o.h. og 30-40 m fra sjøen. Terrenget heller svakt mot sjøen i ØNØ, og gravfeltet har først og fremst utsikt til de nærmeste holmene og Innerkvarøya, som ligger på andre siden av Kvarøysundet. Det har blitt kommentert at manglende utsikt til skipsleia og storhavet er et uvanlig trekk ved plasseringen, men dette kan skyldes at vestre og midtre del av øya er preget av skrinn jord, fjell og skråninger som ikke egner seg for graver (Larsen 2001).

Gravene på stedet ble først oppdaget under traktorpløying i 1968, og ble undersøkt av arkeologer fra TMU i løpet av flere påfølgende sesonger. Etter utgravningen i 1969 ble det funnet 7 sikre og 2 usikre graver i et område som lenge har vært dyrket mark. Det foreligger ingen opplysninger om eller indikasjoner på at det har vært hauger på stedet, så samtlige graver må oppfattes som flatmarksgraver. Det er ikke dokumentert noen gravstrukturer av typen kister, kamre eller fyllskifter. Store deler av funnene ble gjort i pløyselaget, for gravene lå så grunt i jorda at alle var skadet av pløying. Funnene lå likevel godt nok samlet til at de med få unntak kunne identifiseres og knyttes til bestemte, separate graver, noe som både må tilskrives avstanden mellom gravene og den sene innførselen av maskinell pløying. Et lag av skjellsand ligger 20-30 cm under torv- og dyrkingslaget og har bidratt til gode bevaringsforhold for bein i de fleste gravene. Lokaliteten regnes som en av landsdelens (og landets) rikeste og mest interessante merovingertidsgravplasser (jf. Bjørgo 1969, Garmo 1971).

Lengst øst på brinken gravfeltet ligger på ble en rektangulær steinsetting på 3 x 1,5 m og lengderetning mot SSØ undersøkt. Den så ut til å være orientert i forhold til gravene langs brinken og var utstyrt med spisse hjørnesteiner og to bautasteiner på opptil 2 m høyde. Steinene var i likhet med gravene i nærheten satt ned i lys skjellsand, og mellom dem ble det funnet en god del ulike dyrebein fra fisk og landdyr som er katalogisert som Ts6382. Det fantes imidlertid ingen fyllskifter eller menneskelige levninger som tydet på at steinsettingen har rommet en grav, men det er naturlig å se den i sammenheng med gravfeltet, bl.a. pga. de mange dyrenedleggelsene i disse gravene. I så fall kan den enten tolkes som en kenotaf for folk som ikke lot seg gravlegge, eller som en offerplass rettet mot de gravlagte eller (andre) makter i området (Garmo 1971:11ff; Vinsrygg 1975).

Figur 20 Utgravningsområde (Ask-Id 63115) og steinsetting (Ts6382), begge fotografert mot NØ. Ytre Kvarøy, Lurøy k.

Steinsettingen ble rekonstruert etter undersøkelsene (og parallellforsjøvet med 4 m), og er i dag det eneste synlige minnet om gravplassen (Vinsrygg 1975:28).

Ts6370 Grav I

Grav I (Ts6370) ble utgravd i 1968. De øverste 20 cm over skjellsandlaget var sterkt omrotet av pløgen, og av skjelettet var det bare hoftepartiet og lårbeina som ikke var berørt av pløyingen. Den avdøde har blitt begravd i skjellsand, tilsynelatende med hodet mot vest og venstre arm hvilende mot brystet. Gravgodset preges av dyrebein og –tenner, samt et rikt perlemateriale bestående av ca 30 perler. De aller fleste perlene er laget av glassfluss, men det ble også funnet en ravperle, en blå glassperle, noen bronseperler og en mosaikkperle. Rett nord for skjelettet lå tenner og beinfragmenter fra et mindre dyr, og på søndre side ble det funnet ribbein fra et (annet?) dyr som heller ikke har blitt artsbestemt. Det ble også funnet et par fragmenter av flint, og skår av keramikk, kleberkar og grønnlig glass, samt jernnagler og trekullbiter. Fire av perlene og en konisk bronsespenne prydet med hvalrosstann og konsentriske sirkler var tidligere funnet på samme sted og har antakelig tilhørt samme grav (Bjørø 1968).

Smykkematerialet definerer grava som en kvinnegrav som med tanke på den koniske spenna og dominansen av glassflussperler antakelig stammer fra 600-tallet (jf. Vinsrygg 1979:18f, 40). I den anatomiske analysen av beinmaterialet fra “kasse 1” anslås imidlertid skjelettet med 90% sikkerhet å stamme fra en mann, som har blitt mellom 30 og 40 år gammel (jf. egen oversikt over anatomiske analyser fra gravfeltet, Top.ark. TMU). Pga. det typisk kvinnelige gravgodset er det grunn til å legge vekt på den 10% sjansen for at det likevel kan dreie seg om en kvinne, også fordi det ikke er dokumentert noen andre «cross-dressers» i dette gravfeltet.

Ts6371 Grav 2

Grava ble undersøkt i 1971, og lå 2-3 m nord for grav 1, under et 20-25 cm torv- og pløyelag. Den døde lå på ryggen med armene inntil kroppen, med hodet i VSV og ansiktet vendt mot syd. Skjelettet var litt morkent, og fotbladene og skallen så ut til å ha blitt skadd av ploegen, men iflg. den

Figur 21 Kam og kuskjell in situ, sett mot SV. Grav 2, Ytre Kvarøy, Lurøy k..

anatomiske analysen dreier det seg antakelig om en kvinne på 40-50 år. Hun var utsmykket med to ovale krypdyrspanner av bronse og 13 perler av ulike typer og materiale (også importerte millefioriperler), samt en jernring som ble funnet ved den ene handa. Det ble også funnet en lang beinkam med jernnagler og noen udefinerte jern- og bronsefragmenter. 5 cm nedenfor venstre kneskål var det plassert et lukket og intakt kuskjell. Skjellets største mål var 8,8 cm, og det ble i innberetningen

tolket som et mulig skrin (Garmo 1971:4). Grava er typedatert til tidlig 700-tall på grunnlag av spennene (Vinsrygg 1979).

Ts6372 Grav 3

Grav 3 (Ts6372) lå 8-9 m NØ for Grav 2 og ble utgravd i 1971. Den var tydelig omrotet av ploegen, og alle funnene stammer fra pløyelaget. I grava ble det funnet kranieknokler, tenner og andre skjelettrestrester fra et barn på 5-6 år, samt diverse dyrebein, fiskevirvler, ekstremitetsknokler fra et stort og et lite pattedyr og en tann fra en liten drøvtygger (Garmo 1971:8). Nært kraniet ble det funnet en konisk bronsespenne. Ellers ble det bl.a. funnet 27 perler, derav 14 av stein, én av rav, én av bein, 4 av glassfluss og 3 av bronse. I tillegg var barnet utstyrt med et spinnehjul, et lite bryne, en vevskje/vevsverd av bein og en jernring. Også her ble det funnet kull, bein- og jernfragmenter i pløyelaget.

Den lille drøvtyggeren må antas å ha vært en sau eller geit, og gravgodset tilsier ellers at barnet i grava var en jente. Den koniske spennen antyder en datering til 600-tallet (Vinsrygg 1979:18f).

Ts6373 Grav 4 (Grav II)

Grav 4 (tidligere II) ble funnet ca 40 m NØ for grav 1 og utgravd i 1969. Et enegget sverd, en jerncelt, et bryne, to glassperler og en stor dyretann ble året før sendt inn til TMU sammen med deler av skjelettet, som iflg. anatomiske analyser stammet fra en mann på ca 40-45 år med kraftig beinbygning. Dette var den første grava som ble oppdaget av bonden i 1968, og den var nokså skadet av pløyingen. I skjellsanden under det omrotede pløyelaget ble bein fra den gravlagtes legg og

fotblad funnet in situ under utgravningen, oppå en del trekull. Fotbladet lå lengst i SV, og hodet antas å ha vært orientert mot NV (Bjørge 1969:2). I denne (intakte) delen av grava ble det også funnet fragmenter av flint, jern, tre og grønt glass, en del av en beinkam, en klump smeltet glass og en del dyrebein (bl.a. fra en kjeve), derav ett som muligens har vært brent (Bjørge 1969). I pløyselaget ble det (ved siden av diverse løse bein) funnet jernnagler, trekull og flint, samt deler av en beinkam og et jernfragment med bronseøre. Gjenstandene er åpenbart funnet i en noe usikker kontekst, men en tolkning som gravgods fra en og samme grav styrkes av at alle funnene passer inn i en mannsgrav og at flere har paralleller i de urørte funnene dypere ned. Iflg. Vinsrygg (1979) kan en mannsgrav fra perioden godt inneholde 1-2 perler mens kvinnegraver gjerne inneholder flere, skjønt denne grava er noe av materialet hun baserer tesen på.

Trekullet under skjelettet kan tyde på at det har blitt brent bål på grunnen under det ubrente skjelettet i forkant av begravelsen. Grava er ikke nærmere datert enn merovingertid.

Ts6375 Grav 6

Grav 6 ble utgravd i 1971 og lå omtrent midt i gravfeltet, et par meter N for grav 4 (tidl. II). I nederste del av pløyselaget lå levningene av en mann på ca 60 år på rygg med skulderpartiet mot SSV. Skjelettet manglet hode og fotblader og hadde en pilespiss av jern stående mellom 5. og 6. ryggvirvel, men var ellers i god forfatning. I innberetningen bemerkes det at det ikke ble funnet spor av de manglende kroppsdelene i områdene rundt, og at det derfor er noe underlig om de skulle ha fulgt med ploegen (Garmo 1971:9f). På skjelettets høyre kne lå et tilhøgd flintstykke og ved venstre midje lå en jernøks med eggen pekende utover. Ved høyre underarm lå noe som kan ha vært en lærpung, og under albuen lå et dyrekranium av storfe. Det ble også funnet noen jernnagler og andre jernfragmenter, samt udefinerte dyrebein.

Figur 22 Grav 6 (Ts6375), Ytre Kvarøy, Lurøy k. Skjelett in situ, med øks ved venstre hofte og del av dyrekranium (så vidt synlig) nedenfor høyre underarm. Fotografert mot NNØ.

Ts6377 Grav 8 (Grav III)

Grav 8 (tidl. III) ligger ca 9 meter NØ for grav 5 (tidl. II A). Herfra fikk TMU i 1968 tilsendt en skjeggøks, et spinnehjul, to ovale bronsespenner og en blå perle. Rundt grava ble det samme år funnet 13 perler, nok én oval bronsespenne, to bronseringer og en del av et bryne (Bjørøgo 1969:4f). Funnene er definerende for kvinnegraver fra perioden, som er kjent for å kunne inneholde opptil tre skålformede spenner. Øksa er heller ikke unik i en slik kjønnskontekst.

Under utgravningen året etter ble det i pløyelaget funnet bein, trekull, jernfragmenter, et knivblad, en beinperle, og et gullblikk som antakelig stammer fra et engelsk relikvieskrin. Like under torvlaget ble det funnet en arming av bronse og en jernring. Det ble også funnet et bissel, som lå sammen med to hestetenner. Iflg. funnopplysningene i Unimus lå disse sammen med andre fragmenter av kraniet, og det ble dessuten funnet ytterligere tre hestetenner. Et intakt kranium ble anslått å ligge i sin opprinnelige posisjon med ansiktet vendt mot sjøen i SØ, og ble tolket til at skjelettet (som ellers ikke ble funnet) hadde vært orientert NØ-SV (ibid). Tolkningen kan ha blitt påvirket av at det under pløyelaget og i overgangen til skjellsandlaget lå et intakt skjelett som var orientert på denne måten og ikke kan relateres til funnene over, men ble anslått å tilhøre den noe eldre grav 7 (Ts6376).

Grava er åpenbart svært omrotet, men det er nærliggende å tro at de 5 registrerte hestetennene har blitt nedlagt sammen med hestekraniet det ble funnet fragmenter av. De lokaliserte spennene var alle graverte krypdyrspanner. Åtte av perlene var millefioriperler, to var laget av bein, en av hvalrosstann og en av bergkrystall. To var av glassfluss og én av blått glass. Millefioriperlene og spennene lar seg knytte til fase 2A i nordnorsk merovingertid (Vinsrygg 1979:40, 58), noe som tidfester grava til 700- eller slutten av 600-tallet.

Ts6376 Grav 7 (Grav III A)

Grav 7 (tidl. III A) ble funnet under og like SØ for grav 8 (Ts6377). Skjelettet var lagt på rygg med hodet i NØ og føttene i SV. Hodet lå på siden, og var i likhet med kraniet fra grava over vendt mot sjøen i SØ. Over beina, omtrent ved knærne, ble det avdekket et fullstendig bevart skjelett av en hund som har ligget med hodet mot NV og ble anslått å være en hanhund på størrelse med en schæfer (Bjørøgo 1969:5f).

Under hundehodet lå et knippe spyd- eller pilspisser, og på menneskeskjelettets høyre kjeve lå en spiss jerngjenstand med uviss funksjon. Ca 30 cm fra sistnevntes høyre arm lå et enegget sverd (en velbevart *scramasax*), og på venstre side lå et slitt bryne. Øverst på venstre side av brystkassen ble det funnet en ringnålspenne av jern, og ved beltestedet (og restene av en mulig beltekrok) lå tre flintstykker og to perler, en av bein og en av grønn stein (ibid). Analysen fra Anatomisk Institutt anslø

den gravlagtes alder til ca 18 år, men ga ikke grunnlag for kjønnsbestemmelse (Top.ark. TMU). Etter gravgodset å dømme må man imidlertid anta at skjelettet stammer fra en ung mann, og plasseringen tilsier at han ble gravlagt en stund før kvinnen i graven ovenfor. Beskrivelsen av de to gravene gir ikke grunnlag for å si om de var bevisst plassert i forhold til hverandre, men gravgods som tydelig indikerer hhv. mann og kvinne gir grunn til spekulasjon.

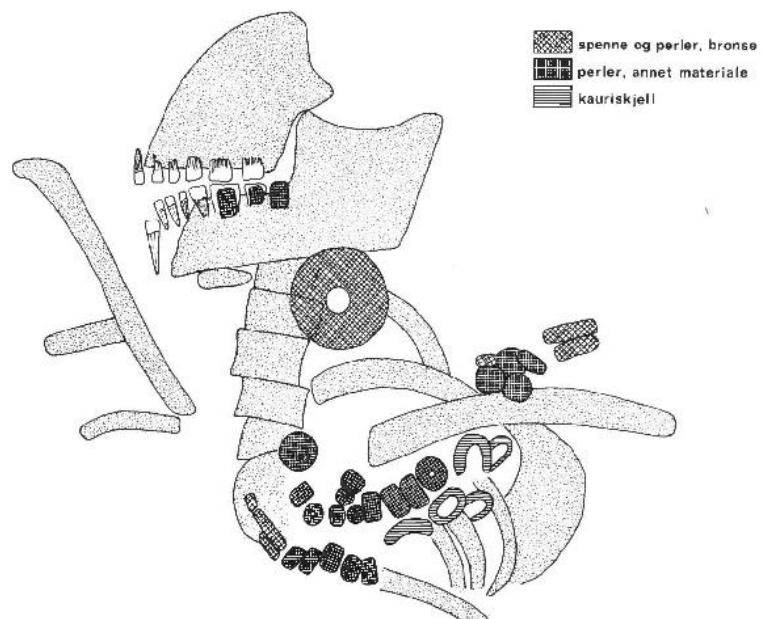
Ts6657 Grav 13

Denne grava ble oppdaget under en befarig i 1974 og utgravd året etter. Skjelettet var relativt dårlig bevart, men gravgodset tilsier at det tilhørte en kvinne. Dette bekreftes av den anatomiske analysen, der alderen hennes ble anslått til ca 40 år på grunnlag av tennene. Hun var lagt på rygg med hodet i NØ og ansiktet vendt mot NV, med beina utstrakt og armene ned langs siden. Under underkjeven ble det funnet en konisk spenne, og over brystpartiet hadde hun 25 perler av glass, glassfluss, bronsespiral og hvalrosstann, samt 5-6 kauriskjell. Det ble også funnet 3 perler under de innerste jekslene i kvinnens munn, tolket som Karonspenger myntet på dødsreisen (Munch 1975). Ved høyre håndledd lå et spinnehjul, og ved venstre arm lå noen udefinerte jerngjenstander og to kniver med oddene pekende nedover. Ved og til dels over føttene lå framparten av et hundeskjelett, samt noen storfebein. En kam ble funnet ved siden av hundehodet, og ved siden av kvinnens venstre lår så det ut til å ha stått et rundt trekar e.l. Under skjelettet ble det observert mulige ardspor, og det ble spekulert i om en nagle og spor av et svart jordlag kunne stamme fra en kiste (Munch 1975).

Grava er datert til starten av 600-tallet, etter alt å dømme på grunnlag av smykkematerialet (jf. eget skriv ang. Ts.6657 az v/Gerd

Stamsø Munch, Top.ark.

TMU).

Figur 23 Skisse av fordelingen av smykkematerialet i grav 13 (Ts6657), Ytre Kvarøy, Lurøy k. Top.ark. TMU

3.2 Oppsummering av materialet i utvalget

Anomalier, funnvurdering og hermeneutikk

I motsetning til tilvirkede gjenstander kan det (som nevnt i kap.3.0) tidvis være vanskelig å avgjøre om utilvirkede dyrelevninger skal regnes som artefakter eller økofakter. Vurderingen er naturligvis avhengig av funnkonteksten, men en tanke om at slike levninger ikke var «ordentlige» arkeologiske funn på linje med andre (tilvirkede) gjenstander kan ha medvirket til at så få dyrebein ble dokumentert i gravene som ble åpnet i arkeologiens første fase. I senere år har den problemstillingen vært mindre relevant, for definisjonen av artefakter og dokumentasjonsverdige funn beror også på om levningen har blitt plassert der av menneskehender. Materialet mitt byr imidlertid på en del tilfeller der dette ikke er åpenbart, og der definisjonen blir et tolknings spørsmål der vurdering av kontekst og kjente paralleller blir avgjørende.

De fleste vil si seg enige i at man trygt kan avskrive insektegg og bein fra smånagere fra listen over nedlagt gravgods (se f.eks. Ts11765-43 fra Stave, Andøy), men fiskebein og fragmenter av kråkeboller, skjell og sneglehus funnet i skjellsand kan være mer problematiske. Slike funn er bl.a. gjort i gravene på Toften, Andøy k. (Ts10604, Ts10907-9), Holsøy, Vestvågøy k. (Ts6739) og Bergseng, Harstad k. (Ts521-5), og det er vanskelig å avgjøre om det dreier seg om økofakter som hører naturlig hjemme i skjellsanda eller om fragmentene er rester etter rituelle nedleggelse. Til syvende og sist blir det et spørsmål om inntrykk og tolkning av de ulike enkeltkontekstene, men disse styres til en viss grad av paralleller og uoverensstemmelser i den *kulturelle* konteksten de relateres til, og som kommer til uttrykk i lokal og regional gravskikk og nedleggelsespraksis.

Fordi dette er den første sammenlignende undersøkelsen som tar for seg dyrenedleggelsesens rolle i nordnorsk gravskikk, blir (tolkede) data og resultater herfra den viktigste kontekstuelle referanserammen for enkeltlokalitetene. Tolkningene beror med andre ord på en hermeneutisk prosess der helheten kaster lys på delene, og vice versa. Dette er naturlig, men ikke helt uproblematisk, for det medfører også en fare for sirkelslutninger. Om man definerer vekk usikre funn fordi de ikke passer inn i det større bildet, påvirker man jo også helhetsinntrykket – noe som igjen kan påvirke senere tolkninger av enkeltobjekter og føre til reproduksjon av «for-dommer», a priori oppfatninger og etablerte sannheter (jf. Kjellstadli 1999; Stiver 1996:96, 99). Dette har blitt kritisert som et problem med Hans-Georg Gadamer og Jürgen Habermas' tradisjonelle hermeneutikk, noe Paul Ricoeur tilbyr en løsning på med sin kritiske hermeneutikk. Den understreker nødvendigheten av å holde et kritisk blikk rettet mot denne typen vurderinger (Stiver 1996:102,106), noe som bl.a. tilsier at man bør forholde seg til noen regler som holder ad hoc-hypotesene på et akseptabelt nivå. I forhold til mitt materiale må det være et greit krav at funnene som føres i statistikkene og gjøres til

gjenstand for videre tolkning skal stamme fra rimelig sikre kontekster, og at anomalier som avvises fra utvalget faktisk må være enkelttilfeller som stammer fra usikre kontekster. Sammenligning med funn fra germanske og samiske jernaldergraver i og utenfor Nord-Norge kan bidra til å avgjøre om et funn faktisk er så unikt som det framstår ut fra mitt utvalg, eller om det kan knyttes til en annen tradisjon.

Ved innleverte løsfunn eller uprofesjonelt utgravde og dokumenterte graver bør man ta forbehold om at deler av materialet kan ha blitt oversett, blandet sammen eller kommet bort. Prosessen som har resultert i museenes nummererte arkeologiske funn har i disse tilfellene foregått i en «boks» som er langt svartere og mer utilgjengelig enn i en profesjonelt utført og dokumentert utgravning (jf. Latour 1987), og kan gi grunn til diskusjon og usikkerhet om funn- og kontekstbeskrivelser som ikke stemmer overens med det generelle bildet. Noen av de samme prinsippene må gjelde når man skal vurdere om utilvirkede dyrelevninger fra usikre kontekster skal regnes som utslag av natur eller kultur. I mitt materiale gjelder dette særlig levninger av marine arter som plausibelt kan stamme fra skjellsanda de ble funnet i, og der evt. funnbeskrivelser ikke styrker inntrykket av at de er plassert der av menneskehender. Det kompliserer saken at et flertall av gravene i utvalget mitt er nedlagt i eller fylt med skjellsand, selv om beskrivelsene i mange tilfeller gjør det tydelig at de dokumenterte objektene har blitt plassert der. Eksempler på det er beskrivelsene av fiskevirvlene som lå langs siden av barneskjelettet på Toften på Andøya, og kamskjellene som var stilt langs kanten av fyllskiftet i den ene grava på Flakstad. Derimot ekskluderer det hvalbeinfunnene som ble gjort i flyvesanda i anleggskrateret ved førstnevnte lokalitet, og dyrebeina som ble funnet i skjellsanda over og utenfor definerte graver i gravfeltene på Føre, Flakstad og Kvarøy. Beina som ble funnet har paralleller i norrøn gravskikk, også i mitt materiale, og særlig på Flakstad er det sannsynlig at mange av de bortgravde dyrebeina stammer fra ødelagte menneskegraver på stedet. Så lenge de er ute av kontekst kan de (eller enkelte av dem) imidlertid også stamme fra naturlige prosesser eller deponering uten relasjon til gravene på stedet. Enkelte av beina kan potensielt sett stamme fra separate dyregraver eller avfallsdeponier, og selv om de regnes som gravgods mister de dessuten mye av sin fortolkningsmessige verdi når de ikke kan relateres til enkeltgraver.

Sneglehus, skjell og fiskevirvler er dokumentert i flere graver, og når de blir funnet intakte er det god grunn til å regne dem som rituelle nedleggelse med symbolsk verdi. Små bein av fisk og biter av skjell, kråkeboller og sneglehus er derimot vanskeligere å oppfatte som nedlagt gravgods når de like godt kan regnes som naturlige deler av skjellsanden de ble funnet i. Hvis sanda har blitt tilført eller vært en faktor for plasseringen av gravene kan slike levninger ha bidratt til å framheve og styrke en evt. maritim symbolverdi, men det er en annen diskusjon. En kritisk tolkning og eksklusjon av slike fragmenter styrkes av at normen blant de dokumenterte gravfunnene som utgjør utvalget mitt er

hele skjell og sneglehus, og fiskebein som er funnet samlet. Fragmenterte levninger av dette slaget er ikke funnet i sikre kontekster, og kråkebollefragmentene fra Toften står ekstra svakt fordi kråkeboller ikke er dokumentert i *noen* andre graver.

Observasjoner og tendenser

De dokumenterte dyrelevningene fra de 66 gravene som er presentert i dette kapittelet lar seg dele i 12 ulike artskategorier når kråkebolle er ekskludert. Kategoriene inkluderer et enkeltstående (og noe usikkert) funn av selbein, men ignorerer underarter og er sånn sett en svært forenklet artsoversikt. Dette er i stor grad en praktisk forenkling fra min side, som gjør at statistikkene mine kan brukes til å finne korrelasjoner knyttet til kategorier som «fugl», «fisk» og «skjell» istedenfor et større og mer uoversiktlig arts mangfold. Valget av brede kategorier skyldes imidlertid også at eksakte artsbestemmelser bare i mindre grad er utført, og at heller ikke disse i alle tilfeller kan skille sikkert mellom to arter. Dette reflekteres i kategorien «sau/geit» (jf. Jennbert 2004). Ofte er det heller ikke mulig å skille mellom bein av hund, ulv og rev, men med hensyn til gravene fra mitt utvalg klassifiserer og behandler jeg slike bein som hund, noe som også har vært normen i tidligere publikasjoner (e.g. Valen 1996; Gräslund 2004). I samiske graver har det blitt identifisert en del revebein (Schanche 2000:198-202), men i analysene fra de germanske gravene er det kun hunder som har blitt noenlunde sikkert identifisert. Ulven har hatt et sterkt negativt fortegn i både norrøn og samisk kultur og er ikke sikkert identifisert i noen graver, noe som antakelig må relateres til en «slu» rovdyrnatur man måtte passe folk og buskap for. Med hensyn til fjærfe (tamhøns) og utsatte matforråd kan reven ha fått en tilsvarende status. I norrøne kilder brukes ulven som kjenning på

fiender, ufredstid og grådighet, og framstår ikke som et dyr man ville plassert i gravene – særlig ikke så nært inntil menneskekroppen som ofte er tilfellet med (de antatte) hundeskjelettene i mitt utvalg.

Artsfordeling i eldre og yngre jernalder		
Dyreart	EJA	YJA
Hest	0	11
Hund	3	20
Gris	0	4
Storfe	0	8
Sau/geit	0	8
Bjørn	9	5
Hval	1	6
Sel	0	1
Fisk	4	12
Fugl	2	14
Skjell	0	6
Sneglehus	2	6
Ubestemt	2	17

Tallene angir antall graver artene er representert i

Bare 12 av de 66 gravene som har kommet med i utvalget stammer fra eldre jernalder. Jeg har imidlertid foreslått at også grava på Rishaugen lengst sør på Kvaløya (Ts5751, Ask-ID 47290) kan ha hatt en bruksfase som strekker seg tilbake til den perioden, selv om jeg har typedatert den til yngre jernalder på grunnlag av hestetanna som ble funnet i den. Skjevfordelingen mellom periodene kan til en viss grad skyldes at de fleste av gravholmene (som for det meste preges av graver fra eldre jernalder) ble undersøkt i arkeologiens første fase, da dyrebein bare unntaksvis ble dokumentert. Det tilgjengelige materialet viser imidlertid at forskjellene mellom eldre og yngre jernalder ikke bare

Figur 24 Periodevis artsfordeling

handler om frekvensen av dyrenedleggelse, men vel så mye om type. Konsekvente periodetilknyttede forskjeller i hvilke arter og dyrelevninger som er representert i gravene tilsier at skjevheten først og fremst reflekterer markante endringer i gravskikk og nedleggelsespraksis, der dyrebein og skjell kommer inn som et langt viktigere element i gravgodset fra 600-tallet av.

Kronologiske tendenser: Eldre jernalder

Materialet viser tydelig at bjørnen har en helt spesiell posisjon i eldre jernalder, for arten er representert med klør i hele 9 av de 12 aktuelle gravene fra perioden. Jeg regner her med kloa som ble funnet i grava på Holsøya i Vestvågøy k. (Ts6739), og som evt. kan stamme fra en stor hund eller ulv (jf. Lie 1975). Levninger av ulv er ikke dokumentert i noen andre graver (verken norrøne eller samiske), og bjørnen er den eneste dyrearten som er representert med klør i graver for mennesker. Bjørneklør er også den eneste dyrenedleggelsen med noen grad av utbredelse i eldre jernalder. Tidligere antakelser om at bjørneklørne i gravene stammer fra bjørneskinn støttes ikke av materialet, for det er på det meste funnet 7 klør i en grav, og de andre inneholder fire eller færre. I grav 1 på Føre, Bø k. (Ts5337) ble et kulturlag under menneskelevningene tolket som rester av et bjørneskinn, og det samme ble et hårlag i «Bø-grava» på Engeløya (Bakke 2012). I sistnevnte ble det imidlertid ikke funnet noen klør, så tolkningen av bjørneklørne som rester av og indikatorer på bjørneskinn må avskrives som en a priori forestilling. Forslaget om at de fire klørne fra grava på Edøy i Tromsø k. (Ts8472) kan stamme fra en hel bjørnelabb (Sandmo 1994:156) er mindre sannsynlig, med tanke på at det ikke har blitt funnet andre bjørnebein i noen av de aktuelle gravene. Bjørnen har dessuten fem klør på hver labb, og i tillegg har enkelte av klørne vist seg å være perforert (jf. Bruun 2007:69; Bakke 2012:50), noe som tyder på at de har vært brukt som utsmykning og/eller amuletter.

Symbolforklaring: S=helt skjelett/skjell/skall, SD=(større) skjelett-/skalldele, SB=skulderblad, B=bein, F=beinfragmenter, T=tann, TP=perforert tann, K=klo, KP=perforert klo, Kj=kjeve, Kr=kranium, V=virvel, Ø=ørestein. Antall ikke angitt når ukjent.																	
Ts-nr	Sted	Kommune	Hest	Hund el. ulv/rev	Gris	Storfe	Sau/geit	Bjørn	Hval	Sel	Fisk	Fugl	Skjell	Snegle -hus	Udef. pattedyr	Kjønn/ barn	Periode
Ts8472	Edøy	Tromsø						6 K								Kvinne	YRT
Ts5337	Føre	Bø		1 S/2 SD				4 K								Mann	YRT
Ts5338	Føre	Bø		SD				7 K				Nebb				Kvinne	FVT
Ts5339	Føre	Bø		1 S, 1SD							B	B				?	FVT
Ts5342	Føre	Bø								B					B	Barn	YRT/FVT
Ts5344	Føre	Bø						4 K					S			Mann	YRT
Ts5346	Føre	Bø						4 KP			B				B	Barn	YRT/FVT
Ts6739	Holsøya	Vestvågøy						1 K			B					Kvinne	YRT/FVT
Ts4294	Valle	Ballangen							1 B							Mann	FVT
Ts5402	Bø Nedre	Steigen						2 KP								?	EJA
Ts5278q-s	Bø	Steigen						5 K								?	EJA
Ts5278t-v	Bø	Steigen						K					S			?	FRJA

Figur 25 Tabell: Ulike nedleggelsesformer i nordnorske graver fra eldre jernalder.

Ved siden av å tydeliggjøre bjørnens dominans blant dyrene i graver fra eldre jernalder, viser tomrommene i tabellen over en markert kontrast til gravgodset fra yngre jernalder, der alle artskategoriene i tabellen er representert. Gravfeltet på Føre i Bø k. sticker seg ut som en helt

spesiell lokalitet i eldre jernalder, for halvparten av gravene som har kommet med fra perioden stammer herfra, derav 4 av gravene med bjørneklør i. Vel så påfallende er det imidlertid at det også er funnet *andre* dyrelevninger enn bjørneklør i samtlige graver på stedet, deriblant mer eller mindre intakte hundeskjeletter. Det sikreste tilfellet av den slags praksis fra denne delen av jernalderen er fra den eldste av gravene på Bø i Steigen, der lå det et lag med strandsneglehus som muligens var iblandet andre skjell (Ts5278t-v). Deponeringen av sneglehusene minner om depotene fra grav VIIIb på Føre (Ts5344r-s), men der var de deponert under den avdødes hode og føtter. Blant de nyere gravene er ansamlingene av sneglehus i grava på Greipstad på Kvaløya (Ts5751f) den eneste parallellen som kan antyde en slik skikk. I lys av de andre gravene med slike funn styrker dette inntrykket av at sistnevnte grav kan ha vært i bruk fra eldre jernalder av.

De andre unntakene i gravene fra epoken er ca 100 g fiskebein som lå i skjellsanda i grava på Holsøy (Ts6739) og et skrått avkuttet hvalbein som var stukket ned i bakken i en grav i Ballangen (Ts4294e). Som tidligere antydte kan fiskebeina plausibelt ha fulgt med skjellsanda, men mengden er såpass stor at de ikke automatisk kan avskrives som økofakter. Hvalbeinet var preget av hugg, men framstod ikke som et redskap. Det er mulig det bør oppfattes som et emne til videre bearbeidelse (som hvalbeina i enkelte av de ekskluderte gravene i appendix (f.eks. Ts1180 Lund, Steigen k), eller at det hadde en praktisk funksjon som ikke er åpenbar. Hvilken symbolsk rolle beinet da hadde i grava får inntil videre være et åpent spørsmål, men et bein som er formet til et spesifikt formål eller er under bearbeidelse for å bli til noe annet er ikke lenger et utilvirket dyrebein, og må tillegges andre symbolske betydninger enn slike. En slik definisjon styrkes av at det ikke er funnet utilvirkede hvalbein i noen av de andre gravene fra perioden, men metodisk sett kan det som nevnt være problematisk å avvise funn *fordi* de bryter med normen.

Når det gjelder gravene på Føre er det imidlertid ikke aktuelt å avfeie anomaliene på det viset. Nedleggelsene her inkluderer dyrearter og beindeler som ellers i landsdelen ikke introduseres i germanske graver før 200 år senere, og når slike inngår i seks graver av mer eller mindre samme type og datering innenfor et avgrenset gravfelt er det tydelig at nedleggelsene følger en lokal norm. Inga Malene Bruun (2007) har foreslått at det dreier seg om et etnisk blandet gravfelt knyttet til et samisk-norrønt hybridsamfunn, som kan ha eksistert i grensesonen mellom mer tradisjonelle eller entydige samiske og norrøne samfunn. Teorien vil bli nærmere diskutert i neste kapittel.

Yngre jernalder

I overgangen til yngre jernalder forsvinner bjørneklørne helt fra gravene, men istedenfor er det funnet bjørnetenner i 5 av de 58 aktuelle gravene fra perioden. Antallet tilsier at bjørnens rolle i kulten er mindre sentral i yngre jernalder enn tidligere, noe som også gjenspeiles i at

dyrenedleggelsene blir langt flere og fordeler seg på et bredt utvalg av arter. Dette er også den mest iøynefallende forskjellen mellom periodene. Artsmangfoldet virker generelt definerende for nedleggelsespraksisen og står i skarp kontrast til gravgodset fra eldre jernalder, for det kan ikke tilskrives anormale enkeltlokaliteter eller lokale tradisjoner som på Føre.

Symbolforklaring: S=helt skjelett/skjell/skall, SD=(større) skjelett-/skaldeler, SB=skulderblad, B=bein, F=beinfragmenter, T=tann, TP=perforet tann, K=klo, KP=perforet klo, Kj=kjeve, Kr=kranium, V=virvel, Ø=ørestein. Antall ikke angitt når ukjent.

Ts-nr	Sted	Kommune	Hest	Hund el. ulv/rev	Gris	Storfe	Sau/geit	Bjørn	Hval	Sel	Fisk	Fugl	Skjell	Snegle -hus	Udef. pattedyr	Kjønn/ barn	Periode	
Ts1064	Lille-Tamsøy	Nordkapp		1 Kr												Mann	VT	
Ts10775	Indre Hamre	Karlsøy		1 S			1 Kr					3 B				Kvinne	VT	
Ts10193	Kammen	Karlsøy					B (5l.)									Barn	VT	
Ts10272	Musvær	Tromsø							4 B			B				Kvinne	VT	
Ts11056	Marisletta	Tromsø		SD				2 T, 1TP					1 S			Kvinne	MVT	
Ts4020	Sandvik	Tromsø		1 T				1 TP								Kvinne	VT	
Ts5751	Greipstad	Tromsø	1 T									B		S	B	?	YJA	
Ts8462	Stangnes	Tranøy									1 V	2 B			5 T	Mann	VT	
Ts71-76	Krøttøy	Bjarkøy	7 T		4 T											?	(F?)	YJA
Ts6740	Ytre Elgsnes	Harstad											1 S			Barn	VT	
Ts3071	Ytre Elgsnes	Harstad													2 B	Kvinne	MVT	
Ts521-5	Bergseng	Harstad												S	B	?	YJA	
Ts10340	Nord-Rollnes	Ibestad				1Kr 1Kj 1T							SD	SD	1 B	Mann	MVT	
Ts10604	Toften	Andøy		1 S							V					Barn	MVT	
Ts10909	Toften	Andøy		SD			1 Kj, B		B		B					?	MVT	
Ts4371 G1	Skarstein	Andøy					B		1 B		1 Kr	B				Kvinne	VT	
Ts4371 G2	Skarstein	Andøy					B				B	B				Mann	VT	
Ts11765	Stave	Andøy		1 S										S		Kvinne	MVT/VT	
Ts4466	Myre	Andøy	SD	SD												?	MVT	
Ts5034	Myre	Andøy	T, B	B		T, B		1 T							B	1M, 1K	VT?	
Ts4415	Søberg	Bø											3 S			?	(M?)	YJA
TS11649	Søberg	Bø		1 S/SD	1 B	1 T					1 V	1 B				Kvinne	VT	
Ts8968	Føre	Bø		1 S		1 Kj									3 TP	Kvinne	MVT/VT	
Ts6362 G1	Haukenes	Hadsel			T			1 TP				B				Kvinne	MVT	
Ts6363 G2	Haukenes	Hadsel	1 T													Mann	YJA	
Ts2983	Risøy	Hadsel						2 T								Mann	VT	
Ts11089	Hov	Vågan		1 S/SD							B					Mann	YJA	
Ts4460	Kvalnes	Vestvågøy					SD		B		Ø					Kvinne	YJA	
Ts3497	Utakleiv	Vestvågøy							B, 1 SB							Kvinne	MVT	
Ts8307	Flakstad pg.	Flakstad										B				Barn	MVT	
Ts7748A	Flakstad pg.	Flakstad									B	B	2S	3S	B	Kvinne	MVT	
Ts7748B	Flakstad pg.	Flakstad										B			B	Kvinne	MVT	
Ts10300	Nes Nedre	Røst					B (10+)									Kvinne	VT	
Ts7566	Sand	Tjeldsund		1 S								B				Mann	MVT	
Ts5657	Hustad	Lødingen									1 SB					Mann	VT	
Ts2439-42	Hundholmen	Tysfjord							1 B							Mann	VT	
Ts12156	Ness	Hamarøy	2 S/SD	B		1 T										Mann	VT	
Ts5282b	Hagbartholmen	Steigen				1 T						B		1 S	B	Kvinne	VT?	
Ts4898	Laskestad	Steigen													B	?	YJA	
Ts5100	Sund	Steigen				1 Kj										Mann	VT	
Ts972	Strandå	Bodø	1 S/SD	1 S/SD												?	YJA	
Ts1395	Mjønes	Bodø	1 S/SD													M?	VT	
Ts1409-16	Ljønes	Bodø	1 S/SD													Mann	VT	
Ts10771	Lekanger	Gildeskål	SD	1 Kr, Kj								1 B				Mann	YJA	
Ts7586 G1	Øysund	Meløy		S	2 T						B				B	Mann	YJA	
Ts7587 G2	Øysund	Meløy									B				B	Kvinne	VT	
Ts6370	Ytre Kvarøy	Lurøy													B, T	?	MVT	
Ts6371	Ytre Kvarøy	Lurøy											1 S			Kvinne	MVT	
Ts6372	Ytre Kvarøy	Lurøy					1T				V				B, 1T	Barn (f)	MVT	
Ts6373	Ytre Kvarøy	Lurøy													B, Kj, 1T	Mann	MVT	
Ts6375	Ytre Kvarøy	Lurøy					1 Kr								B	Mann	MVT	
Ts6376	Ytre Kvarøy	Lurøy					1 S									Mann	MVT	
Ts6377	Ytre Kvarøy	Lurøy			5T, BF											Kvinne	MVT	
Ts6657	Ytre Kvarøy	Lurøy			1SD		B									Kvinne	MVT	

Figur 26 Tabell: Ulike nedleggelsesformer i nordnorske graver fra yngre jernalder

Forskjellene i materialet fra de ulike periodene er påfallende konsekvente, og vitner om nokså brå og markante endringer i kultur og gravskikk. Også overgangen fra bjørneklør til –tenner er en endring av tradisjon og fokus som medfører nye symbolske, rituelle og mytiske implikasjoner, og som bør ses i lys av at også andre dyretenner for første gang introduseres i gravkulten på 600-tallet. Tenner fra tamdyr knyttet til agrarøkonomien (hest, storfe, svin og sau/geit) er funnet i til sammen 18 av de 58 gravene med dyrelevninger fra yngre jernalder, men det er kun bjørnetenner som er perforerte. Plasseringen av disse tyder på at de i flere tilfeller har hengt rundt halsen på de avdøde og hatt en noe annen rolle, funksjon eller betydning enn tennene fra tamdyrene, som også er representert i form av enkeltbein, kranier og større skjelettdeler. Det er nærliggende å tro at bjørnetannamuletter/-smykker også har hatt en rolle utenfor gravkulten. Den samme antakelsen kan gjøres om perforerte bjørneklør fra eldre jernalder, men slike er bare funnet i to graver, og plasseringen i henhold til skjelettene er mindre entydig her. Betydningen av disse nedleggelsene vil bli nærmere diskutert i siste kapittel, men endringen styrker inntrykket av at bjørnens rolle i kulten har endret seg.

De andre artene i materialet er representert med knokler og tenner som (bl.a.) må antas å være utvalgt for å representere art og/eller individ. Ved siden av tenner er rørknokler, underkjever og kranier vanlige nedleggelse. I mitt materiale er det bare dokumentert margespaltede rørknokler på én lokalitet, Skarstein på Andøy (Ts4371), mens de fleste av hvalbeina er avhogde, antakelig pga. størrelsen. Saue- eller geitebein er i minst to tilfeller nedlagt i større mengder som kan utgjøre mesteparten av individenes beinmateriale (i den ene av gravene på Ringvassøy ble det funnet 5 l. slike bein), men dokumentasjonen tyder ikke på at det ble funnet intakte skjeletter som skulle tilsi at dyrene har blitt nedlagt som hele skrotter. Derimot nedlegges hunder nesten alltid i form av hele skjeletter og skjelettdeler, selv om enkelte av dyrene har blitt dekapitert og bare er representert med større skjelettdeler. Flere av hundene fra de eldre gravene på Føre var kuttet i to, og i vikingtidsgrava på Lille Tamsøy i Finnmark ble bare kraniet av hunden funnet. En tilsvarende nedleggelsespraksis preger ca halvparten av hestene i materialet, der hesteskrottene fra grava på Ness på Hamarøy var kuttet på måter som bar preg av rituelt slakt.

Hunden er med god margin den hyppigst representerte arten i materialet fra yngre jernalder, etterfulgt av fugl og fisk. Av de andre tamdyrene er hest den vanligste og svin den sjeldneste. Bein av sau/geit og storfe finnes i 8 graver hver, mens hvalbein, skjell og sneglehus finnes i 6 graver hver – hvis man ser bort fra nedleggelse av importerte kauriskjell. Det er bare en mindre andel av fuglebeina som er artsbestemt, men av disse stammer alle unntatt ett fra sjøfugl. Unntaket stammer fra en hønsefugl, men det er uvisst om det dreier seg om tamhøns eller villfugl, f.eks. rype. Et bemerkelsesverdig trekk ved artsfordelingen er at alle de (andre) ville dyrene som er representert i utvalget har en maritim tilknytning – unntatt bjørnen, som nok en gang kommer i en særstilling. Sel

og kråkebolle framstår som anomalier i datagrunnlaget, med bare ett treff hver fra usikre kontekster knyttet til yngre jernalder. Kråkebollefragmentene fra Toften har jeg allerede avvist som økofakter, men skulderbladet av sel har neppe kommet naturlig til funnstedet i Lødingen. Det ble innlevert til museet sammen med en øks og andre gjenstander som skulle stamme fra en nedpløyd gravhaug (Ts5657), men Sjøvold (1974:86) bemerker som nevnt at øksa var av en type som vanligvis ikke finnes i graver. Han åpner for muligheten for at øksa ikke egentlig hørte med til gravgodset, et forbehold som må være vel så gyldig for et dyrebein det ikke finnes paralleller til i norrøn kult, og som like gjerne kan stamme fra en boplass eller mødding. Her kan det også bemerkes at alle de andre artene som kommer til i gravene i yngre jernalder introduseres allerede i merovingertid, mens dette funnet er datert til vikingtid. Det må betegnes som usikkert, men tas med.

Sneglehus og skjell er en egen undergruppe av dyrelevninger, som visuelt og funksjonelt skiller seg ganske sterkt fra fisk, fugl og pattedyr. Det er tydelig at de har hatt en plass i gravskikken, men om virvelløse bløtdyr har blitt oppfattet som dyr på linje med de andre artene som er representert i gravene må få være et åpent spørsmål. Med et forbehold ang. tolkninga/dateringa av grava på Greipstad er det verd å merke seg at skjell og sneglehus nedlegges enkeltvis i yngre jernalder, en skikk som står i klar kontrast til sneglehusdepotene i gravene fra eldre jernalder og framstår som nok et uttrykk for epokeskiftet på slutten av 500-tallet. Av de fem yngre gravene med sneglehus er tre fra merovingertid og to ubestemt, så det er usikkert om de har blitt brukt som gravgods i vikingtiden. Skjell har kun blitt funnet i graver fra yngre jernalder, og nedleggelsesformen ser ut til å være nært forbundet med merovingertid kvinnegraver. 4 av de 6 gravene med skjell i er datert til denne perioden, og kun en av de gjenværende er datert til vikingtid. Her kan det bemerkes at også de importerte kauriskjellene fra merovingertidsgravene på Ytre Kvarøy er spesielt knyttet til kvinnegraver (Vinsrygg 1979), men kauriskjellet som ble funnet sammen med kammen og kraniet av en ung mann på Hov i Vågan k. (Ts11089) utgjør i så måte et unntak. Skjellet kan (sammen med kammen og kraniet) evt. stamme fra en tilgrensende flatmarksgrav, men forklaringen svekkes av at kraniet i dette tilfellet ble brukt som grunnlag for kjønnsbestemmelsen og at det ble funnet omtrent der det ble forventet at pløyesporene hadde ført det (jf. Myklevoll 1998). Man må derfor åpne for at det kan dreie seg om kjønnsmessig atypisk smykkebruk, selv om funnet av et enkelt skjell evt. kan relateres til bruken av 1-2 perler blant menn fra perioden (Vinsrygg 1979). Alternativt kan skjellet ses i sammenheng med melketanna som også ble funnet sammen med skelettet, enten som levninger fra en barnegrav eller som personlige gjenstander relatert til et jentebarn i nær familie.

Regionale og lokale tendenser

Gravfeltet på Føre i Bø har allerede blitt trukket fram som utslag av en lokal tradisjon. Hele seks av gravene her inneholdt dyremateriale, og alle unntatt den eldste grava (grav 8/VIIIb) var av samme

type: kammergraver med velbygde steinkister dekket av røyser med hjørnestein og kantstein, der de voksne skjelettene lå utstrakt på rygg i kamrene. Også i de andre gravfeltene i utvalget (på Flakstad og Ytre Kvarøy) er enkeltgravene preget av lik morfologi og sammenlignbare nedleggelse, også i form av dyrearter som er representert og måten de er presentert på. Noenlunde samtidige graver som er plassert innenfor rammene av slike lokaliteter må også forventes å være preget av tradisjoner knyttet til lokalmiljøet og det definerte kultstedet, men materialet inneholder flere geografisk tilknyttede korrelasjoner og tendenser som kan være verd å bemerke.

Vesterålen og Lofoten skiller seg ut med den største tettheten av graver i mitt utvalg – ca halvparten av gravene er herfra. Dette kommer nok til en viss grad av at en stor andel av (de undersøkte) gravene fra perioden ligger i dette området, men tendensen er verd å merke seg. Når det gjelder fordeling av dyrearter kan det bemerkes at nesten alle hvalbeina i utvalget kommer fra ytterkystlokaliteter, i hvert fall hvis man regner havområder som Vestfjorden og Andfjorden til disse. Hestelevninger har en klar konsentrasjon i søndre del av undersøkelsesområdet, særlig i Bodø og Gildeskål, og er bare funnet i én grav nord for Andøya (en tann fra den store, omrotede gravhaugen på Greipstad på Kvaløya, Ts5751). Bjørnelevningene har en nærmest omvendt fordeling: i mitt materiale forekommer de ikke i noen graver sør for Steigen, og det er bare i den båtformede grava på Myre på Andøya (Ts5034) at en slik (bjørnetann) finnes i kombinasjon med hestelevninger.

Nedleggelse av hele hester (og større deler av hesteskrottene) er uttrykk for en tradisjon som ser ut til å være særlig konsentrert til Bodø-området og langs sørøstsiden av Vestfjorden. Gravene fra Strandå, Ljønes og Mjønes i Bodø kommune (Ts972, Ts1395 og Ts1409-16) ble utgravd på 1800-tallet og informasjonen om hestelevningene i dem er minimal, men det ser ut til å dreie seg om større deler av dyrene. Inntrykket styrkes av båtgrava fra Ness på Hamarøy (Ts12156), der to hestekadavre var lagt i øverste del av den runde gravhaugen. Likhetene med plasseringen av hestekadaveret øverst i rundhaugen på båtgrava på Lekanger, Gildeskål k. (Ts10771) er påfallende, men like påfallende er det at det i alle de tre gravene med hele eller større hestenedleggelse i Bodø kommune også ble funnet klinksøm. På grunn av likhetstrekkene med de to andre gravene er det svært fristende å tolke disse sømmene som spor av båter. Gravene på Ljønes og Mjønes ser også ut til å ha vært rundhauger, og begge disse stammer også fra vikingtiden. Den eneste andre graven som inneholdt større skjelettdeler av hest er fra Myre på Andøy (Ts4466), som også kan stamme fra vikingtid, men som manglet båt og gravhaug og ligger på motsatt side av Lofoten/Vesterålen. I resten av gravene i utvalget representeres hestene av tenner (5 av 10 graver). En av disse gravene ligger i merovingertidsgravfeltet på Ytre Kvarøy, helt sør i undersøkelsesområdet mitt, mens de andre ligger i Vesterålen og Troms. Disse er ikke nøyere datert enn yngre jernalder. Kombinasjonen av hest, båt og

rundhaug ser med andre ord ut til å være en regionalt basert tradisjon vi kun har spor av mellom Ofoten og Bodø-området.

Med unntak av den umarkerte grava på Myre (Ts4466) kan alle gravene i utvalget fra Andøya sies å ha en uttalt båtsymbolikk, forutsatt at man omtaler de spissovale gravrøysene/steinsettingene på Toften (Ts10604/Ts10909) som båtformede. Den samme beskrivelsen kan man bruke om de to haugene på Skarstein (Ts4371), og den båtformede steinsettinga på Myre var til og med utstyrt med spant. I tillegg kommer den faktiske båtgrava fra Stave (Ts11765). Andøya framstår sånn sett som et godt eksempel på at variasjonene i gravskikk ofte er geografisk betinget, og dens lokale karakter kommer enda tydeligere til uttrykk gjennom dyrenedleggelsene i gravene på øya. Hunder forekommer bare i de nordligste og den nordvestligste grava (på Toften og Stave), og er i begge tilfeller lagt inntil kroppen av de avdøde. Hval og fisk er kun representert i den nordligste og de nordøstligste gravene (Toften og Skarstein), og det samme gjelder levninger av sau eller geit. Det ble kun funnet hestelevninger i de to gravene på Myre, som ligger lengst sør av disse lokalitetene.

Oppsummering

Omfanget av dyrenedleggelse i gravene og tilskuddet av nye arter vitner om at dyr og dyreofre fikk en langt viktigere plass i gravkulten i yngre enn eldre jernalder. Variasjonsbredden i nedleggelsespraksisen antyder at dyrelevningene også fikk andre betydninger og formål enn de tidligere hadde hatt, særlig med tanke på at bjørneklør må regnes som den eneste vanlige dyrenedleggelsen i germanske graver fra eldre jernalder. Dette ser i stor grad ut til også å gjelde utenfor Nord-Norge, selv om enkelte heste- og storfebein begynner å opptre mot siste del av folkevandringstid på Østlandet (e.g. Mansrud 2006). Divergensen kan antakelig relateres til et lite kulturskille mellom øst og vest (Jenssen 1998), et inntrykk som styrkes av at det i større grad er registrert dyrelevninger i (midt-)svenske graver enn norske, også i eldre jernalder (Jennbert 2006). I mitt materiale står det avkuttete (eller tilkuttete) hvalbeinet fra Valle (Ts4294) og fiskebeina fra Holsøy (Ts6739) som sjeldne unntak fra regelen, men det er som vist et definisjons- og tolkningsspørsmål om disse bør regnes som utilvirkede dyrelevninger som har blitt bevisst nedlagt i gravene. I gravfeltet på Føre har flere av gravene en tids- og artsmessig atypisk konsentrasjon av dyrenedleggelse. For statistikkens del bør gravene her antakelig regnes som én stor lokalitet som i overgangen mellom yngre romertid og folkevandringstid representerer et vesentlig lokalkulturelt avvik fra normen, sett i forhold til regionens germanske graver. Bjørneklørne som ble funnet i fire av gravene er tidstypiske for germansk gravskikk i perioden, men dyrebein fra fugl, fisk, hund og andre pattedyr blir ikke vanlige før 200 år senere. Disse kan tyde på påvirkning fra samisk gravskikk, et tema som vil bli diskutert i kap.4. Det er ellers verd å merke seg at bjørnen er det eneste ville landdyret

som er representert i materialet, og at hjortedyr (som rein og elg) og annet terrestrisk vilt er helt fraværende.

Forbehold må også tas angående selbeinet fra vikingtidsgrava på i Lødingen, men utenom denne lokaliteten og de tre eksemplene over kommer alle de nye artene og nedleggelsesformene til i merovingertid. Materialet gir i så måte uttrykk for en relativt brå overgang heller enn en gradvis utvikling. Bruddet med og tilskuddene til de eldre symbolene og nedleggelsestradisjonene sammenfaller med andre store endringer i gravenes innhold, konstruksjon og plassering, og er del av en prosess som definerer overgangen og skillet mellom eldre og yngre jernalder (jf. kap.2).

4 Dyrenes rolle i jernalderens gravskikk

Innledning

Materialet gir inntrykk av at dyr ved inngangen til yngre jernalder fikk en ny, viktigere og bredere rolle i gravskikk og forestillingsverden enn de hadde hatt tidligere, da bjørneklør var den eneste konsistente gravgaven av animalsk art. Utviklingen må antas å reflektere bjørnens og de andre dyrenes endrede symbolske og religiøse signifikans, både i gravkulten og andre deler av samfunnet og troslivet. Innledningsvis kan det fastslås at gravskikken fra merovingertiden av blir preget av et langt større og bredere fokus på ulike former for dyrenedleggelse enn før, at bjørnen har mistet sin enerådende stilling som symboldyr i gravkulten, og at gravskikken i det hele tatt blir mindre konform og preges av større variasjon enn tidligere. I eldre jernalder framstår nedleggelse av dyrelevninger i gravene for det meste som en samisk skikk, men i yngre jernalder blir praksisen vel så betegnende for norrøn gravskikk.

Endringene som innføres i merovingertid viser ikke bare at dyrenedleggelsene ble viktigere og mer utbredt – dyrebeina som blir funnet i gravene fra yngre jernalder er nedleggelse av en annen *art* enn bjørneklørne fra de eldre gravene. Til og med bjørnetennene kan ha hatt en annen symbolverdi enn klørne, selv om det er nærliggende å relatere betydningen av begge nedleggelsestradisjonene til bjørnen og aspekter ved den. Variasjonsmangfoldet i dyrenedleggelsene fra de yngre gravene står i skarp kontrast til konformiteten fra eldre jernalder, og de ulike uttrykkene – eller symbolene – må antas å reflektere betydninger og forestillinger som både kan ha vært knyttet til de representerte dyreartene, dyr generelt og dyr-menneskerelasjoner. Samtidig må de nye tilskuddene til gravskikken ha medført nye ritualer knyttet til offer- og utvelgelsespraksis.

Det har blitt kommentert at gravene fra yngre jernalder reflekterer mindre personlig omsorg for den døde enn før – gravkamrene erstattes av enklere nedgravninger (Evensen 2003), og i områder med branngravskikk blir restene av likbålet ofte gravd ned i sin helhet der det brant, istedenfor at bein og gjenstander samles og renses i etterkant av kremasjonen (Dommasnes 2001:112). Samtidig erstattes mye av det «upersonlige» gravgodset som karakteriserer de eldre gravene, som slagglumper, kullbiter og andre objekter som må tillegges symbolsk verdi, med gjenstander som i større grad kan tillegges praktiske egenskaper og personlig tilknytning (Dommasnes 2001:102, 107). Alle gjenstander som er rituelt nedlagt i gravene har naturligvis symbolsk verdi, enten de er nedlagt som uttrykk for den avdødes samfunnsmessige status og rolle eller forestillinger om dødsriker og dødsreiser der gjenstandene vil komme til nytte. Sammenlignet med funksjonelle og statusrelaterte objekter som sverd, smykker, redskaper og rideutstyr er det imidlertid vanskeligere å si *hva* elementer som slaggl og jernfragmenter symboliserer. Det samme kan sies om utilvirkede dyrelevninger.

For å tolke slikt gravgods er det avgjørende å vurdere *hva* som er nedlagt og *hvordan*. En uperforert bjørnetann har ikke de samme egenskapene som en som er perforert og kan ha hengt rundt halsen på den avdøde, og disse kan uttrykke noe annet enn bjørneklør eller tenner fra andre dyrearter. Tilsvarende kan ikke en grisekjeve eller en samling saubein nødvendigvis tolkes på samme måte som et intakt hundeskjelett lagt inntil den døde kropp. Med referanse til Dommasnes' kategorier (ibid) er det nærliggende å kategorisere dyrebein som upersonlig gravgods, men det kan være mer på sin plass å legge vekt på tolkningsproblematikken og de usikre symbolverdiene som knytter seg til disse nedleggelsene, også pga. variasjonene i materialet. Nedleggelsen av et hundeskjelett eller -kranie *kan* f.eks. tolkes som et uttrykk for personlig tilknytning mellom dyr og person, særlig hvis det er lagt nært inntil den avdøde, og både perforerte og uperforerte tenner og klør (og kanskje også dyrekjever og andre bein, jf. Oexle 1984) kan ha fungert som amuletter og/eller vært personlige eiendeler før dødsfall og begravelse (e.g. Pétursdóttir 2007). Plassert i gravene må dyrelevningene anses som meningsbærende symboler der forskjellige nedleggelsesformer kan reflektere ulike motivasjoner, ritualer og forestillinger. Betydningen av nedleggelsene må først og fremst antas å ha med oppfatninger av dyrene, døden, de gravlagte og relasjonene mellom disse å gjøre, men som alle andre symboler kan de også være uttrykk for gruppeidentitet og tilhørighet. Med referanse til det tidligere presenterte materialet vil jeg i det følgende diskutere forskjellige innfallsvinkler for å forstå dette aspektet av gravskikken.

Med tanke på avhandlingens uttalte tema og målsetninger er det naturlig at hovedvekten i dette kapittelet legges på å tolke materialet i lys av den hedenske kultens rituelle og trosmessige føringer. Dette blir behandlet i kap.4.2. Som vist i kap.2.2 er det imidlertid problematisk å behandle førkristen germansk kult løsrevet fra resten av kulturen, og av den kontekstuelle redegjørelsen bør det også framgå at tradisjonsmangfoldet og de materielle, arkeologiske uttrykkene for dette ikke utelukkende kan forstås i lys av monokulturelle stereotypier. «Germansk kultur» er som nevnt i kap.1 et vidt samlebegrep der man må forvente store innbyrdes forskjeller som bl.a. kan tilskrives kontakt med og impulser fra ulike nabofolk og samhandlingspartnere. Dette er også relevant for tolkningen av germanske graver i Nord-Norge. En tradisjons eller gjenstands kulturelle opphav trenger ikke i seg selv å si så mye om dens betydning i den religiøse kulten, men kan være uttrykk for relasjoner og kontaktlinjer som igjen kan bidra til å forklare enkelte av variasjonene i materialet. Slike materielle indikatorer (eller symboler) på kulturkontakt blir særlig interessante når de får forklaringsverdi for andre paralleller mellom de ulike gruppene, og kan da både kaste lys på relasjonene mellom dem og på sammenlignbare aspekter av gravskikken. Slike perspektiver vil få mest fokus i kap.4.1, men vil også prege deler av diskusjonen i siste del.

4.1 Graver og dyrenedleggelse som uttrykk for krysskulturell interaksjon

Før jeg beveger meg dypere inn i diskusjonen omkring de religiøse og kulturrelaterte motivasjonene som lå bak dyrenedleggelsene, kan det være på sin plass å behandle dem fra et mer kulturelt perspektiv. Hvis det f.eks. kan sannsynliggjøres at tradisjonen for å plassere dyrelevninger i gravene er påvirket av samisk gravskikk i tilknytning til interaksjonen mellom de ulike folkegruppene i landsdelen, vil dette også kunne legge føringer på videre tolkninger av praksisen.

Inga Malene Bruun (2007) har som tidligere nevnt foreslått at de beskrevne dyrenedleggelsene i gravfeltet på Føre i Bø skyldes påvirkning fra samisk gravskikk, og regner dem som et av flere uttrykk for at gravene på stedet er oppført av et samisk-germansk hybridsamfunn. Gravgodset inkluderer som vist dyrearter og beindeler som ellers i landsdelen ikke introduseres i germanske graver før 200 år senere, men som har blitt funnet i samiske urgraver. Dette gjelder både bein fra hund (eller rev), fugl og fisk, og også sneglehus. Bruuns teori tilbyr foreløpig den beste forklaringen på hva slike dyrenedleggelse har å gjøre i germanske kammergraver fra rundt år 400 e.Kr. i dette området, selv om det finnes samtidige paralleller fra angelsaksiske og kontinentalgermanske graver (Gräslund 2004:169; Williams 2001). Den samisk-germanske tilnærmingen styrkes imidlertid av flere faktorer, i tillegg til den rent geografiske nærheten mellom gruppene, og som (i hvert fall i yngre jernalder) også ga seg kulturelle og relasjonelle utslag.

Mens hundeofrene har mange paralleller i germanske graver utenfor Nord-Norge later de marine artene, og da særlig skjellmaterialet, til først og fremst å være forbundet med samisk urgravskikk i eldre jernalder. Også lenger ut i jernalderen er dette arter som i liten grad blir funnet i graver utenfor Nord-Norge. Som antydnet i kap.3.2 er det nærliggende å tenke at skjell og sneglehus fra virvelløse dyr har blitt oppfattet som vesensforskjellige fra de større og mer mobile dyreartene, og det virker lite sannsynlig at så ulike nedleggelse kan tolkes på samme måte. Utenom gravfeltet på Føre introduseres skjell og sneglehus samtidig med den generelle eksplosjonen av nye dyrearter i de germanske gravene, ved overgangen til yngre jernalder. Fordi de er klart mest utbredt i gravene fra merovingertid kan slike nedleggelse også ses i sammenheng med de importerte kauriskjellene som er populære på samme tid, og som kan antyde relasjoner til frankisk kultur (jf. Vinsrygg 1979). Disse brukes imidlertid som en slags perle og kan med fordel betraktes som det, noe som er årsaken til at jeg valgte å avskrive slike skjell som utvalgs-kriterium i avhandlingen (se appendix: avskrevne lokaliteter).

Skjellmateriale av lokal opprinnelse kan være knyttet til tradisjoner og myter vi ikke har grunnlag for å gjette oss til, men ettersom skjell er såpass vanlige i samiske urgraver er det nærliggende å tolke tilstedeværelsen i norrøne graver som utslag av samisk-norrøn integrasjon. En slik tolkning sier lite

om eventuelle religiøse motivasjoner som kan ha ligget bak, men skjell og sneglehus *kan* rett og slett ha blitt plassert i gravene av estetiske årsaker. Kuskjellene i den ene grava på Sjøberg i Bø k. (Ts4415, Ask-ID 17972) skal ha vært dandert rundt den avdødes hode, og i grav III på Flakstad prestegård (Ts8307/Ts7748) var skjellene stilt opp langs kanten av nedgravningen. Med unntak av funnene fra Bergseng, Harstad k. (Ts 521-5) er det hele skjell og sneglehus som har blitt funnet, og flere av dem beskrives å være ganske store (se fig.3, med kamskjellet fra Marisletta, Tromsø k. (Ts11056)). Om slike nedleggelse også skal tilskrives en symbolsk betydning kan det være nærliggende å knytte denne til det maritime miljøet de stammer fra, en tilnærming som også kan overføres til tradisjonen for å begrave de døde i fin, hvit skjellsand. En slik tolkning kunne også gitt mening i forhold til depotene av sneglehus som var plassert under den avdødes hode og føtter i den eldste grava på Føre i Bø (Ts5344), men disse stammer fra en landsnegleart.

Sneglehusdepotene skiller seg vesentlig fra nedleggelsene i de yngre gravene, noe som også kan sies om måkenebbet fra samme gravfelt og om bjørneklørne som er funnet i de andre gravene i utvalget fra eldre jernalder. Kontrasten mellom nedleggelsesformene bidrar til inntrykket av at epokene er atskilt av fundamentale kulturelle og religiøse omveltninger som inntreffer mot slutten av 500-tallet. Dette gjør den religiøse kulten i eldre jernalder langt mindre tilgjengelig og forståelig enn de etterfølgende periodene, for det begrenser overføringsverdien av de skriftlige kildene til yngre jernalder. Samtidig styrker de beskrevne elementene inntrykket av at gravfeltet er preget av samiske impulser, for selv fuglenebbet

Figur 27 Kranium og sneglehus in situ. Grav 8, Føre, Bø k. (Ts5344)

som ble funnet ved handa til kvinnen i grav 2 (Ts5338), og som er unikt i germansk sammenheng, har en parallell i urgravskikken (Schanche 2000:203; Bruun 2007:71). I tillegg ble det funnet neversvøp i den ene barnegrava i gravfeltet. Barnegraver er langt vanligere i samisk enn germansk gravskikk, og neversvøp kan regnes som en diagnostisk markør av samisk etnisitet (jf. Schanche 2000; Bruun 2007:68ff).

Bruun (2007:64ff) påpeker også at gravkamrene og røysene de var markert med gir gravene morfologiske likhetstrekk med samiske urgraver, men denne konstruksjonsformen er relativt utbredt i germansk gravskikk i eldre jernalder, så momentet må i så fall referere til mer generelle likheter mellom kulturene i perioden. Det kan imidlertid tillegges at det ble funnet en spisset «grein» av reinhorn i grav 1 (Ts5337) som kan gi assosiasjoner til samisk kultur, selv om slitasjen tyder på at den har hatt et praktisk anvendelsesområde. Horn og gevirer ser ellers ut til å ha vært ekskludert fra

samiske graver og forbeholdt offerplassene (jf. Schanche 2000), foruten gravfeltet på Krankmårtenhögen i Sverige, der slike har blitt deponert på toppen av de steinsatte gravene (Zachrisson 1997:221ff). Plasseringen av dyrebeina som ble funnet i toppen av flere av gravrøysene på Føre har klare likhetstrekk med denne samiske offerskikken, der det har vært en utbredt praksis å plassere gevire og gevirdeler på *sieidier* eller stikke dem inn i bergsprekker og mellom steiner på mer løst definerte kultsteder (Schanche 2000:271ff, 291). Distinksjonen mellom horn og bein framstår imidlertid som nokså vesentlig i denne sammenhengen, så hvis beina fra røysene på Føre skal relateres til denne offerskikken må også de anses som en hybrid blanding av ulike tradisjoner.

Gravene på Føre preges ellers av tidstypisk germansk innhold, også i form av importvarer fra kontinentet, så Bruuns argumentasjon for at gravfeltet og samfunnet her skal regnes som etnisk hybrid virker i det hele tatt svært berettiget. *Hvordan* den samisk-germanske hybriditeten artet seg er imidlertid et åpent spørsmål. Med tanke på at det bare er funnet neversvøp i barnegrava og at ikke alle gravene er utstyrt med dyrelevninger som kan antyde samisk innflytelse, kan det f.eks. tenkes at det bare var enkelte samiske (eller samisk-germanske) familier og enkeltaktører som var integrert i et ellers germansk samfunn. Integrasjonen kan likevel ha vært et resultat av lengre kontakt med nærliggende samiske samfunn, noe som kan ha medført kulturell og religiøs innflytelse også før ekteskaps partnere ble utvekslet og livsstiler endret eller fusjonert.

Om bjørneklør, hybridkulturelle markører og symboler på samisk etnisitet

I presentasjonen av Bruuns teorier om gravfeltet på Føre har jeg foreløpig bare så vidt nevnt bjørneklørne som ble funnet i fire av gravene. Dette er de eneste tilfellene i mitt materiale der slike har blitt funnet i kombinasjon med andre dyrenedleggelse, og Bruun tolker også dem som resultat av samisk påvirkning, med referanse til den samiske bjørnekulten og historiske kilder til bruk av bjørnetenner som amuletter (Bruun 2007:50, 69). Overføringsverdien til sistnevnte tradisjon støtter hun bl.a. på at klørne fra den ene barnegrava (Ts5346) så ut til å være perforerte.

Bjørnen har hatt en sentral rolle som tabubelagt symboldyr i samisk kult og kultur. Dette må særlig tilskrives dyrets antropomorfe trekk og mytene om dens krefter, egenskaper og slektskap til menneskene, som reflekteres i bruken av tilnavn som «bestefar i skogen» og «villmarkens mor» istedenfor dens rette navn (Hansen & Olsen 2004:128f). Bjørnejakten framstår som en sterkt ritualisert foreteelse som både er skildret i helleristninger og historiske kilder. Den foregikk om våren, når bjørnen skulle forlate hiet og enda var svekket av vintersøvn, og kan bl.a. ha fungert som manndomsprøve og overgangsrite. Etter at kjøttet var spist ble beina fra bjørnen behandlet med særlig omhu: de skulle ikke knekkes, og ble ført ut gjennom en luke i *boasso* (bakerst i lavvoen eller gammen), angivelig for at dyrets ånd ikke skulle komme tilbake og hjemløse en. Skjelettmaterialet

(eller deler av det, jf. Myrstad 1996) ble gjerne begravd under steiner og på måter som kan minne om urgravskikken for mennesker. En plausibel forklaring på denne skikken er at dyrenes kroppssjel var bundet til beina og fulgte dem, i tråd med et sjamanistisk verdensbilde, og at begravelsen både skulle bidra til trygg og respektfull deponering av «farlig» materie og til gjenfødelse av en «slekting» som også var en kilde til godt kjøtt og tykt pelsverk (Hansen & Olsen 2004:128ff; Schanche 2000). Historiske kilder tilsier altså at bjørnetenner i samisk kultur har blitt brukt som lykkebringende eller beskyttende amuletter i nyere tid (Bruun 2007:69f; Schanche 2000:295f). Sammen med referanser til samisk bjørnejakt og bjørnekult bruker Bruun (ibid) dette som argument for å tolke bjørneklør og tenner i germanske jernaldergraver som påvirkning fra samisk kultur eller som et utslag av synkretistiske gravskikker, en tilnærming som også Sissel Bakke (2012:79) benytter seg av i tilknytning til funnene i tre av gravene på Engeløya i Steigen (Ts5402, Ts5278q-s, Ts5378t-v).

Det største problemet med denne tilnærmingen er at bjørnelevninger iflg. Schanches (2000) oversikter bare finnes dokumentert i fem (udaterte) samiske menneskegraver i regionen, mot 14 av gravene i mitt materiale. Her skal det sies at det utenom Varanger er relativt få urgraver som har blitt arkeologisk undersøkt, i hvert fall i forhold til graver av germansk opprinnelse, og at de største undersøkelsene av urgravfelt er av eldre dato. Etterundersøkelser av tidligere utgravde urgraver har vist at mye materiale lå uregistrert tilbake (Schanche 2000:197ff), noe som svekker argumentasjon basert på negative resultater. Det er likevel ikke til å komme forbi at *ingen* av de undersøkte urgravene inneholder dokumenterte bjørneklør, som derimot er funnet i ni av de tolv eldre gravene i utvalget mitt. Dette til tross for at fokuset på dyrebein (og på artsbestemmelser av disse) har vært langt større ved undersøkelsene av samiske enn germanske graver.²⁰ Når det gjelder (mulig) underrepresentasjon av dyrelevninger og små gjenstander er det verd å merke seg at det ikke ble registrert en eneste bjørneklo i de over 800 gravene av germansk art som ble åpnet av O. Nicolaissen – den første ble funnet under en utgravning av Thorleif Sjøvold i 1946 (Ts4294).

Verken Bruun (2007) eller Bakke (2012) oppgir kilder som kan antyde at bjørneklør har blitt brukt i samisk gravskikk, eller på linje med den nyere bruken av bjørnetenner. I de tre aktuelle urgravene fra Finnmark (to fra Lebesby og en fra Nesseby kommune) er det funnet bjørnetenner (Schanche 2000:206, 394), mens de to fra Troms inneholder andre bein og er noe usikre. Grava på Spildra i Kvæningen var noe forstyrret og det aktuelle tåbeinet var ikke sikkert artsbestemt, og i grava fra Tranøy antydes det at de identifiserte bjørnebeina kan stamme fra en bjørnegrav på samme lokalitet (Schanche 2000:144ff; 205f). I grav AI3819 i Lebesby ble tennene funnet sammen med en bit av bjørnens underkjeve, men ved siden av de to nevnte urgravene fra Troms er dette det eneste

---

²⁰ I hvert fall fram til 1980-tallet, og særlig i den nordnorske arkeologiens første fase; jf. kap.1.

dokumenterte funnet av et ikke-emaljert bjørnebein i en menneskegrav fra den aktuelle regionen. Funnene i Lebesby og Tranøy har blitt gjort i nærheten av bjørnegraver, som det også er mange av på Spildra. Innblandet materiale fra slike graver er en plausibel forklaring på de atypiske bjørnebeina, for hvis de skal tolkes som rituelle nedleggelse i menneskegravene følger de en annen tradisjon enn bjørnetennene.

For samenes del er det grunn til å tro at nedleggelse av bjørnebein i menneskegraver ville være et alvorlig brudd med grunnleggende premisser (tabuer, riter og myter) knyttet til bjørnekulten og bjørnegravene. Urgravens generelle mangel på nettopp slike levninger er en sterk indikator på det, for det er ellers funnet bein fra et bredt spekter av viltlevende dyrearter i disse gravene. Schanche (2000:288ff) foreslår at sammenblandinger av samiske bjørne- og menneskegraver kan være et uttrykk for nærheten, likhetene og slektskapet mellom artene, en tolkning som også kan forklare den generelle likheten mellom gravskikkene for dyr og mennesker. Menneske- og bjørnegraver ligger flere steder nært hverandre, men å plassere de ulike beina i samme grav ser likevel ut til å ha vært så uvanlig at det kan karakteriseres som et normbrudd. Gravene fra Spildra og Tranøy mangler i så måte paralleller, og med tanke på beskrivelsene av funnene er det godt mulig at i hvert fall sistnevnte sammenblanding skyldes sekundære prosesser, tilrotet materiale eller feiltolkninger av art eller kontekst. Det bør imidlertid understrekes at samenes gravskikk – i likhet med germanernes – er preget av variasjon og dynamikk, og man må i så måte forvente en viss grad av inkonsistens (jf. Schanche 2000). De historiske beskrivelsene av tabuer og normer knyttet til samenes bjørnekult stemmer dessuten ikke alltid overens med det arkeologiske materialet, som bl.a. har vist at beina i bjørnegravene svært ofte er margespaltet og at det slett ikke er alltid «alle» dyrets bein har blitt nedlagt (Myrstad 1996:54).

Bjørnetennene i de tre gravene fra Finnmark er ikke omgitt av den samme fortolkningsmessige usikkerheten som beina fra urgravene i Troms, og fordi det i alle de tre tilfellene dreier seg om tenner virker det åpenbart at disse har blitt utvalgt og nedlagt i henhold til et tradisjonelt mønster. Jeg påpekte i kapittel 3.2 et slikt mønster i norrøn gravskikk i yngre jernalder, men et fokus på dyretenner kan også gjenfinnes i samisk urgravskikk, om enn i mindre skala. I urgravene er det primært funnet tenner fra ville dyr, men enkelte fra sau/geit (og muligens ku) er også identifisert. Det er imidlertid få *daterte* urgraver som inneholder tenner, og da dreier det seg om oter- og bevertenner fra tidlig metalltid (Schanche 2000:199ff, 295f). Nedleggelsene av bjørnetenner i de tre nevnte urgravene framstår derfor fortsatt som brudd på normen, eller som utslag av lokale tradisjoner. Det kan også tenkes at tenner ikke var omgitt av de samme tabuene som beina, for i den sørligste bjørnegrava i Ragnhild Myrstads materiale (i Trøndelag) var hjørnetennene hugget løs, antakelig for å lage amuletter (Myrstad 1996:43f). Det er i det hele tatt grunn til å tro at bjørnetenner

har hatt en rolle i både norrøne og samiske samfunn, men deres plass i samisk gravskikk ser ut til å ha vært sterkt preget av lokale tendenser. I mitt materiale er det sørligste funnet fra Risøy i Hadsel kommune, så i norrøn gravskikk viser tennene en sterkere nordlig affinitet enn klørne fra eldre tid.

Figur 28 Bjørnetann (Ts5034)
Myre, Andøy k. Foto: Arild
Klokkervoll

Samtidig må overgangen til nedleggelse av bjørnetennene i de norrøne gravene fra yngre jernalder ses som en del av et markant og konsekvent brudd med den eldre tradisjonen for nedleggelse av bjørneklør. Overgangen inntreffer samtidig med en rekke andre endringer i germansk kultur og gravskikk, og innebærer introduksjonen av et noenlunde likt antall ville og domestiserte arter der buskapen ofte er representert med tenner (jf. kap.3.2). Bjørnen skiller seg imidlertid fortsatt ut fra de andre artene fordi den *utelukkende* er representert med emaljerte bein (klør og tenner), og ettersom (nesten) alle de analyserte fuglebeina stammer fra sjøfugl ser den også ut til å være den eneste ville arten uten maritim tilknytning i norrøn gravskikk.

Bjørneklør er i eldre jernalder den eneste dyrenedleggelsen av større utbredelse i germansk gravskikk, i hvert fall i Nord-Norge, men har som nevnt ikke blitt dokumentert i *noen* av de samiske gravene, som ellers er utstyrt med et rikt utvalg av andre dyrebein. Klørne er enda vanligere på Øst- og Vestlandet enn nordpå, og i et område som Voss framstår nedleggelse av slike nærmest som en definerende del av gravkulten, skal man dømme etter antallet graver der slike er representert (e.g. Næss 1996; Dommasnes 2001:119, 72ff; Mansrud 2006; Kristoffersen & Østigård 2006:116-120). Dette utelukker ikke samisk-norrøn påvirkning, særlig nå som de historiske kildene til eldre sørsamisk tilstedeværelse omsider har begynt å få støtte av arkeologiske undersøkelser (e.g. Bergstøl 2008; Olsen 2010), men tradisjonen kan ikke anses som «lånt» fra en kultur der bjørnens levninger i all hovedsak har vært ekskludert fra menneskegraver. Mangelen på bjørnelevninger i samiske menneskegraver er både bemerkelsesverdig og forståelig med tanke på bjørnens rolle i samisk kultur. Det arkeologiske materialet bidrar til å definere nedleggelsesformen som en germansk tradisjon, og taler mot å tolke funn av bjørneklør og –tenner i norrøne graver som tegn på samisk-norrøn synkretisme. Utbredelsen av slike gravfunn i ulike deler av Norge viser at praksisen heller må relateres til og er definerende for et germansk tradisjonskompleks, et inntrykk som styrkes av at bjørneklør også opptrer i angelsaksiske branngraver fra folkevandringstid (Williams 2001:197).

Opphavet av tennene og klørne er imidlertid ikke like entydig, for på Nordkalotten er det særlig samene som assosieres med jakten på bjørn. Samenes bjørnekult og rituelle bjørnejakt er både skildret i historiske kilder og helleristninger (selv om det er problematisk å knytte sistnevnte til én

bestemt folkegruppe), og også bjørnegravene må regnes som spor av samenes jakttradisjon. Ottars beretning om faste overdragelser av bjørneskinn fra samene gjør det nærliggende å knytte bjørnelevningene til samisk ekspertise og samisk-norrøne relasjoner, i hvert fall i Nord-Norge i yngre jernalder. Med tanke på disse relasjonenes betydning for høvdingedømmenes økonomi, status og organisasjonsstruktur kan det her ha vært naturlig eller fordelaktig for ledere og viktige mellomledd å synliggjøre sin rolle og status med symboler som ga assosiasjoner til samisk jaktkultur. Utveksling, bruk og nedleggelse av bjørneklør og –tenner kan i en slik kontekst ha fungert som symboler på viktige relasjoner og avtaler med samene.

Likevel er det ikke dermed sagt at bjørnejakt utelukkende har blitt bedrevet av samiske samfunn og aktører. Utbredelsen av bjørneklør i gravene fra eldre jernalder tyder på at bjørnen i seg selv – og kanskje også jakten på den – har hatt en viktig symbolsk rolle også i germansk kultur i perioden. Det er ikke utenkelig at bjørnejakt i enkelte nordnorske agrarsamfunn kan ha blitt utført som matauk i vårknipa, selv om det kan være nærliggende å relatere slik jakt til germanske eliteaktiviteter eller manndomsprøver. Jaktgruppene trenger heller ikke å ha vært monokulturelle: med tanke på relasjonene mellom folkegruppene er det f.eks. tenkelig at inklusjon i samenes bjørnejakt har fungert som æresbevisninger og/eller overgangsritualer. Det kan i så tilfelle ha utgjort et viktig element i en manns biografi og ettermæle, og kan ha vært naturlig å markere med et fysisk symbol på det felte dyret.

Jeg har nevnt at bjørneklør i eldre jernalder også er utbredt i germanske graver lenger sør i Norge. Det er nærliggende å tro at utvekslingsavtalene og samarbeidet som preget forholdet mellom samer og nordmenn i Nord-Norge også har betegnet samisk-norrøne relasjoner utenfor landsdelen, men slike perspektiver har inntil relativt nylig vært nærmest ikke-eksisterende i arkeologien, og forskningen på området må fortsatt sies å være i startgropa (jf. Bergstøl 2008; Gjerde 2010). Det er imidlertid arkeologisk grunnlag for å si at Sápmi (eller Finnmark) i jernalderen strakte seg så langt sør som Hardangervidda, med fjellheimen (og enkelte skogsområder) som utbredelsesområde (jf. Olsen 2010:190f). Tidligkristne lovforbud mot å oppsøke de trollkyndige «finnene» indikerer at samene på 1000-tallet var innen rekkevidde av norske bosetninger sørøst i landet, og at det var tradisjon for kontakt mellom folkegruppene i disse områdene (Mundal 1996; Solli 2002:183ff). Inntrykket støttes også av sagalitteraturen, der både Harald Hårfagre og faren Halvdan Svarte møter og interagerer med samer i Oppland og på Dovre, noe som bl.a. resulterer i Hårfagres ekteskap med samejenta Snefrid (ibid). Else Mundal (1996, 1997) har tolket dette som en del av rikssamlingsmyten, der kravet på herredømmet over Norge også legitimeres av en ekteskapsbasert union med samene.

Gravgods som symboler på etnisitet og kulturkontakt

I forbindelse med denne diskusjonen er det på sin plass å vurdere om de nye normene for dyrenedleggelse som innføres i gravskikken rundt år 600 kan relateres til en sammenblanding av samiske og norrøne tradisjoner, konsepter og forestillinger. Dette kan virke nærliggende med tanke på at samene hadde lang tradisjon for å deponere dyrebein i gravene sine, og de blandede gravene på Føre kan i så måte framstå som en forløper for denne prosessen. Dette forklarer imidlertid ikke hvorfor det skulle gå 200 år før resten av landsdelen adopterte den samme nedleggelsestradisjonen, med mindre relasjonene mellom folkegruppene ble forsterket (eller endret) akkurat ved overgangen til merovingertid. Det arkeologiske materialet kan tolkes i den retning (jf. kap.2.2), men så lenge det nesten ikke finnes daterte urgraver fra perioden mellom 300 og 800 e.Kr (jf. Schanche 2000) er det foreløpig ikke mulig å spore samtidige endringer i samisk gravskikk som kan kaste lys på saken.

De nye dyreartene og nedleggelsesformene innføres samtidig med andre tegn på kulturelle omveltninger og prosesser, og kan bl.a. ses i lys av endringene i dyreornamentikken, som på denne tiden utvikles til den mer «fellesgermanske» Stil II (jf. Hedeager 1999:83f; Jenssen 1998:124f). Dyrenedleggelsene må dessuten relateres til impulser fra og endringer i andre germanske samfunn, i og utenfor Norge. Tilsvarende tilskudd til nedleggelsespraksisen innføres samtidig i gravskikken lenger sør i Norge, om enn noe tidligere på Østlandet (jf. Dommasnes 2001; Mansrud 2006). Dette utelukker ikke samisk påvirkning så lenge man aksepterer at samene har operert i innland og fjellstrøk også langt sør, øst og vest i landet (jf. Olsen 2010), men endringene bør også relateres til lignende og samtidige dyrenedleggelse i germanske graver i resten av Skandinavia (Gräslund 2004), på kontinentet (jf. Oexle 1984) og i England (Williams 2001).

Det er imidlertid gravene fra Midt-Sverige som er aller sterkest preget av dyrenedleggelse i perioden, noe som også sannsynliggjør impulser fra de sterke hedenske maktsentraene i Uppsala og andre steder i Uppland. Synnøve Vinsrygg (1979:66) setter de nordnorske dyrenedleggelsene i sammenheng med østskandinaviske trekk, svenske båtgraver, flatmarksgraver i Danmark og rekkegraver på kontinentet. Introduksjonen av hesteoffer og -utstyr i gravene kan ses som elitesymboler med paralleller i alle disse områdene, selv om dyrenedleggelsene gradvis opphørte etter hvert som kristendommen spredte seg nordover i Europa. Forbindelsene til Vendel og Valsgårde i Mälardalen kommer bl.a. til uttrykk gjennom smykkemateriale og våpen funnet på Bjarkøy og Engholmen (600-tallet) i Troms, og har tradisjonelt blitt oppfattet som tegn på nye handelsveier som oppstår fra merovingertiden av. Samtidig kan disse kontaktlinjene også være uttrykk for forsterkede kulturelle bånd til en hedensk bastion som representerte en motpol til en misjonerende kristendom på frammarsj, noe som kan ha bidratt til å gi hedenske offerskikker et

oppsving i Nord-Norge. Dyreofre og –nedleggelse kan utover i yngre jernalder ha blitt stadig viktigere symboler på en hedensk kultur som skandinaver og samer hadde felles.

Hesten er kanskje det dyret som oftest assosieres med norrøn offer- og gravskikk, bl.a. i tilknytning til undersøkelsen av Osebergskipet og en lang rekke mindre kjente graver. Utenfor Norge er denne formen for dyrenedleggelse særlig kjent fra båtgraver i Midt-Sverige, spesielt på steder som Vendel og Valsgärde (e.g. Shenk 2002:23ff), men tradisjonen gjenfinnes også i germanske graver på kontinentet. Det skal imidlertid nevnes at hunder ser ut til å ha vært et enda mer utbredt aspekt av denne gravskikken (Gräslund 2004), noe som også kommer tydelig fram av mitt materiale. De frankiske merovingerkongedømmene var personforbundsstater som i stor grad ble holdt sammen av ridderfølger (jf. Steuer 1989), og både der og i Norden ble hesten et viktig elitesymbol i perioden. Foruten nedleggelse av hesteutstyr i gravene kom dette bl.a. til uttrykk gjennom revitalisering av antikke rytterseremonier, som ser ut til å ha blitt avbildet på flere av de gotlandske billedsteinene (Lundin 2006). Mange av de frankiske rekkegravene fra perioden inneholder både våpen og hesteutstyr og har klare paralleller til graver med lignende innhold i Skandinavia, som i flere tilfeller også inneholder plankekister og der smykker og våpen i mange tilfeller er av frankisk opphav (Jørgensen 1991:112ff).

I Nord-Norge framstår merovingertidsgravfeltet på Ytre Kvarøy som et av de sterkeste tegnene på innflytelse fra kontinental gravskikk. Gravene fra denne lokaliteten (og perioden) er i langt større grad enn tidligere utstyrt med importerte smykker (særlig perler) produsert på kontinentet, bl.a. rundt Rhin-munningen. Nedleggelse av importerte kauriskjell i nordnorske kvinnegraver har en parallell i vestfrankiske pikegraver og i begge områder ser de ut til å ha blitt brukt som del av kvinnelige draktornamenter, sammen med (andre) perler. Skikken er en sterk indikator på frankisk-norrøn kontakt, og kan regnes som et av særtrekkene ved nordnorsk gravskikk i perioden (Vinsrygg 1979:66ff, 74). Dyrelevningene som finnes i en del av de nordnorske gravene kan faktisk regnes som en av de viktigste forskjellene mellom gravskikken i de to regionene. Disse levningene stammer fra en type offer og nedleggelse som forsvant fra vestfrankisk gravskikk i forbindelse med kristningen fra slutten av 400-tallet, og som var uforenelige med den nye religionen (Steuer 1989). I mangel på ofrede hester og andre dyr preges rekkegravene fortsatt av hesteutstyr som bisler, sporer o.l. Dette kan både representere rytterens status og en arv fra hedensk tid, for ved begravelsen av Childerik I, den siste hedenske merovingerkongen, ble det også ofret 21 hester som ble lagt i den enorme gravhaugen. Thüringerne ser derimot ut til å ha tatt opp hestegravskikken omtrent samtidig som frankerne oppga den (Jørgensen 1991:115), og i deres del av det nåværende Tyskland fikk tradisjonen for slike gravofre sin mest intense periode på 600-tallet, samtidig med den store

oppblomstringen i Vest- og Nord-Norge. Dyrenedleggelse er også vanlige i angelsaksiske graver til ut på 600-tallet (Gräslund 2004).

På motsatt side av Europa var hester og hesteutstyr dessuten svært vanlig gravgods blant både hunerne og avarene (Curta 2008; Nagy 2010). I likhet med hunerne, som satte sitt preg på det kontinentalgermanske Europa i en hundreårsperiode fram til midten av 400-tallet (e.g. Hedeager 1999, 2011), var avarene opprinnelig et nomadisk heste- og krigerfolk fra de asiatiske steppene. Fra andre halvdel av 500-tallet (568 e.Kr.) til starten av 800-tallet dominerte de det østlige Europa så langt nord som Baltikum, og Sentral-Europa helt vest til grensene mot frankerne (Stadler 2008:14). Mye av disse folkeslagenes suksess som krigere tilskrives deres evne til effektiv krigføring fra hesteryggen, og avarene har bl.a. blitt kreditert for å innføre stigbøylen og den formfaste salen til Europa, elementer som var avgjørende for videreutviklingen av denne praksisen (Leciejewicz og Valor 2007: 65; Bill og Roesdahl 2007:271). I vikingtiden var det særlig svenskene som reiste i østerled, men det er grunn til å tro at disse reiserutene ble benyttet tidligere også. Det virker derfor ikke urimelig å relatere introduksjonen av hesteofre i «vendeltidens» (merovingertidens) svenske båtgraver til kontakt med og påvirkning fra avarenes kultur. Det er i så måte interessant at den nordiske stigbøylen, som først opptrer i arkeologisk materiale fra vikingtid, framstår som en kombinasjon av øst- og vesteuropeisk type (Meling 2000:101; Braathen 1989:147ff).

Det har blitt dokumentert noen få, enkeltstående hestelevninger i samiske graver (Schanche 2000), og nordnorske graver som kun inneholder hestetenner eller enkeltbein kan kanskje knyttes til denne skikken. Men skandinaviske graver som inneholder hele hester og større hestedeler må først og fremst knyttes til kontinentaleuropeisk gravskikk, der både frankernes og avarenes tradisjoner kan ha påvirket norrøn kult. Utviklingen er et eksempel på dynamikk og påvirkning i nettverket av germanske stammer og samfunn, der gamle tradisjoner kan ivaretas av enkelte grupper og gjenopptas av andre på senere tidspunkt. Dette er et relevant poeng for denne diskursen, for hesten har hatt en spesiell posisjon som kult- og offerdyr i germansk kultur som kan føres helt tilbake til Tacitus' beskrivelser fra første århundre e.Kr. Det dreier seg om kultur møter og påvirkningslinjer der den ene forbindelsen på ingen måte trenger å ekskludere den andre, og der Nord-Europa (og den skandinaviske halvøya) godt kan framstilles som en kulturell smeltedigel preget av jernalderens demografiske, politiske og kulturelle dynamikk. Stadig skiftende grenser, allianser og fiendebilder bidro sammen med migrasjoner og andre kulturelle prosesser både til å definere germansk kultur og til å overføre, påvirke og mangfoldiggjøre tradisjoner fra mange ulike hold. For eksempel innebar avarenes ekspansjon nær kontakt med flere germanske stammer, særlig gepidene, som tidligere hadde alliert seg med hunerne og tok opp en del av deres skikker (Bliujiené og Butkus 2009). Tilsvarende prosesser bidro til å forme et germansk kultur- og symbolfelleskap som blant annet

kommer til uttrykk i smykkestilene og den skandinaviske dyreornamentikken (jf. Hedeager 1999) – og i gravskikken.

Det er grunn til å tro at utviklingen av dyreornamentikken (særlig overgangen til stil II) reflekterer nye forestillinger og symbolverdier som også kommer til uttrykk i form av den samtidige «eksplosjonen» av nye dyrearter i skandinavisk gravskikk. Lotte Hedeager (1999, 2004, 2011) har relatert ornamentikkens transformative og «sjamanistiske» karakter (jf. også Kristoffersen 1995, 2001) til germanernes kontakt med hunerne på 3-400-tallet, et perspektiv som antakelig kan styrkes om man i tillegg legger vekt på avarnes mer samtidige innflytelse på germansk kultur i Øst- og Sentral-Europa. Nedleggelsesformene som introduseres i gravene ved overgangen til 600-tallet lar seg også relatere til dette sammenblandede germanske kulturfellesskapet, der impulser fra disse og andre «ikke-germanske» folkeslag kan ha bidratt til endringene. I motsetning til bjørneklørne fra eldre jernalder har de nye dyrenedleggelsene også åpenbare paralleller i samisk gravskikk, og de norrøne dyrenedleggelsene kan i så måte ha fungert som en felles referanseramme influert av både germansk, samisk og østlige kulturtrekk. Dette aspektet av gravskikken reflekterer i så måte variasjonsmangfoldet innen sekkebetegnelsen germansk kultur og minner om at sammenlignbare kulturmøter foregikk på kontinentet.

Dyrenes rolle i gravskikken kan regnes som et av flere tilfeller av kulturell og religiøs kompatibilitet mellom samer og nordmenn i førkristen tid, og kan i etniske grense- og kontaktsoner samtidig være utslag av tilnærings- og hybridiseringsprosesser, eller «kulturlån», som man tidligere ville kalt det. En viktig forskjell mellom folkegruppene nedleggelsestradisjoner ligger i at det store flertallet av dyrebein i de samiske gravene stammer fra ville dyr, mens de norrøne gravofrene i langt større grad består av tamdyrbein. Denne forskjellen kommer imidlertid sterkere til uttrykk sør i Norge (jf. Mansrud 2006:137f) enn i mitt materiale, som preges av mange dyrearter som er karakteristiske for samisk gravskikk, men uvanlige i resten av landet. Bein fra hval, fisk og sjøfugl ser ut til å være et særegent preg ved de nordnorske gravene, og kan både oppfattes som tilpasninger til regional fauna og en maritim økonomi og til samisk gravskikk, der disse artene også er vanlige. Det samme kan være tilfellet med skjell og sneglehus, selv om enkelte slike også har blitt funnet i graver på Vestlandet, bl.a. på Blindheim i Giske (B8628) og Henden i Eid kommune (B11558). I forhold til samisk gravskikk er det interessant at det er funnet never i begge disse gravene, selv om dette er relativt utbredt i gravene i landsdelen og ingen av neverbitene er definert som (rester av) liksvøp.

Diskusjonen av bjørnelevningene og mangfoldet av tolkningsmuligheter er et eksempel på at symboler kan være flertydige, og at enkeltgjenstanders betydning også kan avgjøres eller påvirkes av deres «biografi» og opphav. I gravene kan symbolverdien av enkelte objekter bero på deres spesielle

tilknytning til og delte livshistorie med den avdøde (jf. Pétursdóttir 2007), samtidig som sammensetningen og betydningene av gravgodset må ses i lys av kulturspesifikke tradisjoner og assosiasjoner. Selv om en bjørnetann kan være nedlagt i grava som en personlig gjenstand knyttet til en viktig hendelse eller relasjon, kan den også ha kommunisert status eller etnisitet og samtidig hatt en egen rolle og betydning i den aktuelle kulturen og i den religiøse kulten, f.eks. som amulett. Dommasnes (2001:124) understreker i den forbindelse at symbolbruken i gravene kan operere på flere nivåer, være mangetydige og ha flere adressater.

Argumentasjonen over viser at nabogrupper kan benytte seg av tilsvarende symboler, men bruke dem forskjellig og tillegge dem ulike betydninger. I diskursen om påvirkningslinjer er det også andre funntyper som i stor grad tas til inntekt for samisk etnisitet, og det kan være grunn til å se nærmere på noen av dem som figurerer i mitt utvalg før man fortsetter diskusjonen om dyrelevningene.

En beingjenstand med ornamentikk av samisk type må antas å være samisk produsert, og i norrøne graver som dem på Kvalnes på Vestvågøy (Ts4460) og Kammen på Ringvassøy (Ts8740) må beinskjeene det er snakk om forventes å reflektere en krysskulturell transaksjon eller relasjon.²¹ Det er imidlertid verd å merke seg at de aktuelle gravene foruten dyrebein fra sau/geit ikke inneholder andre typiske tegn på samisk innflytelse (jf. kap.3), og at slike gjenstander er relativt sjeldne i samiske graver.

I Marianne Skandfers (1996) hovedfagsavhandling om samiske hornskjeer er Ts4460e den *eneste* av de 43 daterte skjeene som kommer fra en definert grav – de andre stammer for det aller meste fra boplassfunn, og er for øvrig yngre. Iflg. Schanches oversikt har det bare blitt funnet 3 hornskjeer i samiske graver, alle i Varanger og ingen av dem ornerte. Utenfor Varanger har det bare blitt funnet tilvirkede gjenstander av bein eller horn i 5 urgraver, og ingen av dem i Troms (Schanche 2000:207f). Her må det imidlertid igjen minnes om at relativt få definerte urgraver har blitt undersøkt utenfor Varanger, og at gjenstander av bein er definerende for gravgodset i mange graver med etnisk hybride eller tvetydige trekk. I mitt materiale gjelder dette særlig gravene fra Kvaløya og øyene rundt, men slike gjenstander er også vanlige i norrøne graver med mer entydig etnisk uttrykk, og finnes bl.a. i form av kammer, spinnehjul, vevsverd, «kjøttkniver» og hvalbeinsplater. Som del av denne

Figur 29 Ts4460e Ornamentert hornskje fra Kvalnes, Vestvågøy k. (Ts4460e).

²¹ Det samme kan sies om den dekorerte beinskjeen som ble innlevert etter et jordfunn på Åkerøy, Harstad k. (Ts6940). Gjenstandene som var funnet sammen med den tyder på at den stammer fra en norrøn kvinnegrav fra yngre jernalder, men grava er ekskludert fra det ordinære utvalget mitt fordi det er usikkert om den perforerte bjørnetanna fra samme sted hørte til blant disse (jf. Appendix: Avskrevne lokaliteter).

gjenstandskategorien kan nedleggelsen av en skje av bein eller horn (eller importerte praktgjenstander) regnes som et nokså typisk utslag av norrøn gravskikk, uavhengig av objektets opphav og særpreg. Opprinnelsen er imidlertid ikke uviktig. Så lenge det har vært bevissthet om hvor gjenstanden kom fra har dette vært en del av dens biografi og av assosiasjonene som knyttet seg til den, og når skjeen som velges ut og plasseres i grava har et så utpreget samisk uttrykk kan man forvente at dette var med på å motivere valget av nedleggesobjekt. I lys av den økonomisk-kulturelle konteksten framstår den dermed også som et symbol på *relasjoner* til et samisk miljø, selv om nedleggelsestradisjonen og dens umiddelbare kontekst framstår som norrøn. I likhet med bjørnetennene, som *kan* ha hatt et samisk opphav, kan det f.eks. dreie seg om en gave som symboliserte vennskap (f.eks. i form av en allianse, avtale eller familierelasjon), eller det kan ha vært en personlig gjenstand som reflekterte (og aktivt markerte) genetisk slektskap og kulturelt opphav. Nedleggelsen av en slik skje må uansett regnes som et utslag av samisk-norrøn kulturkontakt og kan betegnes som et uttrykk for kulturell hybriditet (e.g. Falck 2003), men den kan ikke nødvendigvis tilskrives påvirkning fra samenes gravskikk eller religion.

Tilsvarende forbehold kan være grunn til å vurdere når det gjelder andre gravfunn som ofte tolkes som utslag av (hybrid-)samisk gravskikk eller tas til inntekt for samisk kulturpåvirkning. Never og pilspisser er blant disse. Neversvøp er som nevnt en særegen samisk form for likbehandling, og må regnes som en diagnostisk indikator på samisk identitet og tradisjon (Schanche 2000:193; Bruun 2007:35). På Føre i Bø var f.eks. det neversvøpte barneskjelettet fra grav 6 (Ts5342) et av de sterkeste argumentene for at samisk tradisjon hadde vært med på å prege gravene i området og samfunnet som anla dem (Bruun 2007:68ff). Det kan imidlertid påpekes at neverflak og neverkledning blir funnet i relativt mange norrøne graver som ikke har (andre) samiske indikatorer, bl.a. på Vestlandet, selv om man må understreke forskjellen mellom disse og sydde svøp. Når Bruuns tolkning av Føre-gravene overbeviser er det også fordi de inneholder mange ulike indikatorer på samisk kultur, der det i denne sammenhengen er naturlig å trekke fram de i germansk forstand anakronistiske dyrenedleggelsene. Som vist er det først 200 år senere at slike dyrenedleggelse blir vanlige i norrøn gravskikk, f.eks. i barnegrava på Toften, Andøy (Ts10604). Denne minner for øvrig om at det *finnes* barnegraver av «rent» germansk art også, selv om de er vanligere i samisk tradisjon.

Pilspissene fra grav 9 på Føre (Ts5345) legger ikke Bruun (2007) vekt på i argumentasjonen, og hun tar forbehold om at pilspisser assosiert med samisk kultur ikke uten videre kan gis en slik etnisk definisjon (Bruun 2007:39,71). I praksis er det imidlertid slik at pilspisser ofte tas til inntekt for samisk etnisitet (e.g. Bakke 2012:80), noe det kan være god grunn til når det gjelder spesielle former beregnet på jakt som primært blir funnet innen samiske utbredelsesområder (Olsen 2010:94ff). Selv trekker Bruun (2007:63) bl.a. fram vikingtidsgrava på Lille-Tamsøy i Porsangerfjorden i Nordkapp

kommune (Ts1064), som foruten funnet av en kløyvd jaktspiss av jern har et germansk preg og er utstyrt med et komplett norrønt våpensett. Inntrykket av gravens etniske tvetydighet ligger i stor grad i den geografiske plasseringen, langt nord og øst for det som tradisjonelt har vært oppfattet som norrøne bosetningsområder, for morfologisk minner den ikke nevneverdig om en samisk grav.

De skriftlige kildene framstiller jakt med pil og bue som en samisk spesialitet, og det kan godt være at både beinspissene fra romertidsgrava på Edøy (Ts8472) og den kløyvde jernspissen fra vikingtidsgrava på Lille Tamsøy har hatt et samisk opphav og reflekterer etnisk hybriditet. Her kan man imidlertid føre en argumentasjon av samme mønster som tidligere. De nedlagte jaktspissene kan ha reflektert egenskaper de gravlagte har tilegnet seg pga. samisk opprinnelse, samiske læremestre eller mer eller mindre hybride samfunn som var preget av samisk kultur. Potensielt sett kan pilspissene også ha minnet om viktige avtaler med samiske jegersamfunn, *eller* om jaktvåpenteknologi ervervet fra disse. De fleste av disse alternativene medfører imidlertid ikke noen definisjon av grav eller samfunn som hybride, i hvert fall ikke ut over det langt på vei aksepterte bildet av to kulturer preget av nært samkvem og samarbeid (e.g. Hansen & Olsen 2004). Selv om vikingtidsgrava i Porsangerfjorden er plassert langt utenfor kjerneområdene for norrøn bosetning er det problematisk å tolke nedleggelsen av den kløyvde pilspissen som et utslag av samisk gravskikk, for i yngre jernalder forsvinner pilspissene fra samiske graver og forbeholdes rene offerplasser (Schanche 2000:324-325). Samtidig er det ikke uvanlig å finne pilspisser i norrøne graver, også på Vestlandet og i andre deler av Norge (e.g. Dommasnes 2001:121). Igjen framstår altså nedleggelsespraksisen som germansk, selv om gjenstandens materialitet og tilstedeværelse i grava *også* kan ha vært et symbol på samisk-norrøne relasjoner – eller et mindre bevisst utslag av disse. Distinksjonen mellom etnisk hybriditet og krysskulturell interaksjon blir i denne diskursen et viktig definisjonsspørsmål som ikke kan avgjøres på grunnlag av slike enkeltobjekter. Plassert i en slik kontekst framstår funnene som sannsynlige spor av interaksjon mellom folkegruppene, men så lenge de ikke har støtte i andre etniske indikatorer kan man strengt ikke slutte at de også reflekterer dypere kulturelle fusjoner eller etnisk hybride samfunn og skikker. Om pilspisser har referert til egenskaper som jeger og bueskytter, kan de f.eks. ha fungert som symboler på en yndet eliteaktivitet. Jaktspisser nedlagt i germanske våpengraver kan i så måte være et tegn på at jakt var en aktivitet for eliten også utenfor de kontinentaleuropeiske hoffene, selv om det på ingen måte utelukker at jaktteknologien kan ha blitt ervervet fra samisk kultur.

Oppsummering

Diskusjonen over handler til syvende og sist om tolkning av symboler og om materialitetens betydning. Jeg er skeptisk til å omtale graver og gravskikker som etnisk hybride på basis av enkeltgjenstander som *kan* relateres til kulturell hybriditet, men som også kan knyttes til andre

krysskulturelle relasjoner og med fordel kan gis mer nyanserte forklaringer. Det er tross alt ikke vanlig å omtale frankiskproduserte smykker og sverd som uttrykk for kulturell hybriditet når de blir funnet i nordnorske graver, selv om en slik definisjon kanskje *burde* vurderes når det gjelder enkelte merovingertidige flatmarksgraver (og gravfelt) der det blir funnet større mengder perler og kauriskjell (f.eks. flatmarksgravene på Ytre Kvarøy, samt på Tofte i Tjeldsund k. (Ts7655) og Ytterstad i Lødingen (Ts940-949) – se appendix over avskrevne lokaliteter). Det kan imidlertid fort gå inflasjon i hybridbegrepet om det ukritisk brukes på grunnlag av enkeltelementer som med fordel kan belyses med symbolteori og mer komplekse relasjonsscenarioer. Med tanke på hvor mye forskjellig som kan legges i begrepet blir det fort nokså vagt i forhold til mangfoldet av tolkningsmuligheter, noe jeg har prøvd å skissere ovenfor. Det risikerer også å bli misvisende når det ikke klargjøres om det er gravskikken som er hybrid, eller om gravene bare har blitt preget av enkeltelementer tatt opp av samfunn som har hatt nær kontakt med nabofolket. En gjenstands kulturelle opphav kan gi den en viktig del av sitt symbolske innhold, men er ikke nødvendigvis beskrivende for nedleggelsestradisjonen og gravskikken som har ført den til funnstedet – det være seg en pilspiss, en bjørnetann eller en dekorert hornskje. I kontrast til disse eksemplene har de nevnte gravene med importert perlemateriale et nokså bredt og tydelig spekter av «hybride» elementer, men av frankisk art. Det er bred enighet om at samer og nordmenn har samhandlet tett og på mange nivåer i jernalderen (e.g. Solli 2002; Hansen & Olsen 2004; Klokkervoll 2005; Storli 2006; Bruun 2007), og dette er aspekter som er vesentlige for å forstå de to kulturene og relasjonene mellom dem – særlig i Nord-Norge. Å omtale dem (og alle verdens andre folkegrupper) som hybride og la det bli med det, får imidlertid bare fram ett verdifullt poeng: at ingen definerte og avgrensede kulturer eller folkegrupper er «rene», statiske eller upåvirkede av omverdenen. Det arkeologiske materialet er imidlertid for rikt til å stoppe der.

Bruuns behandling av «blandede» graver i Nord-Norge representerer en konstruktiv nyansering og klargjøring av de skarpe barthianske skillelinjene, men ukritisk og generalisert bruk av perspektivet (og hybridbegrepet) risikerer å tåkelegge definerende uttrykk for kontrastene, relasjonene, grensene og prosessene som har preget møtet mellom folkegruppene. Bruun (2007) bruker begrepet på en mer moderat måte, og i lys av hennes materiale og argumentasjon er det plausibelt at etnisk hybride grensesamfunn har oppstått i grensesoner mellom befolkningene. Et slikt perspektiv kan passe med flere av scenariene som er foreslått ovenfor, og kan foruten gravfeltet på Føre i Bø kaste lys på flere av gravene mitt utvalg, særlig i den nordligste delen av undersøkelsesområdet. Felles for disse er at de er preget av et mangfold av symboler som både kan knyttes til samisk og germansk kultur. I Nord-Norge er det (så vidt vi vet) unikt for gravfeltet på Føre at bjørneklør finnes i kombinasjon med andre dyrenedleggelse, noe som er illustrerende for endringene i germansk nedleggelsespraksis fra eldre

til yngre jernalder. Gravene på stedet er ellers preget av en mangfoldig blanding av symboler på germansk og samisk kultur som det er mer nærliggende å forklare med etnisk hybriditet enn som atskilte uttrykk for kulturell og materiell utveksling. Det forblir imidlertid et åpent spørsmål om det dreide seg om en kulturell fusjon og generell «kreolisering», eller om integrasjon av familier og enkeltaktører på tvers av de etniske grensene. Det siste alternativet kan i så fall ha vært del av en prosess som kunne lede til det første.

4.2 Dyrenes betydning i hedensk gravskikk

Ofring av buskap og nedleggelse av dyrelevninger i gravene kan til en viss grad sies å reflektere den avdødes status, rikdom og makt, på samme måte som nedleggelse av kostbare våpen, smykker og redskaper og oppføringen av store og arbeidskrevende gravminner. Slike nedleggelse kan også ha vært motivert av forestillinger om at gjenstandene og dyrene ville komme til nytte i dødsriket eller på reisen dit, eller i selve gravkammeret om man forestilte seg at den avdøde levde videre på stedet som haugbu. Dyrelevningene skiller seg likevel noe fra de andre nedleggelsestypene, for de kan sjeldent reduseres til bare å være uttrykk for status og rolle, og nytteverdien er ikke alltid åpenbar.

En tilforlatelig tanke er at dyrelevningene ble nedlagt i gravene som mat til det hinsidige (e.g. Johansen 1975). Mat- og drikkebegreper som er vanlige i de eldre gravene erstattes av dyrebein i overgangen til yngre jernalder (Dommasnes 2001:112, 121), noe som gjør det nærliggende å tenke at dyrelevningene har overtatt funksjonen som kilde til ernæring. Bruddet mellom periodene er imidlertid så markant at det ikke er noen selvfølge at gamle ritualer og forestillinger har blitt overført til den nye gravkulten i nye former. Gravkamrene fra eldre jernalder framstår ofte som innredede oppholdsrom (eller hvilesteder) for de avdøde, og står i kontrast til yngre graver der fokuset i større grad ser ut til å ha vært rettet mot å presentere den avdødes rolle og status i form av gravgodset (e.g. Evensen 2003; Steuer 1989). I de norrøne gravene har arter som hund og hest ofte blitt tolket som følgesvenner eller ridedyr (e.g. Steinsland 1997; Grøtberg 2010), men det er relativt sjeldent at levninger av andre dyrearter har blitt trukket fram fra materialet og kommentert eller forsøkt tolket. Det er mulig de implisitt har blitt oppfattet som matoffer på linje med tamdyrbein, men det er nærliggende å tro at stillheten på dette området skyldes manglende fokus på eller teorier om slike levninger. Forslaget om at måkenebbet i grav 2 fra gravfeltet på Føre (Ts5338) kan ha blitt brukt som amulett (Bruun 2007:50) skiller seg i så måte ut, og må knyttes til nedleggelsens spesielle form og plassering.

Samtidig er nebbet fra Føre-grava et eksempel som viser en viktig svakhet ved «matnytted-perspektivet» - en stor andel av dyrenedleggelsene har ikke egnet seg til å spise. Det er faktisk et

fåfall av dyrene i det presenterte materialet som er representert med større mengder bein som plausibelt kan stamme fra eller være beregnet på måltider, i hvert fall hvis man ekskluderer hele (og parterte) hunde- og hesteskrotter. Langt de fleste dyrene er representert med tenner eller ikke-omaljerte enkeltbein, flere av dem kun med underkjever eller kranier, og bjørnen er aldri representert med ordinære bein – kun klør og tenner. Også fuglelevningene fra de yngre gravene er i mange tilfeller enkeltbein som stammer fra føtter og vinger – en tradisjon som også er observert i samiske urgraver, og som understreker at beina vanskelig kan relateres til føde (Schanche 2000:295). Store skjell og sneglehus har blitt funnet både i norrøne og samiske graver og kan potensielt ha blitt nedlagt som matoffer, men slike er bare dokumentert i tilknytning til annet matavfall (dyrebein) ved noen få nordnorske boplasser fra jernalderen²². Det er derfor usikkert hvor utbredt slike mattradisjoner var i regionen, og de kan også ha blitt nedlagt av andre årsaker som vil bli nærmere diskutert om litt.

Det er sannsynlig at nedleggelse av enkeltbein skulle representere hele individet, og at det var tilstrekkelig å plassere en utvalgt del av helheten i grava for å gi den avdøde tilgang på fordelene den aktuelle dyrearten kunne gi. En slik «*pars pro toto*»-tankegang ser også ut til å være rådende for nedleggelse av enkeltskår fra keramikkrucker (bl.a. i stolpehull og graver), og for uttak og redeponering av menneskebein, der det er vanlig at bare deler av beinmaterialet er representert (jf. Gjerpe 2007; Rebay-Salisbury 2010:65). Det virker imidlertid ulogisk å bruke en uspiselig kroppsdel som symbol på et måltid, noe som gjør at andre tolkninger også må vurderes. Tenner og enkeltbein kan imidlertid ha blitt nedlagt som symboler på utførte ofre eller avholdte gravøl. Domestiserte arter som hest, svin, sau, geit og okse er kjente offerdyr som knyttes til blot og (andre) rituelle måltider (jf. Näsström 2001; Jennbert 2004; se også Eirik Raudes saga kap.4) i hedensk tradisjon, og levninger av slike er sannsynlige kandidater for en slik tolkning. Også hval-, fiske- og fuglebein kan stamme fra nedleggelse som hadde med smak og næringsverdi å gjøre, og potensielt sett kan også hunder, skjell og sneglehus ha blitt nedlagt som føde hvis det var tradisjon for å spise slikt i de aktuelle samfunnene og periodene. Levningene kan imidlertid ha reflektert helt andre tradisjoner enn kosthold og matoffer, og for å vurdere sannsynlige motivasjoner og betydninger som kan kaste lys på nedleggelsene er det som tidligere nevnt nødvendig å vurdere hva som er nedlagt, og hvordan.

Ulike nedleggelse, ulike tolkninger

Foruten de margespaltede saue- eller geitebeina fra de båtformede gravene ved Skarstein på Andøya (Ts4371) er det ingen av dyrelevningene fra mine lokaliteter som *åpenbart* har vært tilberedt som

---

²² Se bl.a. funn fra Toften II, Andøy (folkevandringstid boplass, Ts7246 lw, lz, og Hustad, Bodø (hustuft, jernalder-middelalder) Ts10039 mt, mv, pe, pp, qn, sg, wc. Skjellmøddinger er derimot funnet ved jernalderboplasser på sørvestlandet og ved eldre boplasser langs Varangerfjorden i Øst-Finnmark.

måltider eller stammer fra slike. Mange av hvalbeina har kuttmerker, men disse beina er i utgangspunktet så store at det i de fleste tilfellene må ha vært nødvendig å kappe dem før de kunne plasseres i gravene. Hestebeina fra grava på Ness på Hamarøy (Ts12156) bar også preg av partering, men sporene kan stamme fra rituell avlivning og tilsier ikke at dyret nødvendigvis har inngått i et måltid. Fisk kan plausibelt ha blitt sendt med som mat til det hinsidige, og dette er en mulig tolkning av fiskebeina fra en del av gravene, selv om det er usikkert om fisk ville blitt regnet som passende festmåltider for samfunnets mektigste. I den ene grava på Toften, Andøy (Ts10604) indikerer fiskevirvlene at fisken var lagt inntil og parallelt med den avdødes kropp, en heller unaturlig plassering av et måltid. Det samme kan sies om plasseringen av fuglebeina i flatmarksgravene på Hagbartsholmen i Steigen (Ts5282b) og på Musvær i Tromsø k. (Ts10272) – i den første lå de rett bak setepartiet og i den andre inntil hofteskåla på den avdøde (se fig.17). På Hagbartsholmen ble fuglebeina dessuten funnet sammen med ei storfetann og et sneglehus, noe som forsterker inntrykket av at de ikke var lagt der som mat.

I gravene der det har blitt funnet større mengder bein som ikke har vært nedlagt som hele skrotter, som på Røst i Lofoten (Ts10300) og Kammen på Ringvassøy (Ts10193), stammer de fra sau eller geit. Dette kan tyde på at det særlig er denne arten som lar seg knytte til matofre eller rituelle måltider rettet mot de døde, noe som passer med artsbestemmelsen av de margespaltede beina som ble funnet i øverste del av gravhaugene på Skarstein. Disse har antakelig inngått i et rituell måltid som ble spist i forbindelse med begravelsen, kanskje som et post-liminalt rituale som ble utført etter at menneskelevningene var nedlagt. Spaltingen av saue-/geitebeina utgjør et unntak fra ordinær germansk nedleggelsestradisjon, og kan være et tegn på påvirkning fra samisk urgravskikk, der sau/geit er den vanligste tamdyrarten og en stor andel av de nedlagte dyrebeina er margespaltet, men ikke knekt (Schanche 2000:206, 295).²³ Praksisen skyldtes etter alt å dømme at margen har blitt spist i forbindelse med offermåltider, mens nedleggelsen av beina og tabuet mot å knekke dem antakelig skulle sikre regenerasjon av arten offerdyret stammer fra (ibid). En parallell forestilling fra norrøn kult reflekteres i myten om Tors geiter (Gylvaginnung 43-44, Snorre-Edda), som ved siden av å trekke vogna hans kunne spises og gjenopplives på daglig basis så lenge beina ikke ble brukket. Geiter opptrer i flere norrøne myter og ser ut til å ha hatt en viktig rolle i hedensk kult, også fordi arten ble demonisert av kristendommen (Jennbert 2004:164). Sauer er derimot helt usynlige i mytologien og er nærmest umulige å skille osteologisk fra geiter, men det finnes likevel et par sterke indikasjoner på at også sauen har vært et viktig offerdyr. Det gotiske ordet for sau – *sauhs* – kan

---

²³ Det er i så måte interessant at det også ble funnet en ryggvirvel fra reinsdyr i den ene grava fra Skarstein, selv om den pga. bevaringstilstanden ble antatt å være langt yngre enn de andre beina derfra (jf. Schreiner 1948).

oversettes med *offer* (ibid), og sauer omtales i Ibn Fadlans beretning som et tradisjonelt takkoffer blant vikingene (Gräslund 2004:172).

Det er i det hele tatt godt grunnlag for å tolke saue-/geitebeina fra de omtalte gravene som rester av utførte matoffer, eller som symboler på slike. I den grad måltidet involverte de døde ble de mest sannsynlig regnet som deltakere ved gjestebudet eller gravølet sammen med de etterlatte som faktisk spiste kjøttet (jf. duBois 2012; Schanche 2000). Det kan virke ulogisk å spise opp maten som skulle gagne eller gjøre ære på de døde, men slik praksis har en parallell i norrøn blottradisjon beskrevet i skriftlige kilder, der det var vanlig at (deler av) offerdyrene ble spist i forbindelse med rituelle måltider. Her inngår en idé om at guder og andre makter tar del i måltidet gjennom de menneskelige deltakerne, og/eller gjøres ære på ved at innvollene ble brent og blodet smurt på påler o.l.

I de fleste tilfellene virker matoffer likevel som en mindre plausibel forklaring på dyrelevningene som finnes i gravene i utvalget, selv om man ikke nødvendigvis bør *utelukke* at nedlagte enkeltbein stammer fra offermåltider eller kjøttstykker som var ment som føde i grava. Det er imidlertid grunn til å spørre seg om upreparerte kjøttstykker og intakte dyreskrotter ville blitt oppfattet som egnet mat for de avdøde, og hvorfor man ikke istedenfor tilberedte et ferdig måltid til dødsreisen. I flere av båtgravene ser de avdøde ut til å være rustet for en midlertidig overfart til det hinsidige, som på Ness på Hamarøy (Ts12156) og Lekanger i Gildeskål (Ts10771, grav B), der det også var plassert gryter og kar som kan ha inneholdt måltider og antyde en lignende praksis som i eldre tid. Foruten litt kull i gryta fra Ness-grava (Johan Arntzen, pers.med.) er det imidlertid ikke registrert spor av organisk materiale i disse. Det er i det hele tatt grunn til å tro at nedleggelse av nebb, tenner, kranier, kjever, klør, ørestein og hele dyreskrotter har hatt andre motiver enn å fore de avdøde, og også skjell, sneglehus og rensede enkeltbein kan ha vært nedlagt av andre årsaker. I det følgende vil jeg derfor diskutere alternative tolkninger.

Hele skjeletter: i en særstilling i germansk gravskikk

Hester og hunder skiller seg ut fra de andre dyrene i materialet, for selv om de i noen tilfeller er dekapiterte eller representert med enkeltbein er dette de *eneste* dyrene som blir funnet i form av intakte skjeletter – eller større skjelettdeler – i gravene. Av til sammen 23 hunder er det bare 4 som kun er representert med tann, kranium eller kjeve i gravene, mens 5 av de 11 hestene er representert med tenner, i ett tilfelle sammen med kjeven. Tolkningene av disse funnene har variert, men nedleggelse av mer eller mindre hele dyreskrotter framstår ikke som måltider, og de mindre nedleggelsene er mest nærliggende å tolke som amuletter eller representasjoner av dyrene. Som regel er hundene plassert ved fotenden av grava eller i kontakt med den avdødes kropp, en

symbolikk som sammen med de mer eller mindre intakte skjelettene kan tyde på at det var selve hunden og dens relasjon til den avdøde som stod i fokus. De intakte hesteskjelettene kan vitne om et tilsvarende fokus på hesten som individ, men de mangler hundenes fysiske nærhet til de gravlagte.

Figur 30 Menneske- og hundeskjelett fra grav 7 (Ts6376) i gravfeltet på Ytre Kvarøy, Lurøy k. Foto: Per Terje Haaland, Vinsrygg 1985:13.

Det er neppe tilfeldig at nettopp disse artene gravlegges mer eller mindre intakte, en nedleggelsesform som ellers i gravskikken bare kjennetegner menneskene og tyder på at hunder og

hester sto i en særstilling i forhold til de andre dyreartene som opptrer i gravene. Mønsteret er betegnende for hedensk germansk gravskikk også utenfor Norge (Gräslund 2004), og det er nærliggende å relatere særbehandlingen til at dette er de to artene som krever menneskelig opptrening og der man i størst grad kan snakke om forståelse, respekt, omsorg og til og med vennskap mellom menneske og dyr (jf. Lindstrøm 2012). Skikken kan på det grunnlaget tolkes som et uttrykk for dyrenes sosiale natur og viktige relasjoner til menneskene de er gravlagt sammen med, men i kontrast til dette inntrykket bærer levningene ofte preg av dekapitasjon, skalleknusing og andre voldsomme, støyende og blodige avlivningsmetoder som vitner om ofringenes rituelle og performative karakter (jf. Price 2012:26). Avlivnings- og nedleggelsesmetodene som knytter seg til de to artene kan føres helt tilbake til bronsealderen (Gräslund 2004; Oma 2000), og minner om at dyrene har hatt en viktig rolle i den religiøse kulten lenge før de ble integrert i germansk gravskikk. I Skandinavia skjedde det fra 550-600-tallet av, mens slike gravofre hadde sin storhetstid på kontinentet fra 400-800 e.Kr. Det aktuelle tidsrommet varierer sterkt mellom de ulike germanske stammene, men felles for dem er at skikken opphører med innføringen av kristendommen (Gräslund 2004:169f; jf. også Steuer 1989). Nedleggelsene av disse artene i gravene lar seg i så måte også tolke som symboler på hedensk germansk identitet, særlig i møte med kristendommen, og som markører av elitens status – i form av praktiske og praktfulle ridedyr, og som jakt- og skjødehunder for aristokratiet (Gräslund 2004). Ofrede hester er funnet i alle de store skipsgravene i Skandinavia (Shenk 2002:20), men hunder er også vanlige i disse gravene, som i tillegg til staselig hesteutstyr ofte også er utstyrt med forseggjorte halsbånd og hundelenker (Gräslund 2004).

Levninger av hester finner man både i brann- og inhumasjonsgraver fra de angitte områdene og periodene, men det er særlig båtgravene i Vendel og Valsgårde i Uppland som assosieres med dem (Shenk 2002:23ff). Også i mitt utvalg av graver er det en viss korrelasjon mellom heste- og båtsymbolikk, særlig hvis man regner med den seksskipede, båtformede steinsettingen på Myre, Andøy k. (Ts5034) og graver med mulige spor av båtsøm. Det er tydelig at hovedtyngden av graver med slike funn ligger sør for Lofoten, der det i fire av de fem gravene med dokumenterte hesteskjeletter (eller større skjelettdeler) også er dokumentert båter eller klosøm. Som tidligere bemerket er det relativt få funn av hestelevninger i de nordligste delene av undersøkelsesområdet, og kun to funn – av tenner – i graver nord for Vesterålen. De eneste sammenlignbare hestelevningene fra søndre del av undersøkelsesområdet er tennene og kjevedelen som ble funnet i den ene merovingertidsgrava på Ytre Kvarøy, Lurøy k. (Ts6377), som tilhørte et flatmarksgravfelt og i likhet med de nordligste funnene ser ut til å reflektere en nokså annerledes nedleggelsestradisjon. Funnfordelingen kan tyde på at gravfunn av hesteskjeletter i kombinasjonen med båter kan knyttes

til en sørlig tradisjon som først og fremst finnes i vikingtidsgraver sør for Lofoten og kan relateres til impulser fra midt-svensk, sørskandinavisk og kontinentaleuropeisk eliteideologi og gravskikk.

Figur 31 Hesteskjelett in situ i båtgrava på Ness, Hamarøy k. (Ts12156). Foto: Johan Arntzen.

Det er nærliggende å tolke hestenes rolle i gravene som symboler på eller hjelpemidler til dødsreisen, noe som også er en vanlig tolkning av båtene som ofte befinner seg i de samme gravene (e.g. Steinsland 1997; Shenk 2002; Grøtberg 2010). En slik «dobbel» transportsymbolikk kan virke noe overflødig, og her kan man spekulere på om båtene var beregnet på overfarten til dødsriket mens hestene var nedlagt som standsmessige ridedyr til bruk i den heimen man kom til. Som nevnt ser flere av båtgravene ut til å være utrustet for overfarten til dødsriket, og sammen med mytene om Balders bålferd og Hermods ritt til Hel bidrar også de gotlandske billedsteinene til et inntrykk av at ferden til dødsrikene både kunne foregå med hest og med båt. Man kan heller ikke utelukke at enkelte tradisjoner krevde begge deler. Ryttere og båter er faktisk de to vanligste motivene på disse steinene (Lundin 2006:370f), og de soppformede (eventuelt fallos- eller nøkkelhullformede) har bl.a. blitt tolket som kenotafer over falne menn. De er gjerne utstyrt med et bilde av en skipsreise nederst, mens det øverste feltet domineres av en rytter som mottas av en kvinne med et drikkehorn, i en scene det er nærliggende å tolke som ankomsten til dødsriket (Steinsland 1997:104ff).

Heltediktningen viser at de avdødes tilværelse i gravene ikke nødvendigvis var permanent eller statisk, og gravgods som båter, sleder og hester kan i den forbindelse ha tillatt de gravlagte å forflytte seg mellom gravene og de ulike dødsrikene også etter gravferden (Steinsland 1997:100, 112ff; Grøtberg 2010). Forestillingen om at den gravlagte kunne veksle mellom en tilværelse som haugbu og beboer av sitt designerte dødsrike (det være seg Helgafell, Folkvang eller et av de andre mytiske dødsrikene) reflekteres i «Det andre kvadet om Helge Hundingsbane», der Helge rir tilbake til

gravhaugen fra dødsriket og tilbringer en natt med Sigríð før han rir tilbake (ibid). Sammen med mytene nevnt ovenfor tydeliggjør dette hestens evne til å krysse sfærer, og framstår som en plausibel årsak til nedleggelsene av disse dyrene. De dødes mobilitet kan dessuten ha vært regnet som en forutsetning for å kunne interagere med de levende, f.eks. ved å motta ofringer av øl og mat og i forbindelse med *utisetá*, en form for spådom eller kommunikasjon som særlig ble utført på gravsteder (jf. Solli 2002:137ff; Klockervoll 2005:57).

Dommasnes (2001:122, 131) foreslår at hestene også kan ha blitt brukt til å frakte den døde til gravstedet før de ble avlivet, et i og for seg plausibelt scenario som kan ha fungert som opptakt til begravelsen og offerseremonien og bidra til å forklare nedleggelsene av intakte hesteskrotter. Hestebeina fra Ness (Ts12156) og Lekanger (Ts10771) ble funnet i øverste del av haugfyllet, høyere opp enn liket og resten av gravgodset, noe som kan skyldes at hestene ble avlivet og hauglagt etter at hovedseremonien var overstått. I tråd med eldre germanske offerritualer beskrevet av Tacitus og mer eller mindre universelle indoeuropeiske tradisjoner for utvelgelse av offerdyr kan man forvente at det var praktdyr som ble anvendt i slike seremonier (jf. Ólafsson 1995:138), men i forbindelse med begravelser kan det også ha vært naturlig å benytte seg av en hest den avdøde holdt spesielt av eller hadde brukt mye.

I tillegg kan noe av hestens popularitet og rolle tilskrives kjøttets smaks kvalitet og dyrets tilknytning til den germanske eliten og de hedenske gudene (e.g. Loumand 2006; Ólafsson 1995). Også i Nord-Norge antas hesten å ha vært et viktig elitesymbol (jf. Bunse 2010), og den har vært et populært offerdyr både i eldre kontinentalgermansk og yngre skandinavisk kult. Hestens posisjon som offerdyr i germansk kultur kan som tidligere nevnt føres tilbake til første århundre e.Kr., da Tacitus beskrev at utvalgte «hellige» hester ble oppfattet som medier for gudommelig kommunikasjon. Når hesten fortsatt var et favorisert offerdyr nesten 1000 år senere kan det skyldes at slike eller beslektede forestillinger hadde overlevd i tilknytning til dyrets vedvarende og etablerte posisjon i germansk kult. Når det gjelder introduksjonen av hestefre i skandinaviske graver på 550-600-tallet kan noe av årsaken dessuten ligge i at de ble reaktualisert av avarenes gravskikk, og av hestens økende anvendelse, betydning og status både hos dem og i germansk-dominerte deler av Europa (jf. kap.4.1). Som tidligere antydnet kan hestefrene dessuten ha fungert som hedenske symboler i det stadig mer konfliktfylte møtet med kristendommen, et perspektiv som styrkes av de strenge forbudene mot å spise hestekjøtt etter innføringen av kristendommen i Skandinavia (Aðalsteinsson 1998).

Ved siden av nesten alltid å nedlegges i form av (mer eller mindre) intakte skjeletter, skiller hundene seg ut ved å være representert i så mye som en tredjedel av gravene i utvalget. Til sammenligning er bein fra de nest vanligste artskategoriene (sekkebetegnelsene «fugl» og «fisk») bare funnet i ca en

femtedel. Hunder er også svært vanlige i germanske graver utenfor Norge, særlig i Sverige, og det er helt klart at dyret har hatt en viktig rolle i germansk gravskikk (Gräslund 2004:169). Det er imidlertid svært delte meninger om hva slags betydning disse nedleggelsene (og tilhørende offerhandlingene) har hatt i gravkulten. I forbindelse med båtgrava på Føre i Bø (Ts8968) foreslår Kjersti Schanche (1991:18) at hunden kan ha tilhørt den gravlagte kvinnen og blitt nedlagt som en følgesvenn på hennes siste reise. Liv Helga Dommasnes (2001:122, 131) har foreslått at hunder ved siden av å være reisefølge også kan ha fungert som stifinnere på ferden til dødsriket, og det har dessuten blitt foreslått at de kan ha vært voktere av gravene og de døde (Dahl 1998:49). Også Gerd J. Valen (1996) åpner for at hundene kan ha hatt en symbolsk vokterfunksjon i nordnorske jernaldergraver, men hun stiller seg sterkt kritisk til å anse dem som følgesvenner. I stedet fokuserer hun på at hundene svært ofte er nedlagt sammen med skjeletter som bærer preg av skader og sykdom. Med referanse til nyere norsk og samisk folkemedisin foreslår hun derfor at de kan ha vært tillagt en helbredende effekt der menneskets plager skulle overføres til dyret, noe som også kan forklare hvorfor flere av hundene også har vært påført skader. Disse relaterer hun til rituell overføring av skader fra menneskeskjelettene, som i så fall skulle medvirke til gjenoppstandelse i en friskere kropp.

Det er et langt sprang å bruke kjerringråd mot sykdom til å forklare dyrenedleggelse myntet på døde mennesker i jernalderen, men det er en sterk korrelasjon mellom skader på dyr og mennesker i de ti gravene Valen presenterer. Denne kommer ikke like godt fram av mitt utvalg, og det må påpekes at spor av sykdom og skjelettskader ikke er direkte uvanlige i germanske jernaldergraver, men Valen er ikke alene om skepsisen til følgesvenn-perspektivet. Basert på data fra en undersøkelse av 110 germanske gravfelt utenfor Norge argumenterer Anne-Sofie Gräslund (2004) for at hundene hadde en dypere og mer symbolsk betydning i gravene. Hun refererer bl.a. til hundeofrenes utbredelse, omfang og tidsdybde i germansk gravskikk, og til hundens rolle i germansk og indoeuropeisk mytologi. Her trekker hun bl.a. fram den mytiske hundens vokterfunksjon på terskelen mellom de levende og døde, og konkluderer med at hundene i germansk tradisjon har fungert som medier for transformasjonen fra liv til død.

Utbredelsen og omfanget av rituelle ofringer av hunder i germansk gravskikk gir støtte til Gräslunds noe generelle tilnærming, men i en kult preget av store variasjoner og sammensatte meningsinnhold utelukker den ikke de andre perspektivene som har blitt foreslått. Med tanke på at de mer eller mindre intakte hundene i mange tilfeller berører menneskene de er lagt sammen med (se fig.29) er det heller ikke urimelig å tolke mange av nedleggelsene som uttrykk for affeksjon og nære relasjoner (jf. Lindstrøm 2012). I grava med det leprasmittede barnet på Toften, Andøy k. (Ts10604), som også Valen (1996) refererer til i sin argumentasjon, var hunden ikke bare lagt slik at det berørte barnet – hundevalpen var lagt diagonalt over barnets overkropp, med hodet inntil ansiktet hans/hennes, og

ifølge beskrivelsen var hodene deres til alt overmål ringet inn med en krans av løse stein (Valen 1994:8). Det er vanskelig ikke å tolke dette som en nedleggelse av et barns lekekamerat og følgesvenn, som her skal følge barnet på reisen til dødsriket eller holde det med selskap i grava.

Dette utelukker ikke en stifinner- eller vokterfunksjon, men en eventuell rolle som «brukshund» kommuniseres sterkere i graver der hundene er plassert ved menneskets føtter. Dette er også helt klart den vanligste plasseringen, og reflekterer en tradisjon som bl.a. kommer til uttrykk i den eldste grava på Toften (Ts10909), i båtgrava fra vikingtid på Føre i Bø (Ts8968), og i flere av de eldre

Figur 32 Barne- og hundekranie fra Toften, Andøy k. (Ts10604). Hundens hode ligger over barnets skulder, mot nedre venstre hjørne.

kammergravene fra gravfeltet på samme sted. Det var her de dekapiterte hundene Valen (1996) refererer til ble funnet, og om nedleggelsene skal tolkes som spor av voldelige helbredelsesritualer beregnet på livet etter døden bør det vurderes om dette kan være et utslag av samisk tradisjon, i tråd med Valens referanse til samisk folkemedisin og Bruuns (2007) tolkning av de aktuelle dyrenedleggelsenes etniske opphav.

Dyresymbolikk og tilhørende forestillinger

Parallelt med den eksplosjonsartede utviklingen av dyrenedleggelse i gravene gjennomgår den germanske dyreornamentikken en sammenlignbar utvikling som understrekes av at det i økende grad er ufullstendige dyr som skildres, i form av kombinasjoner og flettverk av ulike kroppsdeler, individer og arter. Siv Kristoffersen (1995) og Lotte Hedeager (1999, 2004) har tolket ornamentikken som refleksjoner av et sjamanistisk verdensbilde, der sammensetningene kan symbolisere transformasjoner og reflektere de flytende grensene mellom dyr og mennesker i germanernes verdensbilde og krigerideologi. Et viktig spørsmål er om disse aspektene av kulturen også kan knyttes til dyrenedleggelsene i gravene.

Hedeager knytter krigerideologien til såkalte «angrepsdyr», farlige villdyr som i lys av dyreornamentikk og historisk kjente metaforer og konsepter kan framstå som symboler på den germanske krigeren (ibid). Ut over å være visuelle uttrykk for likhetene og forbindelsene mellom dyr og kriger, foreslår hun at slik ornamentikk på våpen og utrustning også kunne bidra til å overføre det aktuelle dyrets krefter og egenskaper til krigeren. Hedeager knytter denne ideen til berserkere og ulfhediners dyriske transformasjoner, og til ulike mytiske og mytohistoriske karakterer som krysser

grensene mellom dyrenes og menneskenes sfærer. Her kan *hamfari* og seidkyndige også trekkes inn, og det samme kan fylgjeforestillingene, som var utbredt i norrøn kultur. *Fylgja* framstår som et dyrisk alter ego, et slags personlig åndedyr som var unikt for, karakteriserte aspekter ved og hadde et skjebnefellesskap med mennesket det var bundet til (Mundal 1974). Det reflekteres enkelte ganger i personnavn og kunne tilsynelatende både ta form av domestiserte og ville dyr. Sammen med de flytende grensene mellom dyr og mennesker, og for så vidt også mellom levende og døde, framstår disse aspektene av norrøn kultur som uttrykk for et *animistisk* verdensbilde. Dette innebærer at et bredt spekter av ulike åndevesener (og bestemte dyr, lokaliteter, naturkrefter o.a.) oppfattes som aktive og selvstendige *personer* som kan påvirke og interagere med menneskene, noe som er beskrivende for norrøn kultur (se kap.2) og kan regnes som en forutsetning for sjamanisme (Bäckmann & Hultkrantz 1978; Harvey 2005), og dermed også for transformasjonene Hedeager foreslår. I tilknytning til dyr og dyreofre kommer slike forestillinger bl.a. til uttrykk i seidseansen som skildres i Eirik Raudes saga kap.4, der volven spiser en «drømmegrøt» av geitmelk og en rett bestående av hjerter fra hver av dyreartene som var representert på gården før hun kan kommunisere med (dyre?-)åndene på stedet (Klokkervoll 2005:58,110). Volvens liminale posisjon understrekes for øvrig av en nærmest zoomorf framtoning.

Spørsmålet her er hvor godt slike konsepter og forestillinger lar seg knytte til dyrenedleggelsene i gravene. Det kronologiske sammenfallet mellom dyrenes nye rolle i ornamentikk og gravskikk i overgangen til yngre jernalder må tolkes som uttrykk for at dyrene også får en endret og utvidet rolle i germansk kultur, mentalitet og verdensanskuelse, men *hva* disse symbolene betyr er fortsatt ikke åpenbart. Angrepsdyrene Hedeager relaterer til krigerideologien er ulv, villsvin, rovfugl og bjørn. Det er i så måte bemerkelsesverdig at bjørnen er den eneste av artene som er dokumentert i gravene, for dette er det eneste dyret som *ikke* er representert i ornamentikken (Hedeager 2004). Stort sett alle de analyserte fuglebeina stammer fra sjøfugl, og gravene har ingen spor av rovfugl knyttet til krigssymbolikk eller aristokratiske jaktskikker, som ørn, hauk eller falk. Bein som er artsbestemt til gris og hund kan potensielt sett stamme fra villsvin eller ulv, men dette lar seg vanskelig bestemme gjennom beinanalyser. For de fleste hundeskjelettene del tilsier størrelsen og kroppsbygningen at det ikke er snakk om ulv, en tolkning som i mange tilfeller støttes av plasseringen inntil menneskekroppen og ser ut til å ligge implisitt i stort sett alle de aktuelle dyrebeinanalysene (se kap.3).

Hedeagers argumentasjon baserer seg på å vise at de ville dyrene i form av atferd, dyreornamentikk, myter og *kjenninger* (metaforer) fungerer som symboler på den hedenske germanske krigeren, noe som medfører at den for gravgodsets del bare er relevant for bjørneklør og –tenner. Disse emaljerte beina er til gjengjeld synlige deler av dyret som er naturlige å relatere til bjørnens farlige og

aggressive natur, og kan som sådan både ha vært uttrykk for den avdødes rolle som kriger og for forestillinger om transformasjoner mellom menneske og dyr. Dette er imidlertid bare en av flere mulig tolkninger av bjørnelevningene, som dessuten er vel så vanlige i kvinne- som i mannsgraver. Dette gjelder også de andre representerte dyreartene, og selv om det ikke er noen sterk overvekt i den ene eller andre retningen taler funnfordelingen derfor *mot* å tolke nedleggelsene som berserker- og krigersymboler. Domestiserte dyr som geitebukk, hest, okse og hund kan *blant annet* ha fungert som symboler på aggresjon og kampevne, men de kan også ha reflektert andre kvaliteter. Pga. manglende korrelasjoner mellom artsmangfoldet i krigersymbolikken og (de nordnorske) gravene er det derfor mer nærliggende å relatere dyrebeina til fylgjeforestillinger og dyreånder, som ikke er begrenset til en mannlig krigersfære. Distinksjonene mellom fylgjedyr, dyreånder og tilknyttede (eller overførbare) egenskaper er nokså vage og flytende, og relasjonen til nedleggelse av bein i gravene vil jeg komme nærmere inn på nedenfor.

Dyrebein og dødsreiser

Som vist kan de ulike dyrenedleggelsene tolkes på mange måter, og det er få av tolkningene som ekskluderer hverandre. Vikingtidens dødsforestillinger tilsier at en vesentlig faktor ved gravferden var å sikre den avdøde en vellykket reise til og ankomst i dødsriket, noe som både kommer til uttrykk i Snorres skrifter og i Ibn Fadlans beskrivelse av båtferden ved Volga. Når det gjelder de mytiske årsakene til korrelasjonen mellom hesteskjeletter og båtgraver er det derfor god grunn til å understreke den naturlige transportsymbolikken og dens sannsynlige tilknytning til dødsreisen. Samtidig er det påfallende at nedlagte hestetenner ikke lar seg knytte like sterkt til denne reisesymbolikken. I henhold til tanken om at en enkelt tann kan representere dyret og dets egenskaper kunne man kanskje forventet en tilsvarende forbindelse her, selv om den rituelle dimensjonen ved å plassere en enkelt tann i grava åpenbart blir en annen enn ved ofring og nedleggelse av en hel hest. Viktige spørsmål her må være hvorfor det kunne være tilstrekkelig å plassere ett enkelt bein i grava, om slike symboler kunne ha andre implikasjoner enn nedleggelsen av hele dyr, og om det var noen grunn til at tenner så ofte ble valgt til å representere dyrene framfor andre enkeltbein. Tradisjonen er nærliggende å relatere til *pars pro toto*-symbolikk og levningenes mulige funksjon som amuletter, som på en eller annen måte kan ha vært nedlagt for å gi den gravlagte tilgang på beskyttelse, egenskaper eller krefter som kunne komme til nytte i forbindelse med dødsreisen eller livet etter døden. Om distribusjonen av hestekadavre i nordnorske (båt-)graver lar seg knytte til en sørlig «kultursfære» er det dessuten grunn til å spørre om nedleggelse av enkeltbein og tenner lar seg knytte til en nordlig, og om denne i så fall er sterkere influert av samisk-norrøne relasjoner.

En mulighet er å knytte nedleggelsene av dyrebein (med eller uten emalje) til de tidligere beskrevne forestillingene om at sjelen, eller ånden, var knyttet til beinmaterialet (jf. kap.2). Disse kommer til uttrykk i både norrøn og samisk kultur, og kan i førstnevnte kaste lys på uttak og redeponeringer av skjelettmateriale fra graver, og også på skikken med å «sitte ute» på gravhauger for å kommunisere med de døde. I samisk tradisjon (og sirkumpolar sjamanisme) er det spesifikt kroppssjelen som knytter seg til beina, ikke bare hos mennesker, men også hos dyr (Bäckmann 1975:115ff; Huying 2011:377). Schanche (2000:295ff) bruker dette som en tilnærming til å forstå nedleggelsene av dyrebein i de samiske urgravene, der tilgangen til dyrenes hjelpende dyreånder kan ha vært avgjørende for å gjennomføre dødsreisen. Reisen til dødsriket har klare likhetstrekk med den sjamanistiske åndereisen, som ofte har samme destinasjon, og som (også) var avhengig av slike dyrehjelpere. Dette er også interessant for analysen av norrøn gravskikk, for den norrøne kulturens seidmagi har svært mange likhetstrekk med sirkumpolar sjamanisme og ser i stor grad ut til å ha basert seg på samiske eksperter og læremestre (Klokkervoll 2005:89ff, 115ff, 119f). Interaksjonen på dette området reflekterer parallelle og kompatible forestillinger, ritualer og teknikker som etter alt å dømme har påvirket hverandre, særlig i områder preget av nær kontakt mellom samisk og norrøn kultur.

Sjamanistiske åndereiser til dødsriket skildres i kystnære kulturer ofte som en reise ned i havet og baserer seg på sjamanens evne til å gå i transe og la frisjelen reise i dyreform, f.eks. ved å gjøre seg om til hval eller andre sjødyr som kan nå havets bunn. Et godt eksempel på dette er Historia Norvegiae's framstilling av en samisk (noaides) transereise, som antakelig er nedskrevet på midten av 1100-tallet. Beskrivelsene av de seidkyndiges *hamferd* er ikke like detaljerte, men også her er transformasjonen transebasert, og hammen de inntar tilhører i flere tilfeller hvaler (jf. Klokkervoll 2005:86f).²⁴ Mens sjamanene beskrives å sende ut frisjelen sin, kan man med referanse til norrøn tradisjon bruke begrepet *hug*, best eksemplifisert ved den seidkyndige guden Odins utsendelse av raven *Huginn* og påfølgende skinndøde tilstand (jf. Ynglingesaga kap.7). Raven kan både oppfattes som et åndedyr og som et uttrykk for den seidkyndiges tanke og vilje, noe som ytterligere tydeliggjør likheten med sjamanistiske transereiser. Louise Bäckmann og Åke Hultkrantz (1978:18) understreker nemlig at man ikke kan skille skarpt mellom å reise med åndedyrene og å transformere seg til dem, men kontakten med slike regnes som helt nødvendig for sjamanens virke.

Farene knyttet til manglende kontroll over frisjel, sinn eller *hug* beskrives i sjamanistiske tradisjoner som sjeletap og i norrøn tradisjon med begrepet *hugstolinn*. Begge deler kunne føre til sykdom, koma eller død, og ble begrunnet med at sjelen hadde gått seg vill eller at sinnet var tatt over av fiendtlige

---

²⁴ De beste eksemplene på dette finnes i Kormaks saga kap.18, Ketill Hængs saga kap.3 og Fritjofs saga kap.6.

krefter (Klokkervoll 2005). Med et slikt verdens- og menneskebilde kan også dødsreisen ha vært regnet som en farefull prosess. Et vesentlig aspekt ved død og begravelse må i så fall ha vært å sørge for at den avdøde kom vel fram til det dødsriket han eller hun skulle nå, og forhindre at sjelen ble tapt på veien. Både i forbindelse med åndereisen, hamferden og dødsreisen kan menneskets frisjel, hug eller ånd sies å skille lag med kroppssjelen, som forblir knyttet til de fysiske levningene. Det er tenkelig at det er dette aspektet av mennesket som i enkelte tradisjoner tar form av en haugbu bundet til grava, men fokuset for den videre diskusjonen vil ligge på hvordan ferden vekk derfra foregikk. Denne er som nevnt visualisert som en reise med båt og hest i en del myter og motiver, noe som er en plausibel forklaring på gravfunn av båter og hestelevninger. I lys av tradisjonens sjamanistiske trekk er det imidlertid mulig at den døde ånd (eller hug) også kunne reise *i form av* (eller i hammen til) både hester og andre dyr. Hvis dyrenes kroppssjeler var bundet til beinmaterialet som var nedlagt i gravene, kan disse ha muliggjort nødvendige transformasjoner eller gitt de avdøde tilgang på dyreånder som kunne virke som hjelpere og føre de avdøde (eller «frisjelen» deres) til dødsriket. I så fall har det neppe vært nødvendig å plassere hele dyret i grava – et enkelt bein eller en tann kan ha vært tilstrekkelige som «beholdere» for dyrenes ånd og representanter for egenskapene deres.

Et argument som taler for hypotesen ovenfor er at *alle* de ikke-domestiserte dyrene som er representert i gravene fra mitt utvalg stammer fra dyr som bryter vannspeilet – med unntak av bjørnen og *ett* bein som stammer fra en hønsfugl. Resten av de artsbestemte fuglebeina stammer fra sjøfugl, som i likhet med hval, fisk og sel kan ha vært passende hjelpedyr for å muliggjøre en dødsreise ned i havet og eventuelt nå et dødsrike der. Skulle hønsfuglbeinet stamme fra skogshønefamilien skal det nevnes at også fugler krysser sfærer ved å fly mot himmelen, men funnet kan kanskje relateres til et særegent gravrite tilknyttet egne myter. Bein fra tamhøns er dokumentert i et par vikingtids båtgraver fra Gamle Uppsala i Sverige (Gräslund 2004:167, 169), og i Ibn Fadlans beretning beskrives det at en høne (og andre fugler) blir revet i to og kastet på likbåten (Price 2012).

Bjørnen skiller seg som vist ut fra de andre villdyrene i materialet, men den krysser sfærer på sin egen måte. Bjørnens dvale under jorda er kanskje den mest åpenbare metaforen for en dødsreise (og gjenoppstandelse), der klørne som nedlegges i gravene fra eldre jernalder kan være et symbol på dens evne til å grave seg ut fra hiet og gjenoppstå fra dvalen, underverdenen og dødsriket. Hvorfor klørne går ut av bruk og erstattes med tenner i overgangen til yngre jernalder er i så fall vanskelig å si, men det framstår som et vesentlig moment i kontrasten mellom periodene. Den eldre tradisjonen for nedleggelse av bjørneklør i gravene var langt mer utbredt enn den nye, og hvis idéen om at klørne skulle medvirke til gjenoppstandelse eller reinkarnasjon – som bjørn eller menneske – har noe for seg, skiller den seg markant fra forslaget om sjamanistiskpregede dødsreiser som kan knyttes til bein

fra hester, fugler og sjødyr. Samtidig indikerer en slik modell et nært slektskap med den samiske bjørnekulten, selv om tilknyttede og parallelle forestillinger for alt vi vet også kan ha vært utbredt i den germanske befolkningen i eldre jernalder.

Tolkningen av tenner, klør og ikke-emaljerte bein som beholdere for dyrenes sjel og egenskaper er i tråd med tanken om at en liten del kan representere hele dyret, og er heller ikke uforenelig med å anse slike nedleggelse som amuletter. I gravene må funksjonen av slike bein i så fall ha vært rettet mot dødsreisen og basert seg på å gi den avdøde tilgang på dyrets kraft og egenskaper, som kan ha manifestert seg i form av en beskyttende eller hjelpende ånd. I den grad de levende gjorde bruk av tilsvarende amuletter er det nærliggende å tro at bruken var forbundet med nært beslektede forestillinger, som altså kan relateres til dyreåndenes tilknytning til beina. Det virker imidlertid sannsynlig at disse av praktiske årsaker oftere var utstyrt med hull til oppheng enn dem man finner i gravene. Når majoriteten i disse funnkontekstene *ikke* er perforerte kan det tolkes til at de ikke bare var nedlagt som personlige eiendeler, men som artefakter med implikasjoner for hedensk tro. Favoriseringen av tenner kan ha å gjøre med estetiske og assosiative aspekter, noe som kan være særlig relevant for de levendes bruk av perforerte bjørnetenner, men den kan også skyldes at emaljerte bein er bedre egnet til å motstå råte enn andre bein. Dette kan ha vært en viktig faktor i lys av diskusjonen over, for det er plausibelt at tennenes bevaringsmessige fortrinn har blitt lagt merke til i forbindelse med jernalderens aktive gravkult, der det slett ikke var alltid levningene fikk ligge i fred, verken for frender eller fiender. Den materielle beskaffenheten er også en mulig forklaring på skjellsanden som inngår i morfologien og ved de fleste av gravene i utvalget.

Et avsluttende argument for beinas betydning

Som det kommer fram av materialkapittelet er et overveldende flertall av gravene i utvalget mitt anlagt i skjellsand, og i enkelte graver har sanda også blitt tilført utenfra. Dette er et kjent fenomen i nordnorske jernaldergraver, og fin, hvit sand er også utbredt i graver på Vestlandet. Dommasnes (2001:126) har foreslått en forbindelse mellom denne sanda og «kvitauren» som i diktet *Voluspå* (vers 19) helles over verdenstreet *Yggdrasill*, og relaterer begge praksiser til fødsel og gjenfødsel. Selv vil jeg imidlertid argumentere for en alternativ tolkning.

En mulig forklaring på at så mange graver er anlagt i eller tilført skjellsand er at man ønsket å bevare de gravlagte beina bedre. En naturlig innvending er at den kalkholdige sandas preserverende effekt på osteologisk materiale er moderne kunnskap, og at teorien først og fremst reflekterer arkeologiske perspektiver på funnkontekstene. Sporene fra jernalderen vitner imidlertid om en aktiv gravkult der sekundærbegravelser, uttak og redeponering av menneskelig beinmateriale var en relativt utbredt og tilsynelatende viktig praksis (jf. Gjerpe 2007), og der enkelte gravkamre ble åpnet gang på gang og

brukt som kultsteder i årevis. I en slik kontekst, der haugbrott ikke alltid dreide seg om plyndring, og der også plyndring og ødeleggelse kunne være av rituell art, er det plausibelt at samfunnene over tid ble oppmerksomme på en del tendenser knyttet til bevaring og opprättning av bein.

Preservering av beinmaterialet må ha vært av stor betydning hvis man faktisk forestilte seg at menneskets (og dyrenes!) sjel eller ånd lå bevart i skjelettet, en forestilling som kan forklare de arkeologiske sporene etter uttak av bein fra graver og tegnene på rituell redeponering og bruk av (brente) bein (Gjerpe 2007; Glørstad & Wenn 2013). En slik forestilling reflekteres også i historiene om Halvdan Svartes og Ivarr Beinlaus' begravelser (jf. kap.2), og perspektivet styrkes ytterligere av parallellen til samisk kultur. Dommasnes (2001:130) understreker at skjelettet er sete for livskraft og fruktbarhet i mange kulturer, og at det for enhver pris må bevares. Fordi brente bein holder seg lengre enn ubrente foreslår hun at preservering av bein også kan ha vært en årsak til branngravskikken, et perspektiv som styrkes av argumentasjonen over. Av undersøkelsen hennes kommer det også fram at det særlig er *inhumasjonsgravene* som er tilført sand, og at sanda i stor grad er deponert på og rundt den gravlagte (Dommasnes 2001:126f). Dette er faktorer som styrker teorien om at sanda skulle bidra til å bevare beinmaterialet, for også av materialet mitt kommer det fram at det i graver med variert fyllmasse særlig er *skjelettene* (og det nærmeste gravgodset) som har blitt dekket av tilført sand eller gravd ned i det naturlige skjellsandlaget i bakken.

I en kystnær kultur der stort sett alle graver ble orientert mot og plassert i nærheten av havet er det ikke altfor bemerkelsesverdig at mange graver ble anlagt i den fine, hvite skjellsanden, som finnes naturlig i grunnen på ganske mange steder langs kysten. Når sanda gjenfinnes i nesten alle gravene i utvalget mitt og i enkelte tilfeller også er tilført, er det imidlertid tydelig at den ble tillagt en viktig betydning og at tendensen må oppfattes som utslag av en bevisst rituell praksis. Som en del av jernalderens gravkult må man over tid ha observert en påfallende kontrast mellom bein som var begravd i slik sand versus annet jordsmonn, og kultens fokus på beinmateriale tilsier at sandas preserverende egenskaper kan ha vært like kjærkommen i førkristen tid som for dagens arkeologer. Med tanke på den rituelle konteksten virker derfor dette som den mest plausible forklaringen på praksisen, som dermed lar seg knytte til betydningen av det osteologiske materialet som var nedlagt i skjellsanden i gravene.

Forklaringene på at beina holdt seg så mye bedre i skjellsand kan ha vært mange, og eventuelle forklarende myter kan ha knyttet seg til sandens farge og renhet eller assosiasjoner til strender og havbunn. Det er fullt mulig at slike myter over tid kan ha erstattet den opprinnelige årsaken og blitt selvstendige motiver – slik dynamikk mellom myter og riter er relativt vanlig, særlig i ortopraktiske og skriftløse tradisjoner. Sett i sammenheng med nedleggelse av skjell og bein fra dyrearter med

maritim tilknytning, kan skjellsandbegravelsene også ha fungert som symboler renselse og gjenfødelse i havet, eller i et dødsrike lokalisert der. Gravholmene fra eldre jernalder kan gi tilsvarende assosiasjoner (Evensen 2003), og gravskikken kan også la seg knytte til de norrøne mytene om havgudene Ran og Ægirs undersjøiske dødsrike, som var myntet på dem som druknet på havet. I nordnorsk folketro kan beslektede forestillinger ha overlevd i mytene om *Utrøst*, en mystisk øy som lå under horisonten og var preget av overflod. Øya var styrt av hedenske makter som kunne gi sjøfolk som var fortapt på havet en trygg havn (Kristiansen 1995), og slektskapet til førkristen tradisjon styrkes ytterligere av runeinnskriften på Eggjasteinen. Her har Ottar Grønvik (2002) tolket A-radene til å bety at steinen er reist for familiemedlemmer som har forulykket på havet, men er reddet i land på *Firnøy*, «den fjerne øya», som antas å være et dødsrike og framstår som en åpenbar parallell til *Utrøst*.

Som nevnt har den hvite sanda i gravene også blitt tolket i lys av kvitauren som beskrives i *Voluspå* (Dommasnes 2001:126), og dessuten som et mulig symbol på renhet og det hellige hvite (Hoftun 1997). Ingen av disse alternativene er umulige, og det er faktisk sannsynlig at ulike myter har vokst fram for å forklare en så utbredt rite. Forholdet mellom myter og riter er interessant, men spørsmålet om hva som kom først utarter fort til en diskurs om høna og egget. Materialitetens beskaffenhet kan dessuten selv gi opphav til riter, praksiser, tradisjoner og myter, i tråd med nyere, tingteoretiske perspektiver (jf. Svestad 2011). Her kan man også se for seg at myter knyttet til forslagene over kan ha blitt brukt til å forklare *hvorfor* beina holdt seg så godt i den fine, skjellholdige sanda. Jeg vil derfor ikke helt se bort fra Dommasnes' (2001:126) forbindelse med kvitauren fra *Voluspå*, men om folk faktisk var oppmerksomme på skjellsandas evne til å bevare bein kan de aktuelle verselinjene like gjerne leses som et tiltak for å *preservere* treet og dets livskraft. Det passer i så fall med at gravskikkens bruk av «kvitaur» hadde vært institusjon i mange hundre år da diktet ble komponert, antakelig på slutten av vikingtiden (Steinsland & Sørensen 1999:36ff, 78ff), og er dessuten i tråd med diktet, der treet deler skjebne med verden og fungerer som et symbol på verdens tilstand. Hovedsaken er likevel at både kremasjonsgravskikken og tradisjonen for å deponere ubrente bein i skjellsand framstår som utslag av – og indikasjoner på – viktigheten av å *preservere* beina i gravene.

4.3 Oppsummering

Materialet i utvalget mitt gir rom for mange ulike tolkninger og kan behandles fra mange ulike perspektiver, men jeg har etter beste evne analysert dem ut fra hvordan de er representert i gravene og i lys av sitt kulturelle bakteppe. Hovedfokuset har ligget på dyrenes rolle i *germansk* gravkult, men i et komplekst kulturelt landskap kan ikke religiøs kult behandles som en monokulturell størrelse. Teoriene jeg har framsatt er derfor bygget på et komparativt perspektiv der særegenheter og endringer i det arkeologiske materialet både kan relateres til samiske, skandinaviske og kontinentalgermanske impulser, og der jeg også åpner for at germansk interaksjon med hunere og avarer kan ha påvirket den kulturelle smeltedigelen.

Dyrenedleggelsene jeg har beskrevet og diskutert i denne avhandlingen kan godt være uttrykk for sosiale relasjoner og kulturell affinitet, men må primært antas å være motivert av ritualer og forestillinger knyttet til døden og de døde. Nedleggelsene kan bl.a. være uttrykk for forestillinger om at dødsreisen – i likhet med de seidkyndiges hamferder – foregikk som åndereiser og dyretransformasjoner muliggjort av hjelpende dyreånder som var bundet til dyrenes beinmateriale. I nordnorsk folketro, samisk noaidekunst og sirkumpolar sjamanisme generelt beskrives ferden til dødsriket ofte som en reise ned i havet, noe som kan være med på å forklare at nesten alle de ville dyrene som er representert i gravene i utvalget har evnen til å dykke gjennom vannspeilet og ned mot havbunnen, det være seg fisk, havpattedyr eller sjøfugl. Nedlagt i gravene kan det tenkes at skjell og sneglehus har fungert som marine symboler på slike undersjøiske dødsriker, men de kan også ha blitt nedlagt av estetiske årsaker og reflektere impulser fra samisk gravskikk.

Bjørnen er et unntak fra regelen om å krysse sfærer gjennom å bryte vannspeilet, men ved å gå i hi og dvale om vinteren har den sin egen inngang til underverdenen og dødsriket. Det er mulig bjørneklørne i gravene fra eldre jernalder skal tolkes som symboler på gjenoppstandelse og reinkarnasjon heller enn en dødsreise til andre «heimer», og at de uttrykker et forsøk på å overføre bjørnens evne til å grave seg ut av søvnens, dødens, dvalens og jordas favntak og tilbake til vår verden. En slik forestilling gir sterke assosiasjoner til og må antas å være beslektet med den samiske bjørnekulten, og om tolkningen har rot i virkeligheten og kan føres tilbake til et glemt aspekt ved eldre germansk tradisjon må det få være et åpent spørsmål om en slik gjenfødelse tok form av bjørn eller menneske.

Tamdyrene som er representert i gravene fra yngre jernalder kan representere egenskaper ved dyrene eller menneskene, som styrke, fruktbarhet og angrepslyst (mest aktuelt for gris og okse; jf. Hedeager 2004), men kan også reflektere viktige aspekter av agrar- og gårdsøkonomien, på linje med nedlagte redskaper. Tamdyrbeina kan også tolkes som matoffer eller symboler på gravøl og

festmåltider avholdt for den avdøde, men førstnevnte alternativ virker mest aktuelt i graver der det er funnet større mengder bein, hovedsakelig fra sau eller geit. Disse artene kan ha hatt en særlig utbredt rolle som matoffer i hedensk kult (Jennbert 2004).

Hunden er med klar margin det vanligste dyret i gravene. Den er som regel nedlagt mer eller mindre hele og i nær kontakt med de avdøde, men bærer i mange tilfeller også preg av rituell ofring (Valen 1995). Skikken kan være uttrykk for affeksjon og nære relasjoner (Lindstrøm 2012), men også for religiøse forestillinger om hundens rolle som grensevokter mellom liv og død og medium for transformasjonen mellom tilstandene (Gräslund 2004). I tilknytning til mer kjente hedenske myter om dødsreisen og livet etter døden kan hundene både ha blitt nedlagt som avholdte følgesvenner, nyttige stifinnere og voktere (e.g. Dommasnes 2001).

Også hester er ofte nedlagt som hele skrotter eller med større kroppsdelar, selv om hestetenner er nesten like vanlige i de nordnorske gravene. Også disse nedleggelsene kan skyldes personlige relasjoner til de avdøde (Lindstrøm 2012), men hestene kan også tolkes som elitesymboler og uttrykk for påvirkning fra frankiske, avariske og andre kontinentalgermanske grav- og offerskikker. Først og fremst framstår de imidlertid som transport- og ridedyr som ved siden av å reflektere den avdødes status kan ha vært nyttige for reisen til og ankomsten i dødsriket, en rolle som har en parallell i den mytiske hesten Sleipners evne til å reise mellom dødsrikene og andre sfærer.

Hvis dyrebeinas – og dyreåndenes – tilstedeværelse var nødvendige for å gjennomføre hamskiftene, hamferden eller åndereisen som dødsreisen innebar kan det også forklare hvorfor det finnes skjellsand i så mange av de kystnære inhumasjonsgravene fra perioden, selv om sanda antakelig var vel så viktig for å bevare ubrente *menneskebein* mot tidens tann. Dette elementet i gravene utgjør et alternativ til branngravskikkens preserverende effekt på bein og reflekterer antakelig troen på at menneskets (kropp-)sjel, livskraft og egenskaper var knyttet til og bevart i skjelettmaterialet, en forestilling som også kommer til uttrykk gjennom arkeologiske indikasjoner på haugbrott og redeponering av menneskebein (e.g. Gjerpe 2007; Glørstad & Wenn 2013:114).

Forestillingen om at ånden levde i (eller var bundet til) bein og grav framstår som et viktig aspekt ved gravkulten og gravenes konstruksjon og plassering, som ut over visuell markering kunne legge til rette for beskyttelse fra og kommunikasjon med gravlagte forfedre. Samtidig sannsynliggjør dette konseptet at dyrebeina ikke bare ble oppfattet som symbolske representasjoner, men også som medier for dyreåndenes faktiske tilstedeværelse i gravene og assistanse ved dødsreisen.

5 Konklusjon

Det er på sin plass å bemerke at det er en begrenset andel av de nordnorske gravene som inneholder dokumenterte dyrebein, også i yngre jernalder. Dokumentasjonspraksisen har som nevnt vært svært variabel på dette området, og bevaringsforhold og plassering av dyrelevningene kan også ha påvirket funnprosenten. Uavhengig av slike faktorer er det likevel åpenbart at det er langt fra alle gravene fra yngre jernalder som har blitt utstyrt med dyrebein, tenner og skjell, og enda færre av gravene fra eldre jernalder som har blitt utstyrt med bjørneklør. Dette tilsier at en eventuell tro på dyrenes betydning for de avdødes dødsreise og etterliv har vært langt fra universell.

Kartet over aktuelle lokaliteter viser sterke lokale konsentrasjoner knyttet til gravfelt og graver som ligger sammen to og to, og likheten mellom dyrenedleggelsene i graver som ligger i samme område tilsier at dette aspektet av gravskikken på mange måter var sterkere knyttet til lokale enn regionale tradisjoner. Samtidig preges materialet også av en del konsekvente tendenser i tid og rom, både når det gjelder fordelingen av ulike arter og nedleggelsesformer i de analyserte gravene, og i form av geografiske konsentrasjoner og lakuner på kartet.

Dyrene har spilt en mangfoldig og variert rolle i jernalderens graver, og de ulike nedleggelsene må tolkes i lys av forskjellige forestillinger, ritualer og kulturelle impulser. Mens nedleggelse av bjørneklør i gravene framstår som en utbredt germansk skikk det utelukkende finnes spor av fra eldre jernalder, er nedleggelse av andre dyrebein (og -tenner) en tradisjon som først og fremst definerer gravkulten i yngre jernalder, og som både kan relateres til samiske, fellesskandinaviske og kontinentale impulser. Både samisk-germanske relasjoner og interregional kontakt tilbyr plausible forklaringer på oppsvinget av dyrenedleggelse i de nordnorske gravene – og på den norrøne kulturens animistiske og sjamanistiske aspekter, som også kan bidra til forståelse av dyrenes rolle i gravkulten. Den arkeologiske og historiske konteksten gir grunnlag for å si at skjeletter og enkeltbein kan ha blitt oppfattet som beholdere for dyrs og menneskers ånder og egenskaper i germansk kultur og gravkult, en tolkning som styrkes av tilsvarende tilnærminger til samisk urgravskikk (Schanche 2000:295ff). Slike forestillinger gir mening til mange av ritualene som har blitt utført på gravstedene, og tilsier at dyrebein kan ha blitt nedlagt i gravene for å gi de avdøde en «hjelpende ånd» på veien til dødsriket.

Det ligger et stort potensiale i det langt på vei utforskede dyrematerialet. I tillegg til at flere dyrebein fra arkeologiske kontekster bør analyseres og katalogiseres med tanke på art og anatomi,

bør de i større grad behandles som verdifullt arkeologisk materiale på linje med andre gjenstander. Plassert i gravene har levningene stor utsagnskraft om kultpraksis, verdensbilder og ulike tradisjoner, og også om relasjoner av både personlig, krysskulturell og interregional art. Bredere analyser av slikt materiale kan både si noe om dyrenes betydning og rolle i kult og kultur, og om hvordan ulike samfunn har tatt til seg nye tradisjoner på tvers av etniske grenser og geografiske avstander. Som sådan sier nedleggelsene også noe om kontaktlinjer, og kan – som vist av tabeller og i kap.3.2 – benyttes som forholdsvis konsistente dateringsindikatorer innenfor store regioner.

Nordens hedenske fortid er et fremmed land der gravferden kunne være starten på en lang og farefull reise. Når de skriftlige kildene tier er det bare det arkeologiske materialet som kan si noe om mytene og ritualene som satte sitt preg på den religiøse kulten. Å foreslå forklaringer på underlige elementer ved en mangfoldig gravskikk og løsninger på spørsmål som knytter seg til en kult vi bare kjenner deler av kan være en farefull akademisk praksis. For å gi mening til de arkeologiske funnene og fylle noen av de gapende hullene i forståelsen av en utdødd religion som fortsatt vekker stor interesse, er det imidlertid viktig å prøve. Framstillingene og teoriene jeg har presentert i denne avhandlingen er fundert på de tilgjengelige brokkene av informasjon arkeologi og historie kan tilby om en del av den kulturelle og religiøse konteksten som preget Nord-Norge og Norden i jernalderen. Jeg har bygget videre på andre forskeres arkeologiske, historiske og religionsvitenskapelige teorier og kommet fram til svar som aldri kan bli entydige, sikre eller uangripelige, men som forhåpentligvis kan stå som verdifulle tilskudd til diskursen inntil nye data, vurderinger og perspektiver kommer fram i lyset.

Litteraturliste

- Aðalsteinsson, Jón Hnefill 1998: A piece of horse liver and the ratification of law. I Aðalsteinsson, Jón Hnefill: *A piece of horse liver. Myth, ritual and folklore in Old Icelandic sources*, s.57-80. Reykjavik.
- Ambrosiani, Björn 1964: *Fornlävningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria*. Uppsala.
- Andreassen, Reidun 1986: Innberetning fra graving av gravrøys Indre Hamre, Mellomjorda, Vannøy, Karlsøy kommune, Troms. Gnr. 4:4. *Topografisk arkiv, Tromsø Museum*.
- Arntzen, Johan E. 2011a: Tredje og siste feltbrev om vikinggraven på Ness.
http://uit.no/ansatte/organisasjon/artikkel?p_document_id=253451&p_dimension_id=88178&p_mnu=42434&p_lang=2
- Arntzen, Johan E. 2011b: En «palisadehaug» fra yngre jernalder i Nord-Norge? *Nicolay arkeologisk tidsskrift*, nr.114.
- Bakke, Sidsel 2012: *Etnisitet i jernaldergraver på Engeløya i Steigen*. Mastergradsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Barlindhaug, Stine 1994: Rapport fra utgravning av grav fra vikingetid på Kammen. *Topografisk arkiv, Tromsø museum*.
- Barth, Frederik 1969: Introduction. F. Barth (red.): *Ethnic groups and boundaries*. Oslo.
- Berge, Jan 2006: *Våpen og stridsteknikk i overgangen mellom eldre og yngre jernalder*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Bergstøl, J. 2008: *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Acta Humaniora nr. 325. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Bill, Jan og Roesdahl, Else 2007: Travel and transport. Kap. 9 i *The archaeology of medieval Europe* vol.1. Aarhus Univesity Press.
- Binns, Kari Støren 1978: *Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms. En undersøkelse av økologisk og sosial tilpasning i et nord-norsk kystmiljø*. Avhandling til magistergraden i arkeologi ved Universitetet i Tromsø.

- Binns, Kari Støren 1979: Hovedtendenser og hovedproblemer i utforskningene av Nord-Norges forhistorie fra 1800-tallet og frem til i dag. *Stensilserie B – historie* nr. 14. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Binns, Kari Støren 1988: En flatmarksgrav fra Austein i Troms. En diskusjon om alder og kulturell tilhørighet. *Studia Historica Septentrionalia* vol. 14(1), s. 120-139.
- Bjørgero, Tore 1968: Innberetning om foreløpig undersøkelse av gravfelt på Ytre Kvarøy i Lurøy 24/7-1/8 1968 ved Annemor Bryne, Ingvild Øye, Tore Bjørgero. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Bjørgero, Tore 1969: Innberetning om undersøkelse av gravfelt på Ytre Kvarøy, gnr. 49 brnr. 1 i Lurøy kommune, eier Håkon Ivarsen. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Bliujienė, Audrone og Butkus, Donatas 2009: Burials with horses and equestrian equipment on the Lithuanian and Latvian littorals and hinterlands (from the fifth to the eighth centuries). Bliujienė, A. (red.): *The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*. *Archaeologia Baltica*, vol. 11. Klaipėda University Press.
- Bratrein, Håvard Dahl 1965: Gravningsrapport fra Haukenes. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Bratrein, Håvard Dahl 1985: Innberetning - Jernaldersgrav. Kammen, Karlsøy 11.09.1985. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Bratrein, Håvard Dahl 1989: *Karlsøy og Helgøy bygdebok*, bd.1. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Bratrein, Håvard Dahl & Niemi, Einar 1994: Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon gjennom tusen år. Drivenes, Einar-Arne (red.): *Nordnorsk kulturhistorie*, bd.1. *Det gjenstridige landet*. Oslo
- Bruun, Inga Malene 2007: *Blandede graver, blandede kulturer. En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder*. Masteravhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Braathen, Helge 1989: *Ryttergraver. Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. *Varia* 19. Oslo.
- Bunse, Laura 2010: *Kun et trekkdyr i jordbruket? Hestens betydning i nordnorsk yngre jernalder*. Masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Brøgger, A.W. 1931. *Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie C, II – 4.

Bäckmann, Louise 1975: *Sájva. Föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna*. Stockholm.

Bäckmann, Louise & Hultkrantz, Åke 1978: *Studies in Lapp Shamanism*. Stockholm.

Curta, Florin 2008: The earliest Avar-age stirrups, or the "stirrup controversy" revisited. *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450: The other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*, s.297-326. Brill Academic Publishers.

Dahl, Kjersti 1998: *Jernalder i Steigen og Bø: graver, landskap og bosetning*. Hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Dommasnes, Liv Helga 2001: *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk. II. Fra Vereide til vikingtid*. Bergen.

duBois, Thomas A. 1999: *Nordic religions in the Viking Age*. University of Pennsylvania Press.

DuBois, Thomas A. 2012: Diet and deities. Contrastive livelihoods and animal symbolism in Nordic Pre-Christian Religions. C. Raudvere & J.P. Schjødt (red.): *More than mythology*. Nordic Academic Press.

Eldjárn, Kristján 1956: Kuml og haugfé: úr heiðnum sið á Íslandi. Friðriksson, Adolf: *Viking burial practices in Iceland*. Reykjavik.

Eldorhagen, Marianne 2001: *Ovale spenner i Nord-Norge og Trøndelag – stil og symbolisme i sosial sammenheng*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Engelstad, Eivind S. & Gjessing, Gutorm 1931: Oldsaksamlingens tilvekst 1925-27. *Tromsø Museums Årshefter*, vol.51. Tromsø.

Eriksen, Hans Kristian 1985a: Rapport om arkeologisk funn på Stangnes, G.nr. 9, Br.nr.8 i Tranøy. *Topografisk arkiv, Tromsø museum*.

Eriksen, Hans Kristian 1985b: Gravfunnet på Stangnes – rapport 2. Rapport om utgravning 22.oktober 1985. *Topografisk arkiv, Tromsø museum*.

Evensen, Børge 2003: *Gravlokalisering og samfunn i jernalder i Vesterålen*. Hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Evensen, Børge 2005: «En av Norges merkeligste gravplasser» - Flatholmen i Steinlandsfjorden. *Håløygminne*. Harstad.

Fabech, Charlotte 2006: Centrality in Old Norse mental landscapes. A dialogue between arranged and natural places? Andrén, A. et al (red.): *Old-Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*, s.135-140. Nordic Academic Press.

Falch, Tori 2003: Polluted Places: Harbours and Hybridity in Archaeology. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 36, nr.2.

Garmo, Synnøve 1971: Innberetning frå Ytre Kvarøy – 1971. Flatmarksgravfelt frå merovingertid på eigendommen til gardbrukar Håkon Iversen, gnr.49, brnr.1 Ytre Kvarøy, Lurøy kommune, Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Gjerde, Hege Skalleberg 2010: Tilfeldig? Neppe. Finsk-ugriske smykker i Sør-Norge. *Viking* LXXIII.

Gjerpe, Lars Erik 2007: Haugbrottets konsekvenser for vikingtidforskningen. *Viking* LXX: 105-124.

Gjessing, Gutorm 1929: Ophavet til Håloygjarlenes rike. En liten arkeologisk skisse. *Håloygminne*, hefte 2.

Gjessing, Gutorm 1930: Mer om ophavet til Håloygjarlenes rike. *Håloygminne*, hefte 1.

Gjessing, Guttorm 1934: *Studier i norsk merovingertid: kronologi og oldsakformer. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo. II, Historisk-filosofisk klasse.* Det Norske videnskaps-akademi i Oslo

Gjessing, Guttorm 1938: Brev til/fra lensmannen i Hillesøy, 7.6.1938 og 1.7.1938. *Topografisk arkiv*, Tromsø museum.

Gjessing, Guttorm 1939: Noen nordnorske handelsproblemer i jernalderen. *Viking* nr. 3, s.37-54.

Glørstad, Zanette og Wenn, Camilla C. 2013: En gambler langs veien. Nytt blikk på grav og gravritualer i eldre jernalder. *Viking* nr. LXXVI, s.113-136.

Gräslund, Anne-Sofie 2004: Dogs in graves – a question of symbolism? B.S. Fritzell (red.): *Pecus. Man and Animal in Antiquity. Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002.* Roma.

Gräslund, Anne-Sofie 2005: Symboler för lycka och skydd – vikingatida amulethängen och deras rituella context. I S. Brink og N. Price (red.): *The Viking World.* Routledge.

Gräslund, Anne-Sofie 2008: The material culture of Old Norse religion.

Grønvik, Ottar 2002: Om Eggjainnskriften – Epilog. *Arkiv för nordisk filologi*, nr. 117.

Grøtberg, Unni: Å seile sin egen sjø... Den dødes destinasjon i vikingtidens gravskikk. *Nicolay* nr.110.

Gulliksen, Steinar 1998. Brev til Tromsø museum fra Laboratoriet for radiologisk datering, 21.10.1998. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Hansen, Ingegerd og Schultz, Elbjørg 1985: Befaringsrapport – Skjelettrestrester, Edøy, Tromsø k. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Hauglid, Martinus A. 1994: Befaringsrapport – rasing av gravminne. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Hedeager, Lotte 1999: *Skygger av en annen virkelighet. Oldnordiske myter*. Oslo.

Hedeager, Lotte 2001: *From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700*. Blackwell.

Hedeager, Lotte 2004: Dyr og andre mennesker – mennesker og andre dyr. Dyreornamentikkens transcendentale realitet. Andrén, A. et al. (red.): *Ordning mot kaos – studier i nordisk förkristen kosmologi*. Nordic Academic Press. Lund.

Hedeager, Lotte 2008: Scandinavia before the Viking Age. I S. Brink og N. Price (red.): *The Viking World*. Routledge. S.11-22.

Hedeager, Lotte 2011: *Iron age myth and materiality. An archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. Routledge.

Henriksen, Jørn Erik 1995: Hellegropene. Fornminner fra en funntom periode. *Stensilserie B* nr. 42. Universitetet i Tromsø.

Henriksen, Jørn Erik 1995: Rapport fra arkeologisk utgravning av gravhaug på Toften, gnr.42, bnr.17, Andøya kommune i Nordland 1995. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Hoftun, Oddgeir 1997: «...kvit aur øses over treet». Det hellige hvite i jernalderen. *Viking* 60.

Holand, Ingegerd 1986: Rapport fra utgravning av 2 gravfunn på gnr. 191/3, Skarvhalsen, Edøy, Tromsø k. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Holand, Ingegerd 1989: *Graver og samfunn. Samfunnsutvikling og –organisasjon i Nord-Hålogaland i jernalderen, basert på endringer og variasjon i gravskikk*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Holck, Per 1984: Brev til Tromsø museum, 19.10.1984. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

- Holm, Ingunn 1999: Gårdsbegrepet – et styrende begrep i den arkeologiske forskningen omkring bosetning og landbruk. *Universitetets Oldsaksamling Årbok*.
- Hügel, Vera 2005: Rapport for Tromsø museum – Arkeologiske undersøkelser av båtgrav på Stave, Andøy k., Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø museum.
- Hultgren, Tora 1997: Utgravningsrapport G.nr.66/1, Marisletta, Kvaløya, Tromsø kommune. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Huying, Meng 2011: Characteristics of Shamanism of the Tungusic Speaking People. Xisha, M. & Huiying, M. (red.): *Popular religion and Shamanism*. Brill.
- Hyenstrand, Åke 1974: *Centalbygd – Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Stockholm.
- Iregren, Elisabeth 1990: Rapport ang. båtgrav daterad till merovingertid från Føre, Bø kommune, Vesterålen, Norge. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Iregren, Elisabeth 1997: De döda berättar. Zachrisson, Inger: *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Stockholm.
- Isaksen, Eva 2012: *Hvalbeinsplater fra yngre jernalder. En analyse av hvalbeinsplatenes kontekst og funksjon*. Masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Jennbert, Kristine 2004: Sheep and goats in Norse Paganism. B.S. Fritzell (red.): *Pecus. Man and Animal in Antiquity. Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002*. Roma.
- Jennbert, Kristine 2006: People, animals and materiality in Scandinavian death rituals, AD 200-1000. Andrén, A. et al (red.): *Old-Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*, s.135-140. Nordic Academic Press.
- Jenssen, Atle 1998: *Likearmede spenner. Overgangen mellom eldre og yngre jernalder i Norge – en kronologisk analyse*. Hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.
- Johansen, Olav Sverre 1973: Innberetning om undersøkelse av gravfunn på Sjøberg (39/6), Bø s., pgd. og k., Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Johansen, Olav Sverre 1975: Brev til Zoologisk Museum, Universitetet i Bergen, 30.06.1975. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Johansen, Olav Sverre 1975(?): Holsøy av Hol (Gnr. 68/48), Hol S., Buksenes pgd., Vestvågøy k., Nordl. Innberetning om restaureringsarbeider 1972/1974 v/ Olav Sverre Johansen. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Johansen, Olav Sverre 1982: Viking Age farms: Estimating the number and population size. *Norwegian Archaeological Review*, vol.15.

Johansen, Torkel 2012: Trekk av eldre jernalders døde kult i Trøndelag. Grønnesby, Geir (red.): *Graver i vegen. Arkeologiske undersøkelser, E6 Steinkjer*. NTNU, Trondheim.

Jørgensen, Lars 1991: Våbengrave og krigeraristokrati. Etableringen af en centralmagt på Bornholm i 6.-8. årh. I Mortensen & Rasmussen (red.): *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark*, 2. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter.

Jørgensen, Lise Bender 2005: Tekstilhåndverk. Østmo, E. & Hedeager, L. (red.): *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax.

Jørgensen, Roger 1985: Innberetning fra befarings på Lund, gnr. 26/8. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Jørgensen, Roger 1997: Brev til Anatomisk institutt, 30.10.1997. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Kaliff, Anders 1997: *Grav och kultplass. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Uppsala.

Kjellstadlie, Knut 1999: Fortida er ikke hva den engang var: En innføring i historiefaget. Universitetsforlaget, Oslo.

Klokkervoll, Arild 2005: *Seiðr. Seid, sjamanisme og ergi – en kontekstuell analyse*. Hovedfagsoppgave i religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.

Kristiansen, Roald E. 1995: Om å være from og framsynt: Nordnorsk natur og religiøsitet. Hauan og Skjelbred (red.): *Mellom sagn og virkelighet i nordnorsk tradisjon*, Vett og Viten, Tromsø-Oslo.

Kristoffersen, Siv 1995: Transformation in Migration Period animal art, i *Norwegian Archaeological Review*, vol.28, nr. 1: 1-17.

Kristoffersen, Siv 2000: Expressive objects. Olausson & Vandkilde (red.): *Form, function & context. Material culture studies in Scandinavian archaeology. Acta Archaeologica Lundensia*, vol.31

Kristoffersen, Siv og Østigård, Terje 2006: «Dødsmyter» - regissering av ritualer og variasjon i likbehandling i folkevandringstid. T. Østigård (red.): *Lik og ulik, UBAS Nordisk vol.2*, Universitetet i Bergen.

Larsen, Ingvild 2001: *Gravens plassering i jernalder. En analyse av hvilke faktorer som har påvirket plasseringen av jernalderens døde i Lurøy*. Hovedfagsoppgave, UiTØ.

Latour, Bruno 1987: *Science in Action. How to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes.

Latour, Bruno 1991: *We have never been modern*. Harvester Wheatsheaf

Leciejewicz, Lech og Valor, Magdalena 2007: Peoples and environments. Kap. 2 i *The archaeology of medieval Europe vol.1*. Aarhus Univesity Press.

Lie, Rolf W. 1975: Brev til O.S. Johansen, Tromsø Museum, 04.07.1975: Beinmateriale fra Holsøya, Vestvågøy, Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Lie, Rolf W. 1987: Brev/rapport til Reidun L. Andreassen, 14.01.1987. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Lincoln, Bruce 1994: *Authority. Construction and Corrosion*. Kap. 4: Law, Curses, and Derision: Egil Skallagrímsson and the Gula Thing. University of Chicago Press.

Lindstrøm, Torill Christine 2012: I am the walrus. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 45, nr. 2.

Lorentsen, Magne 1986: Rapport fra undersøkelse av skjelettmateriale, 05.10.1986. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Lorentsen, Magne og Solheim, Tore 1988: Skjelett fra vikingetid med tann og kjeveforandringer. Skjørnbuk eller lepra? *Den norske tannlegeforenings Tidende*, nr.4 s.132-139.

Lorentsen, Magne 1996: Rapport til Tromsø Museum, 02.01.1996 (Anatomiske analyser av skjelettfunn, Toften, Andøy.) *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Loumand, Ulla 2006: The horse and its role in Icelandic burial practices, mythology, and society. Andrén, A. et al (red.): *Old-Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*, s.130-134. Nordic Academic Press.

Lund, Harald Egenes 1955: Håløygske høvdingeseter fra jernalderen. *Stavanger Museums Årbok*.

Lundin, Andreas 2006: The advent of the esteemed horseman-sovereign. A study of rider-motifs on Gotlandic picture-stones. Andrén, A. et al (red.): *Old-Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*, s.369-374. Nordic Academic Press.

Løken, Trond 1974: *Gravminner i Østfold og Vestfold. Et forsøk på en typologisk-kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

Løken, Trond 1988: Forsandmoen i folkevandringstid. U. Näsman & J. Lund (red.): *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellom ældre og yngre jernalder*. Aarhus Universitetsforlag.

Magnus, Bente 2002: Dwellings and settlements: structure and characteristics. J. Jesch (red.): *The Scandinavians from the Vendel period to the tenth century. An ethnographic perspective*. The Boydell Press, s.5-43.

Mansrud, Anja 2006: Flytende identiteter? – dyrebein i graver og førkristne personoppfatninger. T. Østigård (red.): *Lik og ulik. UBAS Nordisk vol.2*, Universitetet i Bergen.

Meling, Trond 2000: *Graver med hest og hesteutstyr. Eit uttrykk for makt og alliansar på Vestlandet i merovingertida?* Hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.

Munch, Gerd Stamsø 1961(?): Innberetning om utgravning av T(rond P(eter)-haugen Greipstad (g.nr.2/br.nr.1), Hillesøy. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Munch, Gerd Stamsø 1975: Innberetning om avsluttende undersøkelse på gravfelt fra merovingertid på Ytre Kvarøy (49/1), Lurøy k., Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Munch, Gerd Stamsø 1977: Graver og gravskikk i Nord-Norge i norsk jernalder. *Ottar* nr. 98.

Munch, Jens Storm 1965: Jernaldergården. Munch Gerd S. et al (red.): Greipstad. Trekk av en nordnorsk gårds historie. *Ottar* 46 (4). Tromsø.

Munch, Jens Storm & Munch, Gerd Stamsø u.å.: Innberetning om undersøkelsen av gravhaug nr.14, "Rishaugen" på Greipstad, gnr.2, brnr.1, Hillesøy s. og pgd., Troms. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Munch, Jens Storm u.å.a: Fortidsminner på Greipstad. Registreringer. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Munch u.å.b: Rapport om Greipstadutgravningen 1960. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Mundal, Else 1974: *Fylgjemotiva i norrøn litteratur*. Oslo.

Mundal, Else 1994: Mytar og diktning. Schjødt, J.P. et al. (red.): *Myte og ritual i det førkristne Norden*. Odense.

Mundal, Else 1996: The perception of the Saamis and their religion in Old Norse sources, i Juha Pentikäinen (red.): *Shamanism and Northern Ecology*. Religion and society 36. Berlin.

Mundal, Else 1997: Kong Harald Hårfagre og samejenta Snøfrid. Samefolkets plass i den norske rikssamlingsmyten, i *Nordica Bergensia*. Bergen.

Mundal, Else 2004: Kontakt mellom nordisk og samisk kultur reflektert i norrøne mytar og religion. I J. Kusemko (red.): *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact. Schriften zur Kulturwissenschaft*, band 55. Verlag Dr. Kovac.

Myhre, Bjørn 1987: Chieftain's graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period. *Studien zur Sachsenforschung* 6: 169-187.

Myklevoll, Lars Børge 1998: Utgravningsrapport fra Hov, gbnr. 54/8, Vågan kommune, Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø museum.

Myrstad, Ragnhild 1996: *Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. Hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Nagy, Margit 2010: A Hun-Age Burial with Male Skeleton and Horse Bones Found in Budapest. Curta, F. (red.): *Neglected barbarians. Studies in the early middle ages*, vol.32. Brepols.

Naumann, Elise et al 2013: Slaves as burial gifts in Viking Age Norway? Evidence from stable isotope and ancient DNA analyses. *Journal of Archaeological Science* 41 (2014).

Nicolaissen, Olaus M. 1883: Undersøgelser i Nordlands amt 1883. *Nicolaissen. Undersøgelser*. Tromsø Museum.

Nicolaissen, Olaus M. 1893: Undersøgelser i Nordlands amt 1892. *Nicolaissen. Undersøgelser*. Tromsø Museum.

Nicolaissen, Olaus M. 1894: *Tromsø Museums Aarsberetning 1894*. Tromsø Museum.

Nicolaissen, Olaus M. 1902: Oldsager fra det nordligste Norge. *Tromsø Museums Aarshefter*, nr.25. Tromsø.

Nicolaissen, Olaus M. 1906: Arkæologiske undersøgelser i Nordland 1902. *Tromsø Museums Aarshefter*, nr.27. Tromsø.

Nicolaissen, Olaus M. 1924: Arkæologiske undersøgelser og tilveksten i Tromsø Museums oldsamling 1923. *Tromsø Museums Aarshefter*, nr. 47. Tromsø

Nilsen, Roy Anders 2014: *Den nordlige jernalder: kulturminner og funn fra Malangen til Loppa*. Nord-Troms Museum.

Nordberg, Andreas 2012: Continuity, change and regional variation in Old Norse Religion. C. Raudvere & J.P. Schjødt (red.): *More than mythology*. Nordic Academic Press.

Näsström, Britt-Mari 2001: *Blot: tro og offer i det førkristne Norden*. Oslo.

Næss, Jenny-Rita 1996: *Undersøkelser i jernalderens gravskikk på Voss*. AmS-Rapport 7. Arkeologisk museum i Stavanger.

Odner, Knut 1974: Economic Structures in Western Norway in the Early Iron Age. *Norwegian Archaeological Review*, nr. 7.

Odner, Knut 1983: Finner og terfinner. *Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*. Oslo *occasional papers in social anthropology*, nr.9.

Oexle, Judith 1985: Merowingerzeitliche Pferdebestattungen – Opfer oder Beigaben? *Frühmittelalterlichen Studien* 18, s.122-172.

Ólafsson, Haraldur 1995: Indo-European Horse Sacrifice in the *Book of Settlements*. *Temenos* 31.

Olsen, Bjørnar 2000: Belligerent chieftains and oppressed hunters? Changing conceptions of inter-ethnic relationships in Northern Norway during the iron age and early medieval period. I Appelt, Martin, Joel Berglund og Hans Christian Gulløv (red.): *Identities and cultural contacts in the Arctic. Proceedings from a conference at the Danish National Museum, Copenhagen, November 30 to December 2*. 1999. S. 28-42.

Olsen, Haakon 1974: Brev/analyseresultater fra Zoologisk museum til Olav Sverre Johansen, 19.03.1074. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

Olsen, Leiv 2010: *Sørsamisk historie i nytt lys*. Senter for samiske studier. Universitetet i Tromsø.

Oma, Kristin 2000: *Hesten i nordisk jernalder: Ei kontekstuell analyse av den symbolske sfære kontra den materielle røynda*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.

Omberg, Unn 1970: Rapport fra utgravning av mannsgrav fra merovingertid på Nord-Rollnes, Rolla i lbestad 5/6-10/6-1970. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.

- Opedal, Arnfrid 2010: *Kongemakt og kongerike. Gravritualer og Avaldsnes-området politiske rolle 600-1000*. Oslo Arkeologiske serie vol.13.
- Pállsson, Hermann 1998: Searching for the Sami in early Icelandic sources. *Dieðut*. Sámi instituhtta.
- Petersen, Jan 1919: *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Kristiania.
- Petersen, Jan 1928: *Vikingetidens smykker*. Stavanger Museums skrifter.
- Petersen, Jan 1951: *Vikingetidens redskaper*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo. II. Hist.-filos. klasse.
- Pétursdóttir, Þora 2007: *“Deyr fé, deyja frændr”*. *Re-animating mortuary remains from Viking Age Iceland*. MA-Thesis in Archaeology. Universitetet i Tromsø.
- Pétursdóttir, Þora 2009: Icelandic Viking Age Graves: Lack in Material – Lack of Interpretation. *Archaeologica Islandica* 7, s. 22-40.
- Price, Neil 2002: *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31. Uppsala.
- Price, Neil 2008: Dying and the Dead: Viking Age mortuary behaviour. I S. Brink og N. Price (red.): *The Viking World*. Routledge.
- Price, Neil 2012: Mythic acts. Material narratives of the dead in Viking Age Scandinavia. C. Raudvere & J.P. Schjødt (red.): *More than mythology*. Nordic Academic Press.
- Rasch, Monika 1994: Burial practices – grave furniture and burial methods during the Roman Iron Age. Stjernquist, B. (red.): *Prehistoric graves as a source of information*, s.181-200. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Rebay-Salisbury, K. 2010: Cremations: Fragmented Bodies in the Bronze and Iron Ages. K. Rebay-Salisbury et al. (red.): *Body Parts and Bodies Whole: Changing Relations and Meanings*. Oxford.
- Reymert, Per Kyrre 1972: Befaring Røst 28.8.-30.8.-72. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Reymert, Per Kyrre 1975: Gravningsrapport. Skjelettgraven Ytre Elgsnes. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Reymert, Per Kyrre 1980: *Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*. Mag.grad.avh. i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Rygh, Oluf 1885: *Norske Oldsager*. Centraltrykkeriet.

Rygh, Oluf 1901: *Faste fornlevninger i Tromsø Stift*. Tromsø.

Sandmo, Anne-Karine 1979: Rapport fra utgravning 31.7. – 15.8.1978. *Topografisk arkiv, Tromsø Museum*.

Sandmo, Anne-Karine 1985: Gravfelt og bosetningsområder fra eldre og yngre jernalder på Flakstad i Lofoten. Foreløpige gravingsresultater og noen hypoteser. Engelstad, E & Holm-Olsen, I.M. (red.): *Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1984. Tromura*.

Sandmo, Anne-Karine 1994: *Fra boplass til by: opp til 1794*. Sandmo, A.-K. et al. (red.): *Tromsø gjennom 10000 år*, nr.1. Tromsø.

Schanche, Audhild 1986: *Nordnorsk jernalderarkeologi – et sosialgeografisk perspektiv*.

Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø.

Schanche, Audhild 1989: Jernalderens bosettingsmønster i et fleretnisk perspektiv. Bertelsen, R. et al (red.): *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museum.

Schanche, Audhild 2000: *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS, Karasjok.

Schanche, Kjersti 1990: Rapport fra arkeologiske utgravninger på Føre, Bø k., 1990. *Topografisk arkiv, Tromsø museum*.

Schanche, Kjersti 1991: En båtbegravelse i Føre, Bø i Vesterålen. *Ottar* nr.188.

Schreiner, K.E. 1927: Menneskeknoklene fra Osebergskibet og andre norske jernalderfund. *Særtrykk av Osebergfundet*, vol.V. Oslo.

Schreiner, K.E. 1948: Brev/analyserapport til Thorleif Sjøvold, 07.07.1948. *Topografisk arkiv, Tromsø museum*.

Shenk, Peter 2002: *To Valhalla by Horseback? Horse Burial in Scandinavia during the Viking Age*. Master's Thesis in Nordic Viking and Medieval Culture. The Center for Viking and Medieval Studies, University of Oslo.

Sigurðsson, Jón V. 2010: *Den vennlige vikingen. Vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900-1300*. Oslo.

Simonsen, Povl 1958: Innberetning [fra gravningen på Føre]. *Topografisk arkiv, Tromsø Museum*.

- Sjøvold, Thorleif 1946: Innberetning om undersøkelse av gravhaug fra folkevandringstiden på Hjemgård av Valle (gnr. 62, bnr.1), Lødingen s. og pgd., Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Sjøvold, Thorleif 1948: Innberetning om undersøkelse av to gravhauger fra vikingtiden på Skarstein. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Sjøvold, Thorleif 1948b: Brev til K.E. Schreiner, 09.07.1948. *Topografisk arkiv*, Tromsø museum.
- Sjøvold, Thorleif 1950: [Avskrift av] konservator Th. Sjøvolds gravningsrapport. Myre, Dverberg, Nordland. 20/8 -50. *Topografisk arkiv*, Tromsø museum.
- Sjøvold, Thorleif 1962: *The Iron Age settlement of arctic Norway*. Vol. 1. Tromsø/Oslo.
- Sjøvold, Thorleif 1974: *The Iron Age settlement of arctic Norway*. Vol. 2. Tromsø/Oslo/Bergen.
- Skandfer, Marianne 1996: *Čoarverbasttet. Samiske hornskjeer fra middelalder til moderne tid*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Skauen, Irene 1996: *Graver i tid og rom. Et eksempel fra Meløy kommune, Nordland*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.
- Skre, Dagfinn 2001: The social context of settlement in Norway in the first millennium AD. (Med kommentarer fra Kåre Lunden, Bjørn Myhre, Jørn Sandnes og Heiko Steuer, samt tilsvar av Skre). *Norwegian Archaeological Review*, vol. 34 (1).
- Slettebo, Jørgen 1955: Rapport over J. Sletteboes gravning 1955. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Slomann, Wencke 1959: Et nytt romertids gravfunn fra Nord-Norge. *Viking* nr.23.
- Solberg, Bergljot 2000: *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Solli, Brit 2002: *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Oslo.
- Sommerseth 2010: Gravene på Hundstadneset. I Arntzen & Sommerseth (red.): Den første gården i Nord-Norge: jordbruksbosetting fra bronsealder til jernalder på Kveøy, s.60-82. *Tromsø Museums rapportserie*, nr.39.
- Spangen, Marte 2005: *Edelmetalldepotene i Nord-Norge: komplekse identiteter i vikingtid og tidlig middelalder*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

- Stadler, Peter 2008: Avar chronology revisited, and the question of ethnicity in the Avar qaganate. *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450: The other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Brill Academic Publishers.
- Steinsland, Gro 1991: *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En undersøkelse av Hierogami-myten i Skirnismål, Ynglingatal, Håløygatal og hyndljud*. Oslo.
- Steinsland, Gro 1994: Eros og død i norrøn kongeideologi. I Schjødt, J.P. et al (red.): *Myte og ritual i det førkristne Norden*. Odense Universitetsforlag.
- Steinsland, Gro 1997: *Eros og død i norrøne myter*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Steinsland, Gro 2000: *Den hellige kongen. Om religion og herskermakt i vikingenes verden*. Oslo.
- Steinsland, Gro og Sørensen, Preben Meulengracht 1999: *Voluspå*. Oslo.
- Steinsland, Gro og Vogt, Kari 1981: Aukinn ertu volsi ok upp um tekinn. En religionshistorisk analyse av Volsattr i Flateyrbok. *Arkiv for Nordisk Filologi* nr 96.
- Stenvik, Lars F. 1977: Rapport fra utgravningen av to gravhauger på Lekanger, Gildeskål kommune, Nordland. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Stenvik, Lars F. 1979: Samer og nordmenn sett i lys av et uvanlig gravfunn fra Saltenområdet. *Viking XLIII*. Norsk Arkeologisk Selskap.
- Steuer, Heiko 1989: Archaeology and history: Proposals on the social structure of the Merovingian kingdom. K.Randsborg (red.): *The birth of Europe: Archaeological and social developments in the first millennium A.D.* Roma.
- Stiver, Dan 1996: *The philosophy of religious language: sign, symbol, and story*. Blackwell.
- Storli, Inger 1985: *Håløyghøvdinger. Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør-Salten*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø.
- Storli, Inger 1989: Om Raud den Ramme og andre håløyg-høvdinger. R.Bertelsen, P.K.Reymert og A.Utne (red.): *Framtid for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museums Skrifter XXII.
- Storli, Inger 2006: *Hålogaland før rikssamlingen: politiske prosesser i perioden 200-900 e.Kr.* Oslo.
- Stylegar, Frans-Arne 1997: *Mos teutonicus*. Omkring Halvdan Svartes død og begravelse. *Viking* nr. 60.

- Stylegar, Frans-Arne 2013: Regionality in Iron Age Norway. A study of archaeological cultures. I. Kkrapunov & F-A. Stylegard F-A. (red.): *Inter Ambo Maria: Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea*. "Dolya" Publishing House.
- Støren, Kari 1972: Innberetning om utgravning av et skelett på Musvær. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Sundqvist, Olof 2008: Cult leaders, rulers and religion. I S. Brink og N. Price (red.): *The Viking World*. Routledge. S. 223-226.
- Svestad, A. 2011: The Impact of Materiality on Sámi Burial Customs and Religious Concepts. *Fennoscandia Archaeologica*, XXVIII: 39-56.
- Sørensen, Preben Meulegracht 1995: *Fortælling og ære. Studier i islændingesagaerne*. Oslo.
- Thäte, Eva 2007: *Monuments and Minds. Monument re-use in Scandinavia in the second half of the first millennium AD*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4 nr. 27.
- Torgersen, Johan 1974: Brev/analyseresultater fra Anatomisk Institutt, 10.01.1974. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Torgersen, Johan 1975: Brev/analyseresultater fra Anatomisk Institutt, 21.08.1975. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Torgersen, Johan 1977: Analyseresultater fra Anatomisk Institutt, 08.11.1977. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Valen, Gerd Johanne 1994: Rapport fra arkeologiske utgravninger på Toften, Andøya k., med vedlegg. *Topografisk arkiv*, Tromsø Museum.
- Valen, Gerd 1996: Hunden som følgesvenn til dødsriket. *Ottar*, nr. 213. Tromsø.
- Vinsrygg, Synnøve 1972: Ei ny merovingertids kvinnegrav frå Vest-Noreg. *Arkeo*, nr. 1/72.
- Vinsrygg, Synnøve 1974: Problemstillingar omkring gard og gravfelt, gard og bygd i Noreg i jernalderen. *Stavanger Museums Årbok 1973*: 37-50.
- Vinsrygg 1976: Kauriskjell i Tromsø Museum – Minne om gamal kulturkontakt med fjerne kyststrok. *Ottar* nr. 89
- Vinsrygg, Synnøve 1979: Merovingartid i Nord-Noreg. *Arkeologiske avhandlinger fra Historisk museum*, nr.2 1979. Universitetet i Bergen.

Vinsrygg, Synnøve 1985: Gravplassen på Ytre Kvarøy, Helgeland. *Lurøyboka -85. Årbok for Lurøy*. Lofotboka.

Warmind, Morten 2004: «...á ðeim meiði, er mangi veit, hvers hann af rótom renn. Kosmologi og ritualer i det førkristne Norden. Andrén, A. et al (red.): *Ordning mot kaos – studier i nordisk førkristen kosmologi*. Lund.

Williams, Howard 2001: An ideology of transformation: Cremation rites and animal sacrifice in early Anglo-Saxon England. Neil Price (red.): *The Archaeology of Shamanism*. Routledge.

Williams, Howard. 2004. Death Warmed up: The Agency of Bodies and Bones in Early Anglo-Saxon Cremation Rites. *Journal of Social Archaeology*.

Yilmaz, Unn 2005: Skjelettrapport for Stave, Andøya, 09.10.2005. *Topografisk arkiv*, Tromsø museum.

Zachrisson, Inger 1994: Om møtet mellom germaner og samer under vikingtid. *Etnisitet og arkeologi* – temanr. i *Meta* 3/4

Zachrisson, Inger et al. 1997: *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Statens historiska museum, Stockholm.

Zachrisson, Torun 1994: The Odal and its manifestations in the landscape.

Appendix 1 Lokalitet, nedleggelsesform og periode, samlet oversikt

Symbolforklaring: S=helt skjelett/skjell/skall, SD=(større) skjelett-/skalldel, SB=skulderblad, B=bein, F=beinfragmenter, T=tann, TP=perforet tann, K=klo, KP=perforet klo, Kj=kjeve, Kr=kranium, V=virvel, Ø=ørestein. Antall ikke angitt når ukjent.

Ts-nr	Sted	Kommune	Hest	Hund el. ulv/rev	Gris	Storfe	Sau/geit	Bjørn	Hval	Sel	Fisk	Fugl	Skjell	Snegle	Udef. pattedyr	Kjønn/barn	Periode
Ts1064	Lille-Tamsøy	Nordkapp		1 Kr												Mann	VT
Ts10775	Indre Hamre	Karlsøy		1 S			1 Kr					3 B				Kvinne	VT
Ts10193	Kammen	Karlsøy					B (5 l.)									Barn	VT
Ts10272	Musvær	Tromsø							4 B			B				Kvinne	VT
Ts11056	Marisletta	Tromsø		SD				2 T, 1TP					1 S			Kvinne	MVT
Ts8472	Edøy	Tromsø						6 K								Kvinne	YRT
Ts4020	Sandvik	Tromsø		1 T				1 TP								Kvinne	VT
Ts5751	Greipstad	Tromsø	1 T									B	S	B		?	YJA
Ts8462	Stangnes	Tranøy									1 V	2 B			5 T	Mann	VT
Ts71-76	Krøttøy	Bjarkøy	7 T		4 T											?	(F?) YJA
Ts6740	Ytre Elgsnes	Harstad											1 S			Barn	VT
Ts3071	Ytre Elgsnes	Harstad													2 B	Kvinne	MVT
Ts521-5	Bergseng	Harstad											S	B		?	YJA
Ts10340	Nord-Rollnes	Ibestad				1Kr 1Kj 1T							SD	SD	1 B	Mann	MVT
Ts10604	Toften	Andøy		1 S							V					Barn	MVT
Ts10909	Toften	Andøy		SD			1 Kj, B		B		B					?	MVT
Ts4371 G1	Skarstein	Andøy					B		1 B		1 Kr	B				Kvinne	VT
Ts4371 G2	Skarstein	Andøy					B				B	B				Mann	VT
Ts11765	Stave	Andøy		1 S									S			Kvinne	MVT/VT
Ts4466	Myre	Andøy	SD	SD												?	MVT
Ts5034	Myre	Andøy	T, B	B		T, B		1 T							B	1M, 1 K	VT?
Ts4415	Søberg	Bø											3 S			?	(M?) YJA
Ts11649	Søberg	Bø		1S/SD	1 B	1 T					1 V	1 B				Kvinne	VT
Ts5337	Føre	Bø		1S/2 SD				4 K								Mann	YRT
Ts5338	Føre	Bø		SD				7 K				Nebb				Kvinne	FVT
Ts5339	Føre	Bø		1 S, 1SD							B	B				?	FVT
Ts5342	Føre	Bø									B				B	Barn	YRT/FVT
Ts5344	Føre	Bø						4 K					S			Mann	YRT
Ts5346	Føre	Bø						4 KP			B				B	Barn	YRT/FVT
Ts8968	Føre	Bø		1 S		1 Kj									3 TP	Kvinne	MVT/VT
Ts6362 G1	Haukenes	Hadsel			T			1 TP				B				Kvinne	MVT
Ts6363 G2	Haukenes	Hadsel	1 T													Mann	YJA
Ts2983	Risøy	Hadsel						2 T								Mann	VT
Ts11089	Hov	Vågan		1S/SD							B					Mann	YJA
Ts4460	Kvalnes	Vestvågøy					SD		B		Ø					Kvinne	YJA
Ts3497	Utakleiv	Vestvågøy							B, 1 SB							Kvinne	MVT
Ts6739	Holsøy	Vestvågøy						1 K			B					Kvinne	YRT/FVT
Ts8307	Flakstad pg.	Flakstad										B				Barn	MVT
Ts7748A	Flakstad pg.	Flakstad									B	B	2S	3S	B	Kvinne	MVT
Ts7748B	Flakstad pg.	Flakstad									B	B			B	Kvinne	MVT
Ts10300	Nes Nedre	Røst					B (10+)									Kvinne	VT
Ts7566	Sand	Tjeldsund		1 S											B	Mann	MVT
Ts5657	Hustad	Lødingen									1 SB					Mann	VT
Ts4294	Valle	Ballangen							1 B							Mann	FVT
Ts2439-42	Hundholmen	Tysfjord							1 B							Mann	VT
Ts12156	Ness	Hamarøy	2 S/SD	B		1 T										Mann	VT
Ts5402	Bø Nedre	Steigen							2 KP							?	EJA
Ts5278q-s	Bø	Steigen							5 K							?	EJA
Ts5278t-v	Bø	Steigen							K					S		?	FRJA
Ts5282b	Hagbarholmen	Steigen				1 T						B		1 S	B	Kvinne	VT?
Ts4898	Laskestad	Steigen													B	?	YJA
Ts5100	Sund	Steigen		1 Kj												Mann	VT
Ts972	Strandå	Bodø	1 S/SD	1 S/SD												?	YJA
Ts1395	Mjønes	Bodø	1 S/SD													M?	VT
Ts1409-16	Ljønes	Bodø	1 S/SD													Mann	VT
Ts10771	Lekanger	Gildeskål	SD	1 Kr, Kj								1 B				Mann	YJA
Ts7586 G1	Øysund	Meløy		S	2 T						B				B	Mann	YJA
Ts7587 G2	Øysund	Meløy									B				B	Kvinne	VT
Ts6370	Ytre Kvarøy	Lurøy													B, T	?	MVT
Ts6371	Ytre Kvarøy	Lurøy											1 S			Kvinne	MVT
Ts6372	Ytre Kvarøy	Lurøy				1 T				V					B, 1 T	Barn (f)	MVT
Ts6373	Ytre Kvarøy	Lurøy													B, Kj, 1 T	Mann	MVT
Ts6375	Ytre Kvarøy	Lurøy				1 Kr									B	Mann	MVT
Ts6376	Ytre Kvarøy	Lurøy		1 S												Mann	MVT
Ts6377	Ytre Kvarøy	Lurøy	5T, BF													Kvinne	MVT
Ts6657	Ytre Kvarøy	Lurøy		1 SD		B										Kvinne	MVT

Appendix 2: Avskrevne lokaliteter

Enkelte lokaliteter som har gitt treff i søkene mine viste seg senere å være preget av for usikre kontekster eller beskrivelser til å benytte i analyser og statistikker. Andre graver har vist seg for ubestemmelige (etnisk eller kronologisk) til å ta med i en oversikt over og behandling av germanske jernaldergraver, et tema som ekskluderer urgraver og andre utpreget samiske graver. For å gjøre oversikten mest mulig komplett er de inkludert her, slik at det blir mulig å etterprøve vurderingene mine. Den viktigste årsaken til dette er at jeg for vurderingsgrunnlagets del har søkt å inkludere alle relevante gravfunn innenfor undersøkelsesområdet. For å vise at mitt endelige utvalg verken er vilkårlig eller styrt av mine egne hypoteser er det derfor på sin plass å vise hvilke graver jeg har ekskludert, og hvorfor.

Ts5782 Greipstad, Tromsø k.

I likhet med grava på Rishaugen lengst sør på Kvaløya (Ts5751) ligger også den såkalte "T.P.-haugen" (eller Trond Peter-haugen, jf. Munch 1961(?)) på gården Greipstad. Den ble undersøkt året etter førstnevnte grav og var 6 m i diameter, nokså lav og utstyrt med kantkjede. Den inneholdt bein (også enkelte brente) av flere ulike dyr, bl.a. fisk, fugl og ku. Haugen så i utgangspunktet urørt ut, men viste seg å være totalt omrotet og full av moderne skrap fra øverst til nederst (ibid). Uten dateringsprøver er det derfor vanskelig å si om dyrebeina har blitt dumpet der med det andre søppelet, og det er også umulig å si om metallfragmentene og jernslagget som ble funnet er sekundært. Formen viser tydelig at det dreier seg om en gravhaug, men forstyrrelsene gjør det usikkert om dyrebeina bør regnes som gravgods eller søppel. Funnene gir heller ikke grunnlag for typologisk periodebestemmelse av ordinært slag, selv om de registrerte dyrebeina peker i retning av yngre jernalder. I henhold til materialet i mitt utvalg nedlegges ikke storfelevninger i nordnorske graver før dette, og fisk og fugl bare unntaksvis (jf. kap.3.2).

Ts7577 Ask-ID 8242 Austein, Tromsø k.

Austein ligger sør for Brensholmen på ei lita halvøy ved lengst vest på Kvaløya, ca 4 km ØSØ for Edøya. Det finnes flere naturlige havner og et båtstø-anlegg fra jernalderen i området, og flere graver og mindre gravfelt fra perioden. Det finnes ingen informasjon om denne grava i museenes gjenstandsdata-baser, men den er godt beskrevet i en artikkel av Kari Støren Binns (1988), som også har skrevet rapportene (1977 og 1978) etter utgravningen.

Grava ble funnet under grusuttak og er trolig del av et større gravfelt, anlagt på en flate der undergrunnen er ren skjellsand. Skjelettet lå 0,8 m under bakkenivå (0,5 m under opprinnelig overflate), på bunnen av en rundoval, mørk nedgravning på 2x3 m, og delvis i skjellsanden. Skjelettets positur var uvanlig: det var lagt på magen i en knelende, bønneaktig stilling, og det var lagt steiner over nakken og knehasene. Det stammer fra en kvinne på 25-30 år. Høyre arm har vært svøpt i never, og ellers hadde hun fått med seg en jernkniv i slire, en fugleformet spenne av kobber-/bronselegering overtrukket med bly/tinn, to bronseringer (en spiralformet, en rettvegget), noen mansjettknapper (antakelig bronse), to beinkammer og to beingjenstander som var hhv. T- og fiolinbueformet. Til venstre for hodet og skuldrene var det nedlagt (utilvirkede) bein av pattedyr, fugl og fisk. Ikke alt lot seg artsbestemme, men knokler av hund, andefugl, lundefugl og måkefugl ble identifisert. Det var få representerte individer, kanskje bare ett av hver art, (Binns 1988:120ff) men det framgår ikke om det dreier seg om noen få utvalgte bein eller hele skjeletter.

Grava viste seg nokså vanskelig å datere, for gjenstandsmaterialet gir ingen klare indikasjoner på når og hvor de stammer fra. Bronseringene blir forsiktig antatt å stamme fra eldre jernalder og finsk eller østbaltisk område, og mansjettknappene er mest typiske for folkevandringstid. Fuglespenne kan gi

assosiasjoner til både samisk, finsk og baltisk materiale, men kan også knyttes til sydiskandinavisk tradisjon på 6-700-tallet (ibid). En 14C-datering av skjelettet materialet ga en kalibrert alder på 25 +/-95 BC, men gjenstandsmaterialet og gravformen antyder en nyere datering (ibid:123, 128f). Det er sannsynlig at 14C-analysen har blitt påvirket av at kvinnens kosthold har hatt en høy andel marin føde, noe som i dag kunne blitt påvist av en 13C-analyse. I norrøn tradisjon opptre flatmarksgraver særlig i merovingertid og vikingtid, og på Austein har det også blitt undersøkt tre andre flatmarksgraver der skjelettene var plassert nesegrus i sanden, om enn ikke på helt samme måte som i denne grava (ibid:134). Disse gravene er datert til merovingertid. Neversvøpet som var lagt rundt den ene armen kan imidlertid relateres til samisk gravskikk.

Knivslira var antakelig foret med reinsdyrskinn, og beinmaterialet som har blitt brukt i de ulike gjenstandene stammer antakelig fra reinhorn. Den T-formede beingjenstanden har enkel strekdekor på skaftet og minner om en runebohmehammer (ibid:128ff). Sammen med de østlige artefaktene gir disse elementene sterke assosiasjoner til samisk kultur, men det er vanskelig å sette en definitiv etnisk merkelapp på grava, og man bør åpne for at den er påvirket av flere kulturer (jf. Bruun 2007:51f; Sandmo 1994:152; Simonsen 1990:580). Binns (1988:123) mener at grava reflekterer samisk-norrønt naboskap og heller mot en datering til eldre jernalder. Vurderingen kan støtte seg på de noe usikre gjenstands- og karbondateringene nevnt over, men de påfallende likhetene med merovingertidsgravene i området peker i retning av yngre jernalder. I en grav av mer utpreget germansk art ville også dyrenedleggelsene vært et godt argument for sistnevnte datering, men denne grava inneholder egentlig ingen elementer som knytter den direkte til germansk gravskikk eller kultur. I den grad grava kan settes i én etnisk kategori tilsier neversvøpet og gjenstandsmaterialet at den må regnes som samisk, selv om den kan være preget av elementer fra ulike kulturer og epoker. Den kan muligens representere en overgang mellom eldre og yngre jernalder, men dateringsproblematikken bidrar sammen med den etniske tilhørigheten til at den faller utenfor kategorien germanske graver – uavhengig av eventuelle hybride trekk.

Ts10485 Botn, Lenvik k.

Ved gården Botnhamn ble det i 1978 gjort et løsfunn av udefinerte dyrebein og et sverdhalte (samt en liten del av sverdbladet) som antas å stamme fra vikingtid. Det ble også funnet en oval plate av skifer med hull i den ene siden, samt et U-formet jernstykke som er tolket som en mulig fiskekrok. Gjenstandene er definert som et gravfunn i gjenstandsdatabasene, men det finnes ingen informasjon om grav eller menneskebein verken der eller i Top.ark. TMU.

Ts6940 Åkerøy, Harstad k.

Her har søkene mine gitt treff på en bjørnetann med hull som stammer fra et jordfunn innsendt til Tromsø Museum. Tanna beskrives i Gjenstandsbasen som kraftig polert og med en lengde på 7.2 cm, men den er ikke nevnt i dokumentene som finnes i Topografisk arkiv på Tromsø Museum. Det må antas at evt. dokumentasjon er tapt. I et brev (fra Ivar Olsen til Povl Simonsen, datert 10.01.1957 om den aktuelle gården (Åkerøy gnr.108) nevnes imidlertid dette: «*Resten av sakene er funnen på Åkerøya i Trondenes på eiendommen til Jan Nilsen. Det er 6 ting. Ei beinskei med ornamenter, en del av ein hvalbeinsrull, ett spinnehjul av klæber, en del av ei saks, ant. av bronse, eggfragment av skiferredskap. Også ein gjenstand av bein eller horn som eg ikkje har greie på kva det er. Gjenstanden er jo nokså pent ornamentert og det skal bli interessant å få vite kva det har vært brukt til.*»

Det står ingenting i arkivet om bjørnetanna, men det virker som om den i gjenstandsdatabasen relateres til funnene nevnt ovenfor. Foruten skiferfragmentet (som evt. kan stamme fra et bryne) er gjenstandene nokså typiske for norrøne kvinnegraver fra yngre jernalder, og en perforert bjørnetann

ville passet inn i den konteksten (jf. kap.3.2). Som "jordfunn" fra åkeren kan de godt stamme fra en flatmarksgrav. På s.29 av et oversiktsdokument knyttet til den aktuelle gården står det om funnene at de er gjort i en åker ca 30 m.o.h./200 m.f.h. (Topografisk arkiv, Tromsø Museum). Skiferfragmentet er her skilt ut fra de andre funnene.

Som løsfunn uten dokumentert kontekst og med usikker tilknytning til de andre funnene, er det ikke mulig å inkludere bjørnetanna i den ordinære oversikten og analysen min, særlig når tanna ikke er nevnt i originaldokumentasjonen – selv om det er plausibelt at den hører med til (resten av) gravgodset beskrevet over.

Ts5341 Grav 5 (VI) Føre, Bø k.

Under dette Ts-nummeret er det registrert en samling dyre- og menneskebein, en spillebrikke og et jernbeslag som til å begynne med ble antatt å tilhøre en grav. Denne ble nummerert som grav 5 (eller VI, iflg. Jørgen Slettebos opprinnelige nummerering), men det viste seg etter hvert at funnene neppe stammet fra en selvstendig struktur (jf. Slettebo 1955). De aktuelle funnene antas å stamme fra andre graver i området, og må derfor avskrives fra utvalget.

Ts5345 Grav IX Føre, Bø k.

Under 1-1,5 m flyvesand ble det funnet en semirektangulær røys på 4x5 m. Den hadde en liten bautalignende stein stående i hvert av de fire hjørnene, og på toppen lå en kvadratisk steinhelle. Under røysa lå et NV-SØ-vendt steinkiste dekket av fem steinheller. Under disse var kista nesten fri for sand, og inneholdt skjelettet av en mann på 18-20 år. Han var lagt på ryggen på et neverlag med hodet i SØ og armene ned langs kroppen. På sin høyre side hadde han en ca 1 m lang trestav. Det ble funnet 5 knokler av pattedyr i sanda over grava, men disse ser ikke ut til å ha noen sammenheng med grava.

Ts10659 Ångstad, Hadsel k.

Et forarbeidet beinstykke er eneste treff på denne lokaliteten, som utgår fordi beinet var tilvirket. I tillegg til deler av et menneskekranium ble det funnet noen udefinerte bein som *kan* stamme fra dyr, uten at dette er fastslått. Ellers ble det funnet et jernbånd, samt noen jernfragmenter og glass- og keramikkskår. Det er sannsynlig at flere av funnene er moderne.

Ts7655 Tofte, Tjeldsund k.

Lokaliteten ligger ved ei nordvendt bukt ved Tjeldneset, sørvest på Tjeldøya. Det har tidligere blitt gjort skjelettfunn uten observerte gravstrukturer i forbindelse med åkerbruket på gården (jf. Ask-ID 63534 og 27378). Det ble funnet 16 kauriskjell i grava som har gitt treff på søkene mine, men jeg har senere ekskludert disse fra utvalgskriteriene mine fordi de etter alt å dømme har blitt importert til smykkebruk, på linje med perler. Ved siden av kauriskjellene er det katalogført 46 perler av ulike slag, flere av dem importerte. I tillegg ble det funnet en rektangulær bronsespenne, en beinnål og fragmenter av en beinkam, samt en nøkkel, to knivblader, en saks og en kjøttkniv av bein. Funnopplysningene tilsier at det dreier seg om en flatmarks kvinnegrav fra merovingertid.

Ts940-949 Ytterstad, Lødingen

De aktuelle funnene ble gjort på slutten av 1800-tallet og er ikke dokumentert i Top.ark. TMU, men stammer iflg. Gjenstandsbasen fra en grav uten spor av overflatemarkering. På bunnen av grava var et påført lag med hvit sand, og på sidene av menneskelevningene lå en del stein som ikke er beskrevet nærmere. Det ble funnet 11 kauriskjell som var tilskåret for å passe smykkebånd e.l., og

som har gitt treff på søkene mine. I tillegg til disse ble det funnet over 50 perler av ulik art, et spinnehjul, et lite knivblad, og to koniske bronsespenner av nordnorsk type. Gravfunn med tilsvarende skjell sannsynliggjør at det dreier seg om en flatmarksgrav fra merovingertid, og dateringen passer også godt med de koniske spennene og perlematerialet (jf. Vinsrygg 1979). På grunnlag av de samme smykkene daterer Sjøvold (1974:90f) grava til 600-tallet. Spinnehjulet og smykkematerialet (inkl. kauriskjellene) tilsier at det dreier seg om en kvinnegrav. Det store antallet (og fordelingen mellom) kauriskjell og «andre» perler representerer for øvrig en påfallende parallell til flatmarksgrava på Tofte på Tjeldøya (Ts7655).

Ts9734 Uteide, Hamarøy k.

Her har søket mitt truffet på to små hvalbeinsstykker fra "høyfyldemassen" i en grav som ble undersøkt i 1966. Iflg. beskrivelsen i gjenstandsdatabasen har de vært formet til målene 8 cm x 2-2,5 cm x 0,6-0,8 cm, og som tilvirkede gjenstander (spillebrikke-emner?) må de og lokaliteten utgå fra utvalget, også pga. manglende informasjon. Det later ikke lenger til å finnes noen rapport om utgravningen i Top.ark. TMU, kun et brev fra utgraver Jens Bech til Povl Simonsen (datert 14/12 1966) der han spør om han kan beholde rapporten eller om den skal sendes tilbake.

Ts1168-1181 Lund, Steigen k.

Lund ligger skjernet til på yttersida av Steigen, ved ei sørvendt vik i et eide som skjærer nordover til Skotsfjorden. Mot sydvest er det utsikt mot storhavet og utløpet av Leinesfjorden. To røyser ble registrert i området i 1985 (Jørgensen 1985), men beskrivelsene av disse samsvarer ikke helt med den aktuelle haugen. Det er ellers bare 3-4 Askeladd-registrerte kulturminner fra jernalderen i denne ytterkanten av Steigen, alle gravminner.

Det aktuelle gravfunnet ble iflg. Unimus gjort i en gravhaug bygget av stein og jord, med 90 cm høyde og "temmelig vid" omkrets. Haugen inneholdt et storvokst menneske begravd med smed- og jordbruksutstyr, men annen informasjon om funnomstendighetene finnes verken i databasen eller Top.ark. TMU. Blant redskapene levert til Tromsø Museum var en hammer (R- 394), ambolt (R-393) og tang (R-390), samt ljà (R-386) og avlstein (av kleber). I tillegg ble det funnet en celt (R-401), 16 spillebrikker av hvalbein (type R-474), ringer fra et hestebissel og et ornamentert beslag av bein, samt to stykker hvalbein (Ts1180) som var flathugget på sidene og var opptil 19 cm lange. Det er et tvilsspørsmål om disse beina skal regnes som tilvirkede artefakter eller ikke, men også pga. lengden framstår de heller som emner enn som avhugde beindeler. Det er tenkelig at nedleggelsen reflekterer hvalens eller beinmaterialets betydning, men den kan også symbolisere et håndverk. Gravgodset tilsier ellers at den avdøde var en mann fra yngre jernalder, mest sannsynlig vikingtid (Sjøvold 1974:68).

Appendix 3 Nordnorske graver med dyrenedleggelse

Materiale og lokaliteter: Nordnorske gravfunn med dyrenedleggelse						
ID-nr.	Lokalitet	Gravform	Dyrenedleggelse: art og form		Humanosteologi	Datering
Finnmark						
Ts1064	Lille-Tamsøy	Gravhaug	Hund	Kranie	Mann?	VT
Ask: -	Nordkapp k.	Kammer			Intakt skjelett	
Funn: Ringnål (R-682), øks (R-560), knivblad, skjoldbule, sverd, 4 piler (derav 1 lik R-551)						
Troms						
Ts10775	Indre Hamre	Gravrøys	Sau	Kranie	Kvinne ≈ 40 år	VT
Ask: -	Karlsøy k.	Kammer	Hund	Valp, 10 md.	Intakt skjelett	
			Fugl	3 bein	Hockerstilling	
Ett av fuglebeina er skinnebeinet av en orre. Funn: Dekorert bronseblekk.						
Ts10193	Kammen	Kammer	Sau/geit	Ca 5 l. bein	Barn, 12-15 år	VT
Ask: -	Karlsøy k.	Skjellsand			Skjelett, skadd	
Funn: Jernøks, bryne, div. jernfragmenter, beinartefakter.						
Ts10272	Musvær	Flatmark	Hval	4 bein	Kvinne? ≈60 år	VT/TMA
Ask: -	Tromsø k.	Skjellsand	Fugl	Bein	Intakt skjelett	
Funn: Pimpstein (u/spor).						
Ts11056	Marisletta	Flatmark	Hund	Skjelettdeler	Kvinne ≈ 50 år	MVT
Ask: -	Tromsø k.	Skjellsand	Bjørn	3 tenner, 1 m/hu	Intakt skjelett	
			Skjell	1 stort kamskjell		
Gjenbegravelse av eldre funn, Ts3335. Funn: 2 beinkammer, hårnål (bein), stort skjell, "kjøttkniv" (bein), jernkniv, linhekle (jern), jernbeslag.						
Ts8472	Edøy	Flatmark	Bjørn	6 klør	Mann	YRT
Ask: -	Tromsø k.	Skjellsand			Intakt skjelett, sideleie	
Funn: Glassperle. 2 Bronsefibula (R-243). Bronseringer. 2 kniver. 3 pilespisser (bein). Kullag.						
Ts4020	Sandvik	Løsfunn	Bjørn	Perforert tann	Kvinne (?)	VT
Ask: -	Tromsø k.	flatmark?	Udef. rovdyr	Mindre tann	Kraniedeler	
Funn: 2 ovale spenner, sigd/ljå, saks (R-442), kjøttkniv (R-450).						
Ts5751	Greipstad	Gravrøys	Hest	Tann (to deler)	Ikke funnet	YJA
Ask: -	Tromsø k.	Fotkjede	Sneglehus	Store. Tils. 91 g.		
		Skjellsand	Dyrebein	Småvilt/fugl(?)		
Markant, dyp røys - sterkt omrotet. Funn: 5 udef. jernfragmenter, jernnagle, trekull.						
Ts8462	Stangnes	Ukjent	Udef. dyr	5 tenner	Mann 30-35 år	VT
Ask: -	Tranøy k.		Fisk	1 ryggvirvel	Intakt skjelett	
			Fugl (trolig)	2 bein		
Funn: Eneget sverd (type C; R-491), hjaltknapp (R-494), øks (type D), skjoldbule (R-564), 9 pilespisser (jern), 2 knivblader, sigd, bor, syl, bryne, ildstål.						
Ts71-76	Krøttøy	Gravhaug	Hest	7 Tenner	Ikke omtalt	YJA
Ask: -	Bjarkøy k.	Fotgrøft	Gris	4 Tenner		
Funn: 3 utskårede beingjenstander (bl.a. mulig seletøybeslag), spinnehjul (bein/leire).						
Ts6740	Elgsnes Ytre	Røys/steinl.	Albueskjell	Stort - 6,5 cm	1 individ, 13-15 år	VT
Ask: -	Harstad k.	Kammer(?)			Skjelett, deler	
Funn: 2 knivblad, 1 rød perle (glassfluss), jernfragmenter. Celt og stor fiskekrok funnet på bunnivået utenfor røysa (Ts6742a,b)						
Ts3071	Elgsnes Ytre	Flatmark	Udef. dyr	2 bein	Kvinne	MVT
	Bjarkøy k.				Skjelett	
Funn: Konisk spenne, 250 perler, 2 bronseåler, saks, sigd, skrinhaspe, nøkkel, kam, kniv, pinsett.						
Ts521-5	Bergseng	Flatmark?	Dyrebein	Mange; udef.	Menneskebein	YJA
Ask: -	Harstad k.	Skjellsand	Sneglehus	Mange; udef.	Mange; udef.	
Lite morfologisk/osteologisk info. Funn: Spydspiss, kleberkarbiter, 2 nøkler, hengelås.						

Materiale og lokaliteter: Nordnorske gravfunn med dyrenedleggelse						
ID-nr.	Lokalitet	Gravform	Dyrenedleggelse: art og form		Humanosteologi	Datering
Ts10340	Rollnes Nord	Flatmark	Storfe	Kranium	Mann, ca 60 år	MVT
Ask: -	Ibestad k.	Grunn grav	Storfe	Kjeve og tann	Intakt skjelett	
		Skjellsand	Udef.	Bogbein		
			Skjell	Store biter		
			Sneglehus	Store biter		
Funn: Øks, 2 kniver (i én treslire), sigd, 4 nagler, keramikkskår (udef.), ildflint, trekull.						
Nordland						
ID-nr.	Lokalitet	Gravform	Dyrenedleggelse: art og form		Humanosteologi	Datering
Ts10604	Toften	Gravrøys	Hund	Skjelett	Barn, ca 12 år	MVT
Ask: -	Andøy	Steinsetting	Fisk	Ryggvindr		
		Kammer				
		Skjellsand m/trerester				
Funn: Kniv, udef. jernfragment. Grava var en av minst 4 atskilte graver anlagt i samme røys.						
Ts10909	Toften	Tilrotet/	Hund	Skjelettdeler	Voksent individ	MVT
Ask: -	Andøy	skadet grav	Sau/geit	Kjeve, bein	Kjønn udef.	Eldste grav i
Samme røys		Skjellsand	Fisk	Bein		røysa
som Ts10604			Hval	Bein		
			Kråkebolle	Biter		
Ts4371	Skarstein	Gravhaug	Hval	Bein, tilspisset	Kvinne, ca 35 år	VT
Grav 1	Andøy	Båtformet	Lam/killling	Bein		
Ask: -		Fotkjede	Fugl	Bein		
		Skjellsand	Fisk	Kranium		
Tilvirkede funn (grav 1): 3 beinkammer (R-447), kjøttkniv (hvalbein), saks (R-443), tein, skrinbeslag, skrinhank (jern), spinnehjul (kleber). Spisset hvalbein.						
Ts4371	Skarstein	Gravhaug	Lam/killling	Bein	Eldre mann	VT
Grav 2	Andøy	Båtformet	Fugl	Bein		
		Fotkjede	Fisk	Bein		
Grav 1 og 2 lå etter hverandre og hadde samme form. Grav 2 var tømt, men beinmaterialet var intakt						
TS11765	Stave	Flatmark	Hund	Intakt skjelett	Intakt hodeskalle	MVT
	Andøy	Båtgrav	Sneglehus		Kvinne(?) 35-45 år	
		Skjellsand				
Funn: Oval bronsespenne, likesidig bronsespenne, 1 glassperle, sigd, jernfragmenter, beinkam, pimpstein, 2 spinnehjul.						
Ts4466a-d	Myre	Flatmark?	Hest	Skjelettdeler	Kjønn udef.	MVT
	Andøy		Hund	Skjelettdeler	Skjelettdeler	
Funn: Spyd, celt, skiferbryne, krumt udef. jernstykke.						
Ts5034	Myre	Steinsetting,	Hest	Tenner, bein	2 skjeletter	VT
	Andøy	båtformet	Storfe	Tenner, bein	1 kvinne, 1 mann	
			Bjørn	Tann		
			Udef. dyr	Knokler	Udef. bein	
Steinsettingen var inndelt i 6 "skip". Kvinnen var gravlagt med 4 perler, bronseplate/spenne, 2 vektskåler (bronse), kjøttkniv, vevsverd (hvalbein). Mannen lå alene i et rom. Dyrelevningene lå i to rom, sammen med to glasserler og våpenkniv/sverd.						
Ts4415	Søberg	Flatmark?	Kuskjell	3 hele	Kjønn udef.	YJA
Ask: 17972	Bø	Båtgrav			Skjelett	
Funn: Klinksøm (jern og tre), rest av spyd, jernfragmenter. Skjellsand.						

Materiale og lokaliteter: Nordnorske gravfunn med dyrenedleggelse						
ID-nr.	Lokalitet	Gravform	Dyrenedleggelse: art og form	Humanosteologi	Datering	
Ts11649	Søberg	Gravhaug(?)	Hund	Skjelett u/hode	Kvinne ca 40 år	VT
Ask: 8171	Bø	Trekiste	Toppskarv	Fotbein	Gml. ryggskade	
		Skjellsand	Torsk	Virvel	Skjelett nesten intakt	
			Storfe	Tann	Skjelett	
			Svin	Skulderblad		
Funn: Beinkam, beinnål, armring, sigd, nøkkel, skrin(hank), vevsverd (hvalbein), hvalbeinsplate, spinnehjul (bergart), nagle.						
Ts5337	Føre	Lav røys	Hund	Todelt skjelett	Mann 20-25 år	350-400 e.Kr
	Bø	Steinkiste	Bjørn	4 klør	Ryggleie	YRT
Funn: Sverd, 2 doppsko, skjoldbule, 2 spydblade, remspenne (bronse). "Gren" av reinhorn. Trekull.						
Ts5338	Føre	Lav røys	Hund	Skjelettdeler	Kvinne 30-35 år	400-450 e.Kr
	Bø	Steinkiste	Måkefugl	Nebb	Ryggleie	FVT
			Bjørn	7 klør	Intakt skjelett	
Funn: 4 hårnåler (2 bein, 2 bronse), jernring/sølje, bronsefibula, 2 jernkniver, 2 spinnehjul, glassbeger, spannformet leirkar, beinkam, jernnål, beinnål.						
Ts5339	Føre	Røys	Hund	Intakt skjelett	Ikke funnet	FVT
	Bø	Steinkiste	Hund	Skjelettdeler		
Ts5342	Føre	Røys	Udef. dyr	Bein	Barn 10-12 år	YRT/FVT
	Bø	Steinkiste	Fisk	Bein	Sideleie	ca 400 e.Kr.
					Neversvøp	
Funn: Beinkam, jernsølje, kniv, jernspisser - piler?						
Ts5344	Føre	Røys el.	Bjørn	4 klør	Mann ca 50 år	YRT
	Bø	steinlegning	Sneglehus	Ansamlinger	Ryggleie	350-400 e.Kr
Funn: Leirkar, skjold, beinkam, 3 kniver, glimmerglassplate, beltestein, fibula, nål, remspenne.						
Ts5346	Føre	Skadd røys	Bjørn	4 klør	Barn, ca 2 år	YRT/FVT
	Bø	Steinkiste	Fisk/dyr	Bein u/kontekst		
Funn: 2 bronsefibulaer, 2 bronseåler, beinkam, jernkniv, snurrebass, lekefisk (bein).						
Ts8968	Føre	Røys	Hund	Skjelett	Voksen kvinne	YJA
	Bø	Båtgrav	Storfe	Kjevebein		
Funn: hvalbeinsplate, vevsverd (jern), 2 spinnehjul (kleber), jernkniv, flint, 4 glassperler, 3 tannperler (udef. dyreart), bronse-/kobberfragmenter.						
Ts6362	Haukenes	Gravhaug	Bjørn	Perforert tann	Voksen kvinne	MVT
Ask: 37086	Hadsel	Nedpløyd	Gris	Tenner	Ryggleie	
Grav 1			Fugl	Bein		
Funn: Ryggknappspenne, rektangulær spenne (bronse), 22 perler, beinkam, 2 spinnehjul, saks, 2 kniver, spidd/tein (jern), teiner/nåler, nøkkel.						
Ts6363	Haukenes	Gravhaug	Hest	Tann	Voksen mann	MVT/YJA
Grav 2	Hadsel	Båtgrav?				
Funn: Fiskekrok, jernfragmenter (mulig sverd), minst 20 nagler med trerester. Skjellsand. Kullbiter.						
Ts2983	Risøy	Rundhaug	Bjørn	2 hjørnetenner	Intakt skjelett	Vikingtid
	Hadsel	Fotgrøft			Mann	
Funn: sverd, spyd, skjold, 2 økser, vektskål, tang, ambolt, avlstein, 2 hammere, buesaks, beslag.						
Ts11089	Hov	Flatmark	Hund	Skjelett u/hode	Skjelettdeler	MVT/YJA
	Vågan	Gravfelt	Fisk	Bein	Mann, ca 25 år	
Funn: Spyd, mulig båtsøm, udef. jernfragmenter, melketann, kam, kauriskjell.						

Materiale og lokaliteter: Nordnorske gravfunn med dyrenedleggelse						
ID-nr.	Lokalitet	Gravform	Dyrenedleggelse: art og form		Humanosteologi	Datering
Ts4460	Kvalnes	Gravhaug?	Fisk	Ørestein	Skjelett	YJA
	Vestvågøy	Skjellsand	Geit	Intakt skjelett?	Kvinne (antatt)	
				Hval	Spredte bein	
Funn: beltespenne, bøylespenne (bronse), 63 leirperler, treplatet beinkam, dekorert beinskje. Annet: En mannsgrav/våpengrav ble ca 1905 funnet nært ved grava i samme forhøyning.						
Ts3497	Utakleiv	Flatmark	Hval	Skulderblad	Skjelett	MVT
	Vestvågøy	Strandvoll	Hval	Beinstykker	Kvinne (antatt)	
Skjellsand. Funn: 2 ovale bronsespenner (dyreornamentikk, bl.a. R-643), 2 mosaikkglassperler, beinkam (R-447), 2 hvalbeinsplater, kjøttkniv (reinhorn), spinnehjul (bein), vevskje (hvalbein - R-439)), fl. bearbejdede hvalbein, saks (R-442), ullkam, skiferbryne (fragment).						
Ts6739	Holsøy	Rundrøys	Ant. hund	Klo	15 g bein, inkl. tå	YRT/FVT
	Vestvågøy	Kammergrav	Fisk	ca 100 g bein	Kvinne (antatt)	
			Skjellsand			
Funn: 2 spydspisser, 7 bøylespenner (bronse), 123 perler, 2 bronseringer, spinnehjul, saks, leirkar.						
Ts7748A	Flakstad	Flatmark	Fisk	Bein, ant. torsk	Skjelett	MVT
Ts8307	Flakstad	Strandvoll	Fugl	Bein	Kvinne og foster	
Grav III		Gravfelt	Kamskjell	2 store		
		Skjellsand	Sneglehus	3 store		
Funn: Beinkam. Pilspiss funnet over lårbeinet.						
Ts 8307	Flakstad	Flatmark	Fugl	Bein	Skjelett	MVT
	Flakstad	Strandvoll			Barn	
En av to kistebegravelser i gravfeltet. Ingen andre funn.						
Ts7748B	Flakstad	Flatmark	Småfe	Bein	Skjelett	MVT
	Flakstad	Strandvoll	Fugl	Bein	Kvinne	
Den rikeste grava i gravfeltet. Dyrebeina kan ha ligget i bøtte/kar med hank. Funn: Glassperler (armbånd og kjede), kauriskjell, rektangulær spenne, 2 nøkler, 2 sølvblikk, kniv, sauesaks, sigd, nøkler, beinkam, beinprent.						
Ts10300	Nes Nedre	Flatm./røys?	Sau	Div. bein	5-6 mnsk.bein	Vikingtid
	Røst	Under gjerde			Antakelig kvinne	
Funn: Vabein (hvalbein), hornkam, spinnehjul (kleber), jernnagle.						
Ts7566	Sand	Flatmark	Hund	Avtrykk/bein	1 mann, ca 50 år	YJA
	Tjeldsund	Båtgrav	Fugl	Beinfragmenter	1 udef. individ	
Lys skjellsand. Funn: 3 kniver, betalingsølv, ildflint, slagglump.						
Ts5657	Hustad	Gravhaug	Sel	Skulderblad	Ingen info.	Vikingtid
	Lødingen	Steinlegning			Mann (antatt)	
Funn: stridsøks, hakke, pilspiss (R.549), skiferbryne, kleberskår, kjøttkniv-emne (hvalbein).						
Ts4294	Valle	Gravhaug	Hval	Avkuttet bein	Voksen mann	FVT
	Ballangen	Skjellsand				
Funn: Liten spydspiss, stort knivblad (R-145), leirkar-skår (R-361), pimpstein.						
Ts2439-42	Hundholmen	Steinkammer	Hval	Tungebein	Mann, ca 20 år	Vikingtid
	Tysfjord					
Funn: Sverd (type C), spydspiss, bryne, øks (type D), knivskaft-/slireemner (horn)						
Ts12156	Ness	Gravhaug	2 hester	Skjelettdeler	Skjelett	Vikingtid
	Hamarøy	Båtgrav	Storfe	Tann	Mann, 40-50 år	
				Hund	Et par bein	
Funn: Ringnål (sølv), 2 skjoldbuler (R-562), jerngryte, anker.						

Materiale og lokaliteter: Nordnorske gravfunn med dyrenedleggelse						
ID-nr.	Lokalitet	Gravform	Dyrenedleggelse: art og form		Humanosteologi	Datering
Ts5402	Bø Nedre	Rundhaug	Bjørn	2 klør	Ingen skjelett	EJA
Haug II	Steigen	Steinkiste			(kun avtrykk)	
		Fotkjede			Kjønn uvisst	
Funn: Lite leirkar, brente bein, trekullag.						
Ts5278q-s	Bø	Rundhaug	Bjørn	5 brente klør	Brente mnsk.bein	EJA
	Steigen	Steinlegning, steinkjerne				
Funn: brente skår av hankurne						
Ts5278t-v	Bø	Rundrøys	Bjørn	Klør, samlinger	Brente bein	FRJA
	Steigen	Fotkjede	Sneglehus	Lag på bunnen		375-400 f.Kr.
Ts5282b	Hagbartholm	Flatmark	Fugl	Bein	Skjelett	Vikingtid?
Ask: 7944	Steigen	Gravfelt	Storfe	Tann	kvinne, 35-40 år	
Funn: Ringnål av jern.			Sneglehus	Intakt	Hockerstilling	
Ts4898	Laskestad		Dyrebein	Udef.	?	YJA
	Steigen					
Funn: Skjoldbule, nagler (kistesøm).						
Ts5100	Sund	Rundhaug	Hund	Underkjeve	Skjelett	Vikingtid
	Steigen	Hellekiste			Mann, 35-40 år	
Funn: Ringnål (bronse), beinkam (ornamentert sideplate).						
Ts972	Strandå	Gravhaug	Hest	Skjelett(?)	Skjelett(deler)	YJA
	Bodø	Båtgrav	Hund	Skjelett(?)	Kjønn uvisst	
Ts972 - en kjøttøks av bein - ble funnet sammen med klinksøm og bein av menneske og hest. Ts964-971 stammer fra hauger på samme gård, men konteksten deres er ellers ukjent.						
Ts1395	Mjønes	Rundhaug	Hest	Bein/skjelett	Skjelett	Vikingtid
	Bodø	Fotgrøft		(ikke beskrevet)	Ikke analysert	
Funn: Ringnål (bronse - R-682), sverd, klinksøm.						
Ts1409-16	Ljønes, Bodø	Rundhaug	Hest	Skjelettdeler	Skjelettdeler	YJA
					Antakelig mann	
Funn: Spyd (R-527), sverd (R-502), kniv, 2 bryner, skjoldbule, øks (R-559), pilespiss (jern).						
Ts10771	Lekanger	Rundhaug	Hest	Skjelettdeler	Skjelett	YJA
Ask:73959?	Gildeskål	Fotgrøft	Hund	Kranie, kjeve	Kvinne, over 70 år	
		Båtgrav	Fugl	1 bein		
Omrotet grav. Hesten manglet hode, bekken og øvre bakbein. Funn: 1 spillebrikke (bein).						
Ts7586	Øysund	Rundhaug	Hund	Helt skjelett	Skjelett	YJA
Haug 1	Meløy	Fotgrøft	Svin	2 tenner	Antakelig mann	
		Fotkjede	Fisk	Bein	Hockerstilling	
			Udef. dyr	Bein		
Sterkt skadd/delvis fjernet gravhaug. Funn: Skjoldbule, sverd/treslire, hengesmykke, bryne m. blyhode, bergkrystall, beinkam, spydspiss(?), glassperle, jernfragmenter.						
Ts7587	Øysund	Rundhaug	Fisk	bein	Skjelett	VT
Haug II	Meløy	Kjernerøys	Udef. dyr	bein	Kvinne. Analysert?	
Sterkt skadd haug. Funn: Bjørnefigur (rav; gripedyrstil), 18 perler, ring, jernfragm., skjeggøks.						
Ts6370	Kvarøy Ytre	Flatmark	Lite dyr	Tenner/bein	Mann/kvinne?	MVT
Grav 1	Lurøy		Udef. dyr	Ribbein	40-45 år	
Funn: ca 30 perler, fragmenter av flint, keramikk, kleber, grønt glass, nagler, trekull. Konisk spenne.						
Ts6371	Kvarøy Ytre	Flatmark	Kuskjell	Intakt, lukket	Kvinne 40-50 år	MVT
Grav 2	Lurøy					
Funn: 2 ovale krypdyrspanner (bronse), 13 perler, jernring, beinkam, jern-/bronsefragmenter.						

Materiale og lokaliteter: Nordnorske gravfunn med dyrenedleggelse						
ID-nr.	Lokalitet	Gravform	Dyrenedleggelse: art og form		Humanosteologi	Datering
Ts6372	Kvarøy Ytre	Flatmark	Fisk	Virvler	Barn 5-6 år	MVT
Grav 3	Lurøy		Udef. dyr	Div. bein		
			Drøvtygger	Tann		
			Pattedyr	Knokler		
Funn: Konisk bronsespenne, 27 perler, spinnehjul, bryne, vevske (bein), jernring.						
Ts6373	Kvarøy Ytre	Flatmark	Udef. dyr	Kjeve	Skjelett	MVT
Grav 4 (II)	Lurøy			Tann	Mann, 40-45 år	
Funn: Eneget sverd, celt, bryne, 2 glassperler, beinkam, kull, smeltet glass. Fragm. av flint, jern, tre, glass.						
Ts6375	Kvarøy Ytre	Flatmark	Storfe	Kranium	Skjelett	MVT
Grav 6	Lurøy		Udef. dyr	Bein	Mann, ca 60 år	
Funn: Tilhugd flintstykke, jernøks, lærpung(?), nagler, jernfragmenter.						
Ts6376	Kvarøy Ytre	Flatmark	Hund	Skjelett	Skjelett	MVT
	Lurøy				Mann, ca 18 år	
Funn: Jernspiss, sverd (scramasax), bryne, ringnål (jern), beltekrok, 2 perler, 3 flintstykker.						
Ts6377	Kvarøy Ytre	Flatmark	Hest	Tenner, kranie-	Kranium	MVT
Grav 8 (III)	Lurøy			del	Antakelig kvinne	
Funn: Skjeggøks, spinnehjul, gravert gullblikk, 3 ovale krypdyrspanner (bronse), 15 perler, armring (bronse), 2 bronseringer, jernring, bissel, knivblad, bryne.						
Ts6657	Kvarøy Ytre	Flatmark	Hund	Frampart	Skjelett	MVT
Grav 13	Lurøy		Storfe	Noen bein	Kvinne, ca 40 år	
			Kauriskjell	5-6 stk.		
Funn: Konisk spenne, ca 30 perler, kam, spinnehjul, to kniver, trekar e.l.						

Errata:

Det ble litt vel travelt i innspurten, og lite tid til korrekturlesing. Rettelsene knytter seg særlig til litteraturlista, der hele 3 refererte kilder har «falt ut». Disse skulle vært med:

Baardsen, Kirsti 2014: *Nordnorske koniske spenner fra merovingertid - analyse av utbredelse*. Masteroppgave i arkeologi. UiT Norges arktiske universitet. (referert på s.39)

Harvey, Graham 2005: *Animism: Respecting the living world*. Hurst. (referert på s.134)

Magnus, Bente & Myhre, Bjørn 1972: The Concept 'Immigration' in Archaeological Contexts Illustrated by Examples from West Norwegian and North Norwegian Early Iron Age. *Norwegian Archaeological Review*, vol.5. (referert på s.11)

Ved to av oppføringene i litteraturlista står bare artikkelens, og ikke publikasjonens navn:

Gräslund, Anne-Sofie 2005: Symboler för lycka och skydd – vikingatida amulethängen och deras rituella context. I S. Brink og N. Price (red.): *The Viking World*. Routledge.

Zachrisson, Torun 1994: The Odal and its manifestations in the landscape. *Current Swedish Archaeology*, vol.2.

Bjørn Myhres kommentar til Dagfinn Skres NAR-artikkel fra 2001 er referert på s.31, men er ikke gitt en egen oppføring i litteraturlista. Kommentarene er imidlertid (noe ukonvensjonelt) oppført i parentes etter de bibliografiske dataene om Skres artikkel.

Begge kildene skrevet av Jørn Erik Henriksen stammer fra 1995, og burde vært atskilt med 1995a og 1995b i liste og referanser.

I teksten:

s.37 linje 28: Avsnittets siste setning er noe upresis. Følgende alternativ er mer korrekt og utfyllende: Ringnåler finnes både i norrøne og samiske graver, men deles inn i to ulike typer som har blitt importert hhv. vest- og østfra. I Nord-Norge er de østlige ringspennene særlig utbredt, og finnes også i enkelte norrøne graver (Solberg 2000:227, 231). Flere svenske funn viser at samene (tidvis) anvendte slike spenner som hengesmykker istedenfor å feste dem direkte til drakten, noe som er i tråd med eldre normer for samisk draktutsmykning (Zachrisson 1997:208).

s.136 linje 8: Dyreåndenes tilknytning til beinmaterialet er først og fremst belagt i nord-asiatisk sjamanisme, og i mindre grad i samisk tradisjon – selv om Schanche (2000:295ff) argumenterer overbevisende for en slik tilknytning også der. Linje 12: Når det gjelder dyreåndenes betydning for sjamanistisk pregede dødsreiser i germansk tradisjon bør det også nevnes at Howard Williams (2001:202ff) fremmer en tilsvarende tolkning av dyreofrenes betydning i angelsaksisk gravskikk.